

**TETKİK-İ MESÂHİF VE MÜELLEFÂT-I ŞERİYYE
MECLİSİ'NDE KELÂM VE İSLÂM
MEZHEPLERİNE DAİR ESERLER**

**2021
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ**

Pakize ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan IŞIK

**TETKİK-İ MESÂHİF VE MÜELLEFÂT-I ŞERİYYE MECLİSİ'NDE KELÂM
VE İSLÂM MEZHEPLERİNE DAİR ESERLER**

Pakize ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan IŞIK

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

KARABÜK

Eylül 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ.....	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION.....	10
KISALTMALAR	11
GİRİŞ	12
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	14
ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	14
Ana kaynaklar/Osmanlı Dönemi kaynakları.....	14
İkincil kaynaklar/Yakın Dönem Müstakil Çalışmalar	15
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM.....	15
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	15
1. Matbaanın Tarihi Geçmişi.....	16
2. Şeyhülislâmlık	19

BİRİNCİ BÖLÜM	26
TETKİK-İ MESÂHİF-İ ŞERİFE VE MÜELLEFÂT-I ŞERİYYE MECLİSİ VE İŞLEYİŞİ	26
1.1. Osmanlı'da Matbuat Hayatı ve Meclis'in Kuruluşuna Etkisi	26
1.2. Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi'nin Kuruluşu	31
1.3. Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi'nin Yapısı ve İşleyişi	32
1.3.1. Meclisin Yapısı	32
1.3.1.1. Meclis Çalışanları	35
1.3.2. Meclis'in İşleyişi	38
1.4. Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi'nin Kapatılması	44
İKİNCİ BÖLÜM	48
TETKİK-İ MESÂHİF VE MÜELLEFÂT-I ŞERİYYE MECLİSİ'NDE KELÂM VE AKAİDE DAİR ESERLER	48
2.1. Kelâm ve Akâid ile İlgili Eserler	48
2.1.1. Tab ve Neşri Uygun Bulunan Eserler	48
2.1.2. Tab ve Neşri Uygun Bulunmayan Eserler	77
2.1.3. İzne Tabi Olmadan Tab ve Neşri Yapılan Eserler	95
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	103
TETKİK-İ MESÂHİF VE MÜELLEFÂT-I ŞERİYYE MECLİSİ'NDE İSLÂM MEZHEPLERİNE DAİR ESERLER	103

3.1. İslâm Mezhepleri Tarihi ile İlgili Eserler.....	103
3.1.1. Tab ve Neşri Uygun Bulunan Eserler	103
3.1.2. Tab ve Neşri Uygun Bulunmayan Eserler	107
3.1.3. İzne Tabi Olmadan Tab ve Neşri Yapılan Eserler	111
3.2. Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi ile İlgili Hutbe ve Makaleler ...	113
SONUÇ.....	118
KAYNAKÇA	122
TABLolar LİSTESİ.....	131
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	132
ÖZGEÇMİŞ.....	133

TEZ ONAY SAYFASI

Pakize ÖZKAN tarafından hazırlanan “Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi’nde Kelâm ve İslâm Mezhepleri Eserleri” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan IŞIK

.....

Tez Danışmanı, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Bu çalışma, Jürimiz tarafından Oy Birliği ile Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir. 22 /09 / 2021

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç.Dr. Mustafa Selim Yılmaz (KBÜ)

.....

Üye : Doç.Dr. Fevzi Rençber (ŞÜ)

.....

Üye : Dr.Öğr. Üyesi Ayhan Işık (KBÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı : Pakize ÖZKAN

İmza :

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Şeyhülislâmlık bünyesindeki Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'nde inceleme ve denetime tabi tutulan kelâm ve islâm mezhepleri konularındaki eserlerin tespiti yapılmıştır. Matbaanın tarihi serüveni aktararak, matbaanın Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak kullanılmaya başlanmasının ardından basın ve yayın alanında faaliyet gösteren denetim mekanizmaları incelenmiştir. Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye meclisi ve bu meclisin bağlı bulunduğu teşkilat olan şeyhülislâmlık müessesesinin kuruluşu, amaçları ve yapısına da kısaca değinilmiştir. Kültürel, siyasî, hukukî, dinî, sosyal ve ekonomik açıdan günümüze ışık tutan Osmanlı arşiv kaynaklarından Meşâhat Arşivi'ndeki Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi defterleri incelenmiş, kelâm ve islâm mezhepleri alanındaki eserler hakkında bilgi verilmiştir. Arşiv kaynakları doğrultusunda bu eserlerin müellifleri tespit edilmiş ve basımı konusunda meclisin kararı açıklanmıştır. Ayrıca basımına müsaade edilen ve edilmeyen eserler ayrı ayrı tasnif edilmiş ve istifadenin kolaylaşması için tablolar halinde sunulmuştur.

Bu çalışmanın hayata geçirilmesi sürecinin her aşamasında beni destekleyen tez danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayhan IŞIK'a, ders döneminde bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim hocalarım Doç.Dr. Mustafa Selim YILMAZ'a, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÖREGEN'e, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ'a, rehberliğiyle yolumu aydınlatan sevgili eşim Ahmet ÖZKAN'a, yazım aşamasında anlayışlı yaklaşımlarıyla manevi desteklerini esirgemeyen çocuklarım Mehmet, Ayşe ve Yusuf'a minnettarlığımı ifade etmek isterim.

ÖZ

19. yüzyılın ikinci yarısında matbaanın etkin kullanılması ile birlikte Osmanlı Devleti'nde birçok eser telif edilmiş, çok sayıda gazete ve mecmua çıkarılmıştır. Bunun yanında Batı'da Arap harfleriyle basılmış çok sayıda eser de Osmanlı ülkesine getirilmiştir. Dönemin siyasî hareketliliği yanında Osmanlı tebaasındaki farklı ulusların talep ve isyanları, yönetim açısından çeşitli sıkıntılar doğurmuştur. Bu sıkıntılar neticesinde devlet, matbuatı düzenlemeye yönelik birtakım denetimler uygulamıştır. 1889 yılında kurulan Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi de bu kurumlardan birisidir. Dinî eserler ile Arapça ve Farsça yazılmış eserler tetkik edilerek Müslümanlar için zararlı görülenlerin tab ve neşri engellenmiştir. Basımına müsaade edilmeyenlerle ilgili gerekçeli kararlar hazırlanmıştır. Bu çalışmada Tetkîk-î Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi defterleri incelenerek akâid, kelâm ve islâm mezhepleri konularında tespit edilen eserler hakkında literatür taraması yapılmıştır. Bu kurumda incelenen eserler ruhsat durumuna göre listeler halinde tasnif edilmiştir. Eserlerin, çoğunlukla özgün türde yazılmış müstakil çalışmalar olduğu görülmekle birlikte, şerh, haşiye ve tercüme türünden eserler de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi; Meşîhat Arşivi; Matbuat Hayatı; Kelâm ve İslâm Mezhepleri Eserleri; Şeyhülisâmlık.

ABSTRACT

With the effective use of the printing press in the second half of the 19th century, many works were copyrighted and many newspapers and magazines were published in the Ottoman Empire. In addition, a large number of works printed in Arabic letters in the West were brought to the Ottoman country. In addition to the political activity of the period, the demands and rebellions of different nations in the Ottoman subjects caused various problems in terms of administration. As a result of these problems, the state implemented some controls to regulate the printing press. Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife and Müellefât-ı Şeriyye Council, which was established in 1889, is one of these institutions. Religious works and works written in Arabic and Persian were examined and the tab and publication of those deemed harmful to Muslims were prevented. Reasoned decisions have been prepared regarding those that are not allowed to be published. In this study, the notebooks of Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife and Müellefât-ı Şeriyye Council were examined and a literature review was made about the works identified on the subjects of creed, kalam and Islamic sects. The works examined in this institution have been classified according to the license status. Although it is seen that the works are mostly stand-alone works written in the original genre, works such as annotations, annotations and translations have also been examined.

Keywords: Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife and Müellefât-ı Şeriyye Council; Meşihat Archive; Print Life; Works of Kalam and Islamic Sects; Shaykh al-Islam.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi'nde Kelâm ve İslâm Mezhepleri Eserleri
Tezin Yazarı	Pakize ÖZKAN
Tezin Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Ayhan IŞIK
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	22 / 09 / 2021
Tezin Alanı	Kelâm ve İslâm Mezhepler Tarihi
Tezin Yeri	Karabük Üniversitesi / Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tezin Sayfa Sayısı	133
Anahtar Kelimeler	Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi; Meşihat Arşivi; Matbuat Hayatı; Kelâm ve İslâm Mezhepleri Eserleri; Şeyhülisâmlık

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Kelam and Works of The Islamic Sects in The Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Assembly
Author of the Thesis	Pakize ÖZKAN
Advisor of the Thesis	Dr. Ayhan IŞIK
Status of the Thesis	Master (Master of Theology-MTh)
Date of the Thesis	22 / 09 / 2021
Field of the Thesis	Kelam and History of The Islamic Sects
Place of the Thesis	University of Karabük / Institute of Graduate Programs
Total Page Number	133
Keywords	Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife and Müellefât-ı Şeriyye Council; Meşihat Archive; Publication; Works of Kalam and Islamic Sects; Shaykh al-Islam.

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
Bs.	: Baskı
c.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Meclis	: Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi
MŞH	: Meşihat Arşivi
nr.	: Numara
ö.	: Ölüm Tarihi
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
v.dğr.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU

“Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi’nde Kelâm ve İslâm Mezhepleri Eserleri” başlıklı bu tezin konusu, basım için ruhsat istenen dinî eserlerden kelâm, akâid ve islâm mezhepleri alanlarındakileri tespit etmek, başvurusu yapılan eserler için meclisin aldığı gerekçeli kararları açıklamak ve eserlerin muhteviyatı ve müellifleri hakkında bilgi vermektir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı Sultan II. Abdülhamid döneminde dini eserlerin basımdan önce denetlenmesi için kurulmuş olan Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi’nin işleyişi hakkında bilgi vermektir. Ayrıca basılması için ruhsat başvurusu yapılan eserlerden kelâm, akâid ve islâm mezhepleri alanındakileri tespit ederek bunlar hakkında ayrıntılı bilgi vermektir. Meclis’e sunulan ve denetime tabi tutulan akâid, kelâm ve islâm mezhepleri alanındaki eserlerin bir listesinin sunulmuş olması sahaya yapılan katkı açısından araştırmanın önemini ortaya koyan diğer bir husustur.

KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ

Osmanlı’da dinî neşriyat üzerine Meşihat Arşivi ve Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi bağlamında bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu sahada çalışma yapacaklara katkı mahiyetinde şunlardan bahsedebiliriz: Murat Akgündüz’ün “*Osmanlılar’da Bâb-ı Meşihat’a Bağlı Tedkîk-i Müellefât ve Teftîş-i Mesâhif Meclisleri*” başlıklı çalışmasında, meclisin tarihçesi ve yapısı değerlendirilerek örnekler üzerinden kitap denetimi incelenmiştir. Mushaf basımına da değinilen bu çalışmada meclisin işleyişi detaylandırılmamıştır.¹ Arşivden yararlanacak kişiler için bir katalog niteliğinde olan, Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul ve İsmail Kurt tarafından hazırlanan “*Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu*”² Meşihat Arşivindeki eserler hakkında bilgi vermektedir. Ali Birinci’nin, “*Osmanlı Devleti’nde Matbuat ve Neşriyat*

¹ Murat Akgündüz, “Osmanlılar’da Bâb-ı Meşihat’a Bağlı Tedkîk-i Müellefât ve Teftîş-i Mesâhif Meclisleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2002): 89-100.

² Bilgin Aydın vd., *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu* (İstanbul: İSAM Yayıncılık, 2006), 294.

Yasakları Tarihine Medhal” adlı çalışmasında 19. yüzyılda gelişen Osmanlı matbuat hayatının gelişim aşamaları ele alınırken buna paralel oluşturulan matbuat mevzuatının gelişim süreci ve matbuat kurumları da genel olarak sunulmuştur.³ Ayhan Işık’ın “*Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Dairesi Defterleri ile Taş Baskı Kur’ân’ı Kerîm’ler*”⁴ adlı çalışmasında meclisin açıldığı dönem kısaca izah edilerek amacı ve işleyişi anlatılmış, bunun yanında defterler ayrıntılı tanıtılmıştır. Kur’ân’ı Kerîm mushaf basımı üzerinde de durulan bu çalışmada meclisin diğer görevi olan dinî neşriyatın denetimi ise detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Filiz Dıġıroġlu’nun “*Osmanlı Matbuat Tarihinin Kaynağı Olarak Meşihat Arşivi*” isimli makalesinde ise; tashihler sonucunda tam bir defter serisi ortaya konmuş, defterlerin biçimsel özelliklerinden bahsedilerek dini yayıncılığa müdahil olunan durumlarda kullanılan dil ve üslup anlatılmış, ayrıca arşivin dijitalleşmesi sürecinin araştırmacıya sunduğu kolaylıklar da dile getirilmiştir.⁵ Yine Filiz Dıġıroġlu’nun “*Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kütüphanesindeki Mushaflar*” adlı çalışmasında, meclisin kısa tanıtımı sunulduktan sonra mushaf basımındaki rolü ele alınmış, meclis tarafından el konulan mushafların nerelerde hangi amaçlarla kullanıldığı bilgisi izah edilmiştir.⁶ Filiz Dıġıroġlu’nun “*II. Abdülhamid Döneminde Dinî Yayıncılık: İslâmî Metinleri Kim Üretir II*” başlıklı bir diğer makalesinde ise; meclisin arşiv kayıtları üzerinden dönemin ulema portresi çizilmiş; telif edilen eserlerin, ilmiye ricali, dersiamlar ve talebe-i ulum tabakaları tarafından yapıldığı bilgisi araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Makalede, eserlerin müelliflerinin mevkîsi göz önünde bulundurulmadan incelemeye tabi tutulmaları ve denetimlerindeki usul, dikkat çeken bulgular arasındadır.⁷ Bu alanda önemli bir çalışma da Ayşe Polat tarafından kaleme alınmıştır. “*Osmanlı’da Matbu İslam’ın Onay ve Denetimi: Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer’iyye Meclisi*” adlı çalışma; 19. yüzyılın başında basılmaya başlanan dini neşriyat ve mushafların, baskısının “kimilerine göre

---

³ Ali Birinci, “Osmanlı Devleti’nde Matbuat ve Neşriyat YasaklarıTarihine Medhal”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4/7 (2006): 291-349.

⁴ Ayhan Işık, “Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve müellefât-ı Şer’iyye Dairesi Defterleri ile Taş Baskı Kur’ân-ı Kerîmler”, *Din ve Hayat*, 2 (2007): 134-138.

⁵ Filiz Dıġıroġlu, “Osmanlı Matbuat Tarihinin Kaynağı Olarak Meşihat Arşivi”, *Arşiv Dünyası Dergisi*, 21 (2017): 22-50.

⁶ Filiz Dıġıroġlu, “Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kütüphanesindeki Mushaflar”, *Din ve Hayat* 34 (İkbahar 2018), 150-155.

⁷ Filiz Dıġıroġlu, “II. Abdülhamid Döneminde Dinî Yayıncılık: İslâmî Metinleri Kim Üretir? II”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54 (Haziran 2018): 1-44.

geç” yapılmasına rağmen en yaygın eserler arasında yer aldığı belirtilmiştir. Matbaanın Osmanlı’da Avrupa’ya nazaran geç kullanılması etrafında dönen tartışmaların asıl sorulması gereken soruları gölgelediği eleştirilmiştir. Matbu İslâm’ı şekillendiren faktörlerin dinî, sosyal, ekonomik, siyasî ve hukukî boyutlarıyla ele alınmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁸

Bütün bu çalışmalar konuları gereği kendi sınırları içerisinde işlenmiş olup, araştırmacılar açısından yol gösterici kaynaklardır. Meclisin çalışma usulü, arşiv kayıtları, müellif profilleri ve mushaf basımı bağlamındaki çalışmalar kendi alanlarındaki boşluğu doldurmakla birlikte; kelâm, tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi islâmî ilimler alanında müstakil çalışmalara ihtiyaç vardır. “Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi’nde Kelâm ve İslâm Mezhepleri Eserleri” başlıklı bu çalışmamız ise kelâm ve İslâm Mezhepleri alanında müstakil bir çalışmadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Meşîhât Arşivi’ndeki “Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi” defter ve belgeleri incelenerek Kelâm ve İslâm Mezhepleri ile ilgili eserler hakkında bilgi verilecektir. Meclis’in kuruluşu, amacı ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler sunulacaktır. Bu bağlamda Kelâm ve İslâm Mezhepleri alanında denetime tabi tutulan tüm eserler tespit edilmiş olacaktır. Meclis karar defterleri ve evrak kayıt defterlerindeki bilgilerden kelâm ve İslâm mezhepleri alanında tespit edilen telif eserlerin müellifleri, baskı ve yayın durumu ile muhteviyatı hakkında da bilgi verilecektir.

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Ana kaynaklar/Osmanlı Dönemi kaynakları

Çalışmada Meşîhat Arşivi’ndeki Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi’nin karar defterleri ve evrak kayıt defterleri incelenmiştir. Meclis’in çalışmalarını ortaya koyması açısından Meşîhat Arşivi önem arz etmektedir. Dolayısıyla çalışmamızın temelini Meşîhat Arşivi’ndeki defter ve belgeler oluşturmaktadır.

---

⁸ Ayşe Polat, “Osmanlı’da Matbu İslâm’ın Onay ve Denetimi: Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer’iyye Meclisi”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 11 (Bahar 2018), 87-120.

İkincil kaynaklar/Yakın Dönem Müstakil Çalışmalar

Tezimizde matbaanın tarihi serüveni ve şeyhüislâmlığın tanıtıldığı giriş bölümünde daha çok yakın dönem çalışmalarından istifade edilmiştir. Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi'nin ele alındığı bölümlerde ise arşiv kaynakları esas alınmıştır. Çalışmamızda mümkün olduğunca birincil kaynaklara ulaşılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Osmanlının son döneminde yazılan telif eserler yönetim tarafından birtakım denetimlere tabi tutulmuştur. İslami disiplinlerden Kelâm ve İslâm Mezhepleri alanında yazılmış birçok eser de aynı denetimden geçmiştir. Dönemin denetim uygulayan kurumlarından birisi de Şeyhüislamlık bünyesindeki Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi'dir. Bu uygulama konjonktürel açıdan iyi niyetle yapılmış olsa da o dönem ortaya konan ilmi çalışmaların bir kısmının geniş okuyucu kitlesine ulaşmasını da engellemiştir. Toplumun dini, kültürel ve sosyal yapısını bozacağı kaygısıyla resmi anlayışın dışındaki fikir ve hareketlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi defterlerinde, başvurusu yapılan eser isimlerinin eksik kaydedilmesi, eserlerin büyük çoğunluğunun müellifinin belirtilmemiş veya tam isimlerinin verilmemiş olması, yine bazı eserlerin konusu ve muhteviyatı hakkında ayrıntı bulunmaması, basımına ruhsat verilmeyen birçok eserin reddedilme gerekçesinin açıkça belirtilmemiş olması araştırmamızı güçleştirmiş ve o eserler hakkında okuyucuya detaylı bilgi sunulamamıştır.

1. Matbaanın Tarihi GemiŖi

İlk Dönem Matbaacılık: İnsan yaratılıŖı gereği iletiŖim ve etkileŖim içerisinde olan bir canlıdır. İlk ağlardan kalma kalıntılarda, mağara duvarlarındaki resimlerin, hayvan kemiklerine ve taŖlara çizilen Ŗekillerin, insanların kendilerini ifade etmede kullandıkları araçlar olduğu grlmüŖtür. Ŗanlıurfa'nın rencik Köyü yakınlarında bulunan, Cilalı TaŖ Devri Neolitik Döneminden günümüze kadar varlığını sürdüren Göbekli Tepe tarihi eserine ait kalıntılarda; o dönemde yaŖayan insanların dŖncelerini ve inançlarını taŖlara betimlediği görülmektedir.⁹ Yazının icadı ve kğıdın kullanılmaya baŖlanmasıyla birlikte ilk nesillerin tecrübeleri sonraki nesillere aktarılmıŖ, böylece uygarlıkların geliŖiminde büyük ilerlemeler kaydedilmiŖtir. Bu tecrübelerin nesilden nesile aktarımı İslâm toplumlarında varlığını srdrmüŖtür. İleride de görüleceği üzere özellikle Orta ağ'da Müslümanların kğıdı etkin bir Ŗekilde kullanmaları İslâm kültürünün geliŖerek zirveye ulaŖmasına vesile olmuŖtur.¹⁰

Sert bir baskı kalıbının izini yumuŖak bir madde üzerine baskı uygulayarak çıkarılması Ŗeklinde uygulanan ilk matbaa örneklerinin in'de grldği kabul edilmektedir.¹¹ Ancak kâğıt üzerine ilk baskıyı hangi milletin uyguladığı tartıŖmalı bir konudur. Mahmut Gündüz, matbaanın tarihçesini ele aldığı alıŖmasında İngiliz bilgini Carter'ın (. 1925) "*in'de Matbaanın icadı ve Batı'ya Yayılması*" isimli eserinde, matbaayı Uygur Türklerinin icat ettiği ve kâğıt üzerine ilk baskıyı yine Uygur Türklerinin hayata geçirdiğine dair tespitte bulunduğundan bahsetmiŖtir.¹²

Orta ağ Avrupası'ndaki GeliŖimi: Moğol İmparatorluğu kurulduktan sonra devlet yönetiminde önemli görevlere getirilen Uygur Türkleri devlet yönetme tecrübelerini, kültürlerini, yazılarını ve dillerini Moğollara đretmiŖler, baŖta askerlik alanında olmak üzere devlet teŖkilatında, dil ve yazıda Moğol kültürüne katkı sađlamıŖlardır.¹³ Moğolların 1241'de Almanya'yı istilası sırasında yanlarında basılı

---

⁹ Mehmet zdoğan, "Göbekli Tepe'yi Anlamak", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 46.

¹⁰ Mahmut Gündüz, "Matbaanın Tarihçesi ve İlk Kur'an'ı Kerim Basmaları", *Vakıflar Dergisi*, 12 (1978): 335.

¹¹ Kemal Beydilli, "Matbaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 105.

¹² Gündüz, "Matbaanın Tarihçesi", 336.

¹³ Varis akan, "Uygur Türklerinin Moğol İmparatorluğundaki Rolü", *Asya AraŖtırmaları Dergisi* 3/1 (01 Haziran 2019), 27.

kitaplar bulundurdukları, Almanların baskı yöntemini bu dönemde öğrendikleri ve 1440 yılına gelindiğinde Gutenberg'in müteharrik (hareketli) harfli matbaayı geliştirerek kullandığı bilinmektedir.¹⁴ Avrupa'da hâkim olan skolastik düşünce matbaanın aktif kullanımı sonrasında etkisini kaybetmiştir. İlk zamanlar, Kilisenin halk üzerindeki etkisinin yitirilmesi endişesi ve rahiplerin kitap kopya ederek geçimini sağlaması sebebiyle birçok Hıristiyan din adamı ile tarikat mensupları matbaaya karşı koymuşlardır.¹⁵ Fakat daha sonra papalık, matbaanın mezhep kavgalarını engelleyeceğine ve Hıristiyanlığı yaymada araç olarak kullanılmasının faydalı olacağına kanaat getirmiştir.¹⁶ Bu gelişmeye bağlı olarak kısa sürede Avrupa'da pek çok sayıda eser basılmıştır. Bilginin çoğaltılarak yayılmasını ve saklanmasını sağlayan matbaalarda, kültür, sanat ve dini içerikli kitapların basılmasıyla, yazılı kültürü benimseyen Avrupa halkı için aydınlanmanın ve özgürlüğün yolu açılmıştır.¹⁷

Osmanlı Devleti'nde İlk Matbaacılık Faaliyetleri: Osmanlı Devletinde matbaa ilk defa 1493 yılında, İspanya'dan göç eden Yahudiler tarafından kullanılmış, bunu müteakip 1567'de Ermeniler ve 1627 yılında da Rumlar kullanmışlardır.¹⁸ Ayrıca Osmanlı Devletinde faaliyet gösteren Avrupa devletlerinin temsilciliklerinin de burada yaşayan kendi halklarını bilgilendirmek amacıyla küçük basımevleri açtıkları bilinmektedir.¹⁹ Fatmagül Demirel'in Osmanlı'da kitap basımını anlattığı çalışmasında, Alpay Kabacalı'nın "*Türk Yayın Tarihi*" isimli eserinden bahsederek eserde, Osmanlı yönetiminin gayrimüslim vatandaşlarına basım ve yayında, Arap harflerini kullanmadan kendi dilleriyle kitap basmaları ve bölücü yayınlarda bulunmamaları koşuluyla özgür bıraktığı yönündeki ifadelerin yer aldığını belirtmektedir.²⁰ Bu matbaalar öncelikle

---

¹⁴ Büşra Tosun Durmuş, "Matbaa Teknolojisinin Osmanlı Devleti'ne Giriş Koşulları ve Tartışmalar", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 5/2 (2017): 953.

¹⁵ Begtimur, "Matbaanın Mucidi", 161.

¹⁶ Mehmet Akkaya, "Türk Kitap Basmacılığı Tarihçesi ve Beşik Devri", *Bilgi ve Belge Araştırmaları*, 1 (29 Aralık 2008): 3.

¹⁷ Begtimur, "Matbaanın Mucidi", 161.

¹⁸ Beydilli, "Matbaa".

¹⁹ Mehmet Ali Akkaya, *Türk Beşik devri Basmalarında Yazma Kitap Geleneğinin Etkileri ve İç Kapağın Gelişimi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 57.

²⁰ Fatmagül Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetim", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 5 (2004): 89.

Selanik, İstanbul, İzmir'de daha sonra Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde faaliyetlerini devam ettirmiştir.²¹

İlk Türk Matbaasının Kurulmasını Geciktiren Etmenler: Matbaanın, Avrupa'da ilk kullanıldığı yıldan (1440) yaklaşık üç asır (287 yıl) sonra gecikmeli de olsa Osmanlı Devleti'nde kullanılmaya başlanması, günümüzde birçok araştırmancının da konusu olmuştur. Matbaanın gecikmesi Osmanlı toplumunda maarifin yayılmasını bir hayli geciktirmiştir. Avrupa'da ise özellikle müspet ilimlerde matbaa sayesinde büyük mesafeler kat etmiş ve yeni icatlarla Batı kültürü hızlı bir şekilde yayılmıştır.²² Matbaanın Osmanlı'ya tehirlî gelişile alakalı yapmış olduğu araştırmada Sinan Sümbül üç farklı bakış açısını ortaya koymaktadır. Sümbül, gecikmenin sebeplerini; Jale Baysal'ın “tutuculuğa”, İsmail Hâmi Danişmend'in “müstensihlerin²³ işsiz kalma durumuna”, İlber Ortaylı'nın ise “Osmanlı toplumunda kitap okuma isteksizliği olduğuna ve basma kitaba ayrıca ihtiyaç duyulmadığına” bağladıklarını belirtmiştir.²⁴

İlk Türk Matbaasının Kurulması: 18. yüzyılda artık dağılma dönemine girdiği görülen Osmanlı Devleti'nde bazı ıslahat çalışmaları yapılmıştır. Lale Devri (1718-1730) olarak bilinen 12 yıllık süre içerisinde, Batı ile siyasî ve kültürel temaslarda bulunulmuştur. III. Ahmed ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa öncülüğünde bazı reformlar gerçekleştirilmiştir. Viyana, Lehistan, Moskova'ya elçiler gönderilerek, yapılan seyahatler sonunda elçilerin sunduğu sefaretnameler, topladıkları teknik ve kültürel bilgilerin Osmanlı toplumuna farklı bir perspektif kazandırdığı görülmüştür.²⁵ İlk Türk matbaasının da bu dönemde, 1727 yılında Mehmed Said Efendi (ö. 1175/1761) ile Osmanlı'ya esir düştükten sonra müteferrikalık görevine yükselen İbrahim Müteferrika (ö. 1160/1747) tarafından açıldığı bilinmektedir. Müteferrika, 1726 yılında kaleme aldığı, matbaa kurulduktan sonra ilk bastığı eserin başına koyduğu *Vesîletü't-tbâa'* isimli bildirisinde; matbaanın gerekliliğini, Avrupa'da basılan eserlerin Osmanlıya geldiğini ve bu eserlerde bir hayli yanlışlıkların bulunduğunu, yangın ve yağmalarda bir

---

²¹ Akkaya, “Türk Kitap Basmacılığı”, 5.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 6: 453.

²³ “Bir yapıtın el yazısıyla kopyasını hazırlayan kimse.”

²⁴ Sinan Sümbül, “Osmanlı'da Matbaa Meselesine Yeni Bir Bakış: Risale-i Fevâid-i Basma Adlı Yazma Eser Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Matbaacılık Faaliyetlerinin Değerlendirmesi”, *Bilgi ve Belge Araştırma Dergisi*, 10 (2018): 26.

²⁵ Sarioğlu, *İlk Türk Matbaası*, 4.

çok yazma eserin zarar gördüğünü, kitap basımının olmayışının toplumu cahil bırakacağını ve matbaanın ileride büyük faydalarının olacağını Sultan III. Ahmed'e, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya ve Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'ye anlatarak matbaa için ferman çıkarılmış ve fetva almıştır.²⁶ Mehmed Said Efendi'nin memuriyette yükselerek görevi bırakmasıyla²⁷ Müteferrika'nın tek başına idare ettiği sürede matbaada sadece 23 ciltten oluşan 17 kitap basılmıştır. Patrona Halil İsyanı sırasında matbaanın çalışması bir yıl süreyle durdurulmuş, Müteferrikanın dış görevleri sebebiyle matbaanın çalışmasında aksamalar da olmuştur.²⁸ İlk Türk matbaasının varlığını oturtacağı bir zemini olmadığı ve iki müteşebbisin arzu ve gayreti ile sınırlı kaldığı bilinmektedir.²⁹ Teknik ekip yetersizliği, yurt dışından gelen ekiplerin disiplinsiz hareket etmeleri yanında fazla ücret talep etmeleri, kâğıt sorunu ve halkın kitaplara ilgisiz olması gibi sorunlar, ilk Türk matbaasının gerekli başarıyı elde edemediğini ortaya koymaktadır.

Osmanlıda 18. yüzyılda yüzeysel bir şekilde kurulmuş olan matbaa 19. yüzyılda sistematik eğitim kurumlarının kurulması ve yeni bürokrasinin oluşmasıyla Osmanlı Türk tebaasının da yaşamına girmiştir.³⁰ Matbaanın etkin şekilde kullanımı ile birlikte basılı eserler halk nezdinde ilgi görmeye başlamış, buna mukabil devlet bir takım kontrol mercileri oluşturmuştur.³¹ Bu mercilerden birisi de şeyhülislâmlık bünyesinde faaliyet gösteren ve matbuat alanında kontrol ve denetim yapan kurumlardan biri olan Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerriyye Meclisi'dir. Söz konusu Meclis'in kuruluşuna, kuruluş amacına ve çalışmalarına değinmeden önce şeyhülislâmlık kurumundan kısaca bahsedilecektir.

2. Şeyhülislâmlık

Şeyhülislâmlık makamı Osmanlı Devleti içerisinde dinî yapının, bir müessese ile temsil edildiğinin göstergesidir. Osmanlı öncesi İslam devletlerinin idari yapılarında da

---

²⁶ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 57.

²⁷ Erhan Afyoncu, "Mehmed Said Paşa, Yirmisekizçelebizâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

²⁸ Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 324.

²⁹ Birinci, "Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat YasaklarıTarihine Medhal", 293.

³⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı* (İstanbul: Erkam Matbaası, 2003), 31.

³¹ Demirel, "Kitap Basımının Denetimi", 91.

dini temsil eden bir makamın olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti de birçok örneğine şahit olduğu bu uygulamayı, yönetim ve halkın ihtiyaçları doğrultusunda teşkilât yapısını geliştirerek ve salahiyetini artırarak devlet idaresinde dâhil etmiştir.

Osmanlı devlet kurumları; bürokratların oluşturduğu kalemiye, askerlerden müteşekkil seyfiye ile şeyhülislâm, nakîbüleşraf, kazasker, kadı, müderris gibi ulemadan meydana gelen ilmiye teşkilâtından oluşurdu.³² Ayrıca bu teşkilatların başındakiler merasim ve teşrifatlarda protokolde de yer alırlardı. Osmanlı Devleti'nde adalet, hukuk, eğitim, öğretim ve din ile müteallik icraatlar şeyhülislâmlık bünyesinde toplanmıştır. Şeyhülislâm, devlet görevlileri içerisinde sadrazamdan sonra gelmektedir.³³ Divan üyelerinden olmamakla birlikte gerektiğinde görüşmelere katılan şeyhülislâm, en yüksek dereceli müftü sayılmış; padişah yapacağı işlerin ve alacağı kararların şeriata uygun olup olmadığı hususunda ondan bilgi almıştır.³⁴ Devletin temel unsurlarından biri olan şeyhülislâmlığın Osmanlı'da tam olarak hangi tarihte ve hangi vesile ile oluştuğuna dair elde net veriler bulunmamakla birlikte teşkilatın oluşumu, yapısı ve işleyişi birçok kez tartışmalara ve araştırmalara konu olmuştur.

Şeyhülislâmlık makamının tesis edildiği ilk dönemlerde şeyhülislâmlar, konaklarının selamlık kısmında devlete ait resmî işleri yürütmüşler, haremlik kısmında ise ikamet etmişlerdir. Yeniçeri ağalarının makamı olan ve Ağa Kapısı olarak da isimlendirilen mekân, yeniçeri ocağının 1826 yılında kaldırılmasından sonra şeyhülislâmlığa tahsis edilmiştir. Bu mekâna 1827 senesinde taşınılmıştır. Fetvahane olarak isimlendirilen bu mekânda şeyhülislâm ve fetva emini ile bunların maiyetindeki memurlar görev yapmıştır. 1836 yılında Rumeli ve Anadolu kadıaskerleriyle birlikte İstanbul kadısı da fetvahanede kendileri için tahsis edilen dairelere yerleşmişlerdir. Böylece ilmiye sınıfının üst düzey yetkilileri bir çatı altında toplanmış ve makamlarına uygun olan bu mekânda görevlerini yapmışlardır.³⁵ Şeyhülislâmlık müessesesi,

---

³² Mehmet İpşirli, “İlmiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 141.

³³ Ekrem Kaydu, “Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık Müessesinin Ortaya Çıkışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/2 (Haziran-1977): 201.

³⁴ Tolga Uslubaş, *Geçmişten Günümüze Osmanlı* (İstanbul: Melisa Matbaacılık, 2013), 618.

³⁵ İlhami Yurdakul-Bilgin Aydın, “Şeyhülislâmlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12/23 (2014): 383.

kadırıldığı 26 Eylül 1922 tarihine kadar Süleymaniye Camisi'nin yakınındaki bu mekânda hizmetlerini sürdürmüştür.³⁶

Yapısı: Şeyhülislâmlık müessesesi teşkilatlanma sürecinde birçok kültür ve devletten tevarüs edilerek gelişmiştir. Meşihat Dairesi olarak da anılan şeyhülislâmlık makamının kurulduktan sonra işlevinin giderek artmasıyla birlikte, bünyesinde resmi birimler oluşturulmuştur.³⁷ Yaklaşık beş asır varlığını sürdürmüş olan şeyhülislâmlık Osmanlının fetihler sonucu sınırlarının genişlemesi, Tanzimat Dönemi (1839), Islahat Dönemi (1856), I. (1876) ve II. (1908) Meşrutiyet dönemleri gibi sosyal ve siyasi hareketlerden etkilenmiştir.³⁸ Şeyhülislâmlıkta çuhadar, telhisçi, mektupçu, kethüda gibi memurlar ile birlikte “fetva kalemi” diye isimlendirilen bir daire de oluşturulmuştur. Bu dairenin başında fetva emini ve onun da maiyetinde müsevvid, mübeyyiz, mukabeleci, kâtip, mühürdar ve müvezzi gibi çeşitli görevleri yürüten memurlar yer almıştır.³⁹ 1836 yılında ilmiye sınıfından Anadolu ve Rumeli kazaskerliği ile Nakîbü'l-Eşrâflık birimi de şeyhülislâmlık çatısı altına alınmıştır.⁴⁰ Yine 19. asrın ikinci yarısında ihtiyaca binaen bilhassa kadılık kurumunun görevlerinin bir kısmının devredildiği Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti (1831), Meclis-i İmtihan-ı Kur'a (1846), Emval-ı Eytam Nezâreti (1851), Meclis-i İntihab-ı Hükkâm (1855), Muallimhane-i Nüvvab (1855), Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyeye (1861), Meclis-i Meşayih (1866), Meclis-i İdare-i Emval-ı Eytam (1874) gibi birimler oluşturulmuştur. II. Abdülhamid döneminde de bu minvalde düzenlemeler yapılarak; Mahkeme-i Temyiz-i Şer'iyeye Dairesi, Fetvahane-i Âli, Bab-ı Fetva Sicill-i Ahval Dairesi, Bab-ı Fetva Memurin Dairesi, Evrak Odası, Mektubi Kalemi, Sicillat-ı Şer'iyeye Dairesi, Tedkik-i Mesahif ve Müellefat-ı Şer'iyeye Dairesi, Darü'l-Hikmet'ül-

---

³⁶ Ferhat Koca, “Fetvahâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 496.

³⁷ Talip Ayar, “Osmanlı Dönemi Fetvâ Hizmetlerinde Etkin Bir Birim: Fetvâ Eminliği”, *Bilimname*, 2 (Haziran 2011): 166.

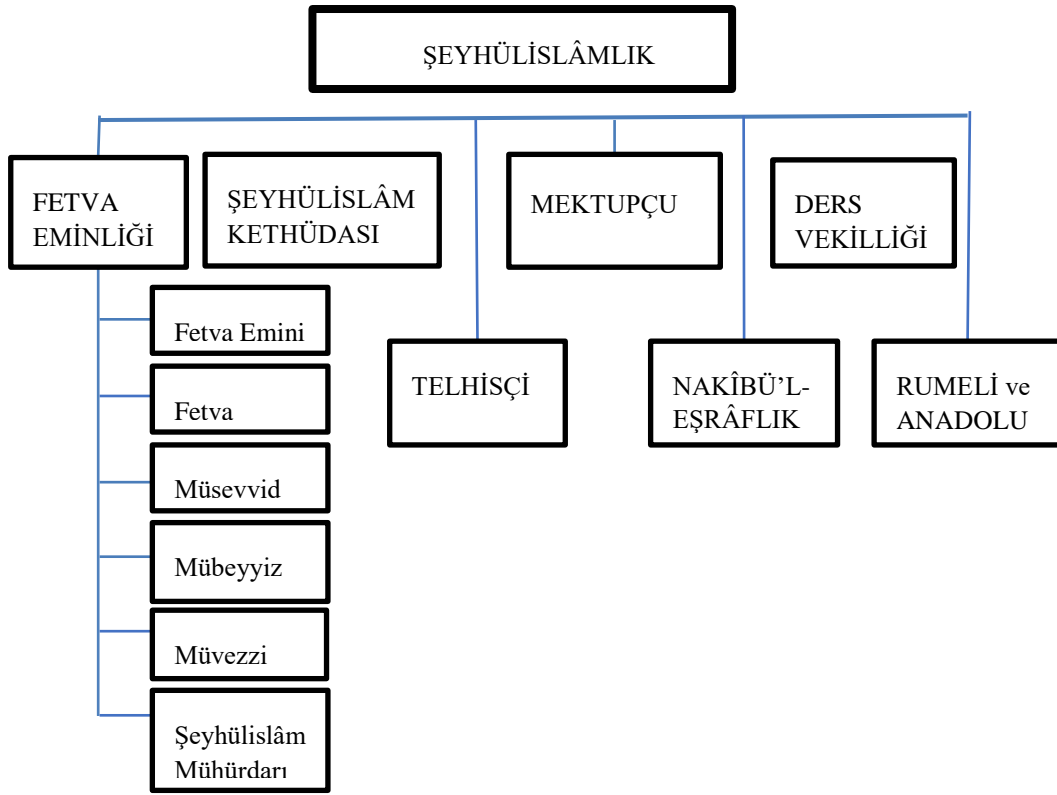
³⁸ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 91-96.

³⁹ Yusuf Halaçoğlu, *14-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 136.

⁴⁰ Ayhan Işık, *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 108.

İslamiyye, Şura-yı İlmiye ve Encümen-i Islahat-ı İlmiye, Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesalih-i Talebe, Muhasebe-i İlmiye Dairesi'nden oluşan birimler hayata geçirilmiştir.⁴¹

Daha önce de belirttiğimiz üzere uzun yıllar varlığını sürdürmüş olan şeyhülislâmlık kurumu çeşitli merhaleler geçirerek devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olmuştur. İhtiyaçlara bağlı olarak yapısında birtakım değişiklikler ve yenilikler yapılan şeyhülislâmlık kurumunda zamanla bazı yeni meclisler de açılmıştır. Bunlardan bir tanesi de Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi'dir.

Tablo 1 19. Yüzyılda Şeyhülislâmlık Teşkilatı

⁴¹ İlhami Yurdakul-Bilgin Aydın, “Şeyhülislâmlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12/23 (2014): 385.

ŞEYHÜLİSLÂMLIK'TA AÇILAN MECLİSLER İLE DİĞER BİRİMLER	
Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti (1831)	Evrak Odası
Meclis-i İmtihân-ı Kur'a (1846)	Mektubi kalemi
Emval-ı Eytâm Nezâreti (1851)	Sicillat-ı Şer'iyye Dairesi
Muallimhane-i Nüvvâb (1855)	Tedkik-i Mesahif ve Müellefat-ı Şer'iyye Dairesi
Meclis-i İntihab-ı Hükâm (1855)	Darü'l-hikmet'l- islâmiyye
Meclis-i Meşâyih (1866)	Şura-yı İlmiye ve Encümen-i Islahat-ı İlmiye
Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye (1861)	Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe
Meclis-i İdare-i Emval-ı Eytam (1874)	Muhasebe-i İlmiye Dairesi
Mahkeme-i Temyiz-i Şer'iyye Dairesi	Fetvahane-i âli, Bâb-ı Fetvâ Sicill-i Ahvâl Dairesi
Bâb-ı Fetvâ Memurin Dairesi	

Tablo 2 19. Yüzyılda Şeyhülişlâmlıkta Açılan Meclisler ile Diğer Birimler

Görev ve Yetkileri: Erken dönemlerde şeyhülişlâmların, ihtiyaçlar doğrultusunda şer'î konularda bildirmiş olduğu görüşleri olsa da hükmün icra edilmesi veya yaptırım uygulanması hususunda yetkileri olmamıştır.⁴² İlerleyen süreçte ise, kurumsal bir yapıya bürünmüş ve bünyesinde birçok kurum ve meclis açılmıştır. İmam, müezzin, vaiz gibi din adamları bu kurum bünyesindeki medreselerde yetişmiştir. Dinî hizmetin bir diğer ayağı olan tekke ve zaviyelerin denetimi ve şeyh tayinleri de buradan yapılmıştır.⁴³ Medreselerin yapımı, ders ve müfredatın belirlenmesi, medreselerde görev yapacak müderrislerin eğitim ve tayin işleri şeyhülişlâma bağlanmıştır. Ders vekilliği birimi medreselerdeki eğitim ile ilgilenmiş ve medreselerin denetimini üstlenmiştir.⁴⁴ Osmanlı devletinde hukukî ve adlî işler de şeyhülişlâmlık bünyesinde yürütülmüştür. Anadolu ve Rumeli kadıaskerlikleri ile İstanbul kadılığının şeyhülişlâmlık bünyesine nakledilmesinin ardından günümüzde temyiz mahkemesi olarak bilinen huzur

⁴² Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 2014, 242.

⁴³ Murat Akgüdüz, "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülişlâmlık", *Ağa Kapısından Şeyhülişlâmlığa: İstanbul Müftülüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 23.

⁴⁴ Akgüdüz, "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülişlâmlık", 22.

murafaasının da şeyhülislâmlık nezdinde ifa edilmesiyle hukukî salahiyet tamamen bu kuruma bırakılmıştır. Kadıasker en kıdemli hâkimdir. Bu mevki kadı ve müderrislerin en üst makamı olarak kabul edilmiştir. Askerî tabakanın hukukî ve şer'î işleri burada yürütülmüş, ihtilaflar çözüme kavuşturulmuştur.⁴⁵ Mevleviyet mertebesinde bulunan İstanbul kadısı; ticaret, sanat, el işleri ve iâşeyle ilgili belediye vazifesini yerine getirirken asesbaşı, subaşı, ihtisap ağası, mimarbaşı gibi memurlardan yardım almış; bu görevleri doğrudan kendisi gördüğü gibi yerine nâib de görevlendirmiştir.⁴⁶

Şeyhülislâmlığın Kaldırılması: Osmanlı teşkilat ve nizamının bozulmasının, 16. yüzyılın ikinci yarısında refah ve gösterişin üst seviyede olduğu dönemde başladığı noktada tarihçilerin hem fikir oldukları bilinmektedir. İlmiye Teşkilatı da Osmanlı devleti içindeki diğer kurumlar gibi bozulmalara kayıtsız kalmayarak tefessüh dönemi yaşamıştır.⁴⁷ Bu süreçte bünyesinde birçok reform ve yenilik de yapılmıştır. Tanzimat Fermanıyla “nizamî” laik hukuk ortaya çıkmış ve Adliye Nezâreti kurularak şeyhülislâmlık statüsü ile eşit görülmüştür. Özellikle 1908 yılı II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı teşkilatlarının laikleştirilmesi hız kazanmıştır. 1916-1917 yıllarında şeyhülislâmlık bünyesinde bulunan kadıaskerlik, şeriat mahkemeleri ve diğer adli birimler Adliye Nezâreti'ne nakledilmiştir. Vakıfların işleyiş ve denetimi ise Evkaf Nezâreti'ne devredilmiştir. Medreselerin Maarif Nezâreti'ne devriyle de ilmî yetkiler şeyhülislâmlığın elinden alınmış ve şeyhülislâm bakanlar kurulundan çıkarılmıştır. Ancak hükümetin 1. Dünya savaşından yenik çıkması üzerine şeyhülislâmlık kurumu eski haline döndürülmüş ve şeyhülislâm yeniden kabine içerisindeki yerini almıştır.⁴⁸ Tarihî yolculuğu sırasında pek çok aşamalardan geçen şeyhülislâmlık teşkilatı, son şeyhülislâm Medenî Mehmed Nuri Efendi'nin de içinde yer aldığı kabinenin istifası ile 1922 yılında tarih sahnesine veda etmiştir.⁴⁹

---

⁴⁵ Bülbül, *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*, 199.

⁴⁶ Ayhan Işık, “İstanbul Kadılığı Sicilleri ve Sosyal Çevreye Yansıyan Yüzü”, *Din ve Hayat* 9 (2010), 15.

⁴⁷ Mehmet İpşirli, “Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkındaki Gözlemler XVI-XVII. Asırlar”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 7-8 (1988): 274.

⁴⁸ Seyfettin Erşahin, “Bilinen Bilinmeyen Yönleriyle Diyanet”, *Diyanet Aylık Dergi* 9 (Eylül 1991), 12-13.

⁴⁹ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 13. Bs. (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 239.

Değerlendirme: Buraya kadar yapılan açıklamalarda, çalışmanın ana konusuyla ilişkili, konuya açıklık getirilmesine ve daha iyi anlaşılmasına yönelik olduğu düşünülen matbaanın icadı, tarihi seyri ve Osmanlı'da kullanımını gibi bazı hususlarda bilgiler verilmiş; ayrıca tezin konusuyla bağlantılı olduğu düşünülen şeyhülislâmlık kurumu tanıtılmıştır. İlk çağlardan beri özellikle yazının icadıyla birlikte ilkel de olsa matbaacılığın izlerine rastlamak mümkündür. Kâğıdın icadı ve etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte sert baskı kalıp izleri ile kâğıt yüzeyine baskı şeklinde matbaacılık uygulamaları başlamıştır. Çin'de ve özellikle Uygur Türklerinde izlerine rastlanılan bu yöntem Moğollara intikal etmiş, Moğolların Almanya'yı istila ettiği dönemde de Avrupa'ya geçmiştir. 15. Yüzyıl hareketli harfli matbaa geliştirilerek tüm Avrupa'ya yayılmış, 16. Yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren Osmanlı'da gayrimüslim tebaa tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı'ya 18. yüzyılda giren matbaa ancak 19. Yüzyılda etkin bir şekilde kullanılmıştır. Matbaanın yaygın olarak kullanılmasıyla birtakım sorunlar da ortaya çıkmış, böylelikle matbuat hayatını düzenleyecek nizamnâmelere ve denetleyecek birimlere de ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı'da dini, ilmi, hukuki alanlara yön veren şeyhülislâmlık kurumu da denetim ve kontrol faaliyetlerini yürüten kurumlardan birisi olmuştur. Şeyhülislâmlık müessesesi uzun yıllar faaliyetlerini sürdürmüş, zamanın ihtiyaçlarına binaen yapısında işleyişinde değişiklikler görülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

TETKİK-İ MESÂHİF-İ ŞERİFE VE MÜELLEFÂT-I ŞERİYYE MECLİSİ VE İŞLEYİŞİ

1.1. Osmanlı'da Matbuat Hayatı ve Meclis'in Kuruluşuna Etkisi

Osmanlı'da Türklerin matbuat hayatının İbrahim Müteferrika'nın matbaa kullanımını hayata geçirmesiyle başladığı, gerekli ilginin olmayışı nedeniyle de sekteye uğradığını belirtmiştik. Padişah III. Selim (ö. 1223/1808) döneminde, Avrupa kurumları örnek alınarak çeşitli yapılanmalara gidilmiştir. Askerlik ve mühendislik akademisi olarak 1795 yılında açılan Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'da öğrenciler için kaliteli eğitim kitaplarına ihtiyaç duyulmuş, bu durum matbaanın kullanılmasını gerekli kılmıştır.⁵⁰ Müteferrika'nın matbaası ölümünden sonra el değiştirerek Mehmed Raşid Efendi tarafından satın alınmıştır. Devlet tarafından ihtiyaç duyulan matbaa ise Mehmed Raşid Efendi'den satın alınarak aktif kullanılmaya başlanmıştır.⁵¹ Böylelikle matbaa Osmanlı halkının gündemine tedricen girmeye başlamıştır.

Devlet yönetiminde faaliyet gösteren bu matbaada 1839 yılından itibaren, basım sırasında oluşan giderlerin karşılanması şartıyla vatandaşların da kitap bastırmasına müsaade edilmiştir. Bu yaklaşım kitapçılık sektörünün gelişmesini olumlu yönde etkilemiştir.⁵² Zaman içerisinde baskıda kullanılacak kâğıt, mürekkep ve diğer malzemelerin üretiminde devlet teşviki sağlanması, yeni matbaaların çalışma izni alması, ülke dışında basılan yabancı eserlerin ülkeye girişi gibi sebeplerle matbuat politikası üzerinde durulmuştur. 1841 tarihinde basılacak eserler için ruhsat alınmasına dair irade kayıtlarda yer almaktadır. 1845 yılında hazırlanan Polis Nizamnamesinde; basımevi, kitapevi ve dışardan gelen her türlü eserin basılmadan önce kontrol edilerek ahlak ve adaba mugayir bir neşre rastlanılması durumunda, neşrin yasaklanabileceği ve el konulabileceği hükmü geçmektedir. 1857 tarihinde hazırlanan nizamnamede genel

---

⁵⁰ Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 516.

⁵¹ Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995), 99.

⁵² Birinci, "Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal", 295.

anlamda basın ve yayın hayatını düzenlemeyi amaçlamıştır.⁵³ 31 Aralık 1864 yılında yürürlüğe giren nizamnâme ise Fransa’da 1750 yılında düzenlenen basın kanunu emsal alınarak hazırlanmış; gazete çıkarma, devretme, tekzip yayınlama gibi hususları da düzenlemiştir.⁵⁴ 1865 yılında ortaya çıkan, Osmanlı milliyetçiliğini savunan ve Yeni Osmanlılar adıyla anılan bir grup, 1865-1876 yılları arasında Osmanlı siyasetini etkilemiştir. Meşrutî parlamenter sistemi savunarak, özgürlük ve anayasa taleplerinin imparatorluğun kurtuluşuna vesile olacağını iddia etmişlerdir.⁵⁵ Yeni Osmanlılar’ın, ülke ekonomisinin kötüye gitmesi ve siyasî başarısızlık konusunda hükümet idarecisi Âli Paşa’yı hedefe koymaları, ayrıca basın ve yayın organlarını muhalefet aracı olarak kullanmaları, Âli Paşa’nın gazete ve mecmualar üzerinde sıkı bir denetime başvurmasına yol açmıştır. Böylelikle 1864 Matbuat Nizamnâmesini geçici bir süre yürürlükten kaldırarak 1867 yılında “Âli Kararnâme” olarak tesmiye edilen, yönetime matbuat ile alakalı idarî kararlar alma görevi veren düzenlemeler getirilmiştir.⁵⁶

Basın ve yayın Osmanlı’da gittikçe gelişmiş ve birçok kitap, ders kitabı, mushaf ve risâle basımı gerçekleşmiştir. Ayrıca dergi ve gazete çıkarılmasının da yaygınlaştığı görülmüştür. *Vaka-yi Tıbbiye (1849)*, *Mecmua-ı Fünun (1862)*, *Mir’at (1863)*, *Ceride-i Askeriye (1864)*, *Hazine-i Evrak (1881)*, *Servet-i Fünun (1891)*, *Resimli Ziraat Gazetesi (1905)*, *Çocuk Bahçesi (1905)*, *Sırat-ı Müstakim (1908, 1912’den sonra Sebilürreşad)*, *Beyan’ül Hak (1908)* mecmuaları;⁵⁷ *Takvim-i Vekayi*, *Ceride-i Havadis*, *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkâr* gazeteleri⁵⁸ matbaanın etkin kullanılmasıyla çıkarılan birçok dergi ve gazeteden sadece bir kaçıdır. Bu durum hem yönetim hem de halk üzerinde siyasî ve sosyal etkileri beraberinde getirmiştir. Bir yandan devletin girdiği savaşlar nedeniyle yaşanan sıkıntılar, diğer yandan dünyada sanayileşmenin ortaya çıkardığı gelişmeleri takip eden Osmanlı düşünürlerinin beklentileri, yönetimde bazı endişelerin oluşmasına sebep olmuştur. Muhalefetin basın aracılığıyla yönetime karşı duruşu

---

⁵³ Ayhan Ceylan, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 1 (2006): 145-146.

⁵⁴ Alim Kahraman, “Matbuat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/122.

⁵⁵ Kemal Beydilli, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/433.

⁵⁶ Asuman Tezcan, “Âli Kararname ve Basın”, *Selçuk İletişim Dergisi* 3/4 (2005), 168.

⁵⁷ Kenan Demir, “Osmanlı’da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849- 1923)”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (Nisan 2016), 77-93.

⁵⁸ Ceylan, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)”, 144.

idarenin matbuat üzerindeki kısıtlamalarını beraberinde getirmiştir. Hükümete gazete ve dergi kapatma yetkisi veren Âli Karamnâme 1867 yılında yürürlüğe girerek Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilişine kadar uygulanmış, II. Abdülhamid döneminde de tekrar gündeme gelerek 33 yıl boyunca tatbik edilmiştir.⁵⁹ II. Meşrutiyet ilan edildiğinde tüm gazete çalışanları elbirliği ederek sansüre karşı çıkmışlardır.⁶⁰ Yeni bir basın yasası hazırlanarak tasarı haline getirilmiş ve 28 Nisan 1909 tarihinde parlamentoya sunulmuş, uzun tartışmalardan sonra Matbuat Kanunu adıyla 16 Temmuz 1909 tarihinde yasalaşmıştır. Yeni Matbuat Kanununun yürürlüğe girmesiyle basın ve yayın hayatında birtakım özgürlükler getirilmiştir. Yasaya göre gazeteler, sorumlu müdürün imzası ile yayınlanacak; cezai müeyyide gerektiren işlemlerde sorumlu müdürün yanında gazete sahibi, yazar, matbaacı, bayi ve müvezziler de sorumlu tutulacaktı. Yayınlarda; hiçbir din, mezhep ve anâsır aleyhinde aşağılama ve hakaret içerikli yazı yazılmayacak, padişahın, dost devletlerin hükümdarları hakkında yergi taşıyan ifadeler barındırılmayacak, genel ahlaka mugayir yazı ve görsel olmayacak, savaş ve seferberlik durumlarında ordu ve savunma ile alakalı stratejik bilgiler yayınlanmayacak, aksi durumlarda cezai işlem uygulanacaktı.⁶¹ Ulûm ve fûnûna, edebiyat ve sanayie ait eserlerin izin alınmadan basımı yapılacak ve iki nüshası alanına göre ilgisi olduğu kuruma gönderilecekti.⁶² Birçok hükmü o dönemin Fransız basın kanunundan aktarılan ve 1931 yılına kadar 22 yıl yürürlükte kalan bu kanun gerçekte oldukça özgürlükçü idi, ancak sonradan yapılan birtakım değişikliklerle basın özgürlüğüne sınırlamalar getirilmiş ve liberal basın rejimi bu değişikliklerle gitgide baskıcı bir rejim haline dönüşmüştür.⁶³

Matbuatı düzenleyerek denetleyen ve kontrol eden mekanizma gün geçtikçe gelişerek sistematik çalışan kurumlar halini almıştır. Bu kurumlar; Meclis-i Maarif, Matbuat Nezâreti, Telif ve Tercüme Dairesi, Encümen-i Teftiş ve Muayene, Tetkik-i Müellefat Komisyonu, Kütüb-i Diniye ve Şer'iyeye Tetkik Heyeti, Bâb-ı Vâlâ-yı Fetva,

---

⁵⁹ Ceylan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)", 153.

⁶⁰ Ali Gevgilili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi Sivil Toplum, Basın ve Atatürk* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1990), 85.

⁶¹ Ayşe Erayman, "1909 Matbuat Kanunu Matbuat Hürriyeti Getirdi Mi? İkinci Meşrutiyet Osmanlı Meclisi Mebusan'ında 'Matbuat Hürriyeti' Tartışmaları (1909-1914)", *OTAM*, 48 (Güz 2020): 49-50.

⁶² Dıġıroġlu, "Osmanlı Matbuat Tarihinin Kaynağı Olarak Meşihât Arşivi", 35.

⁶³ Hıfzı Topuz, *Başlangıçtan Bugüne Türk Basım Tarihi* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1996), 61.

Askerî Kurumlarda Kitap Teftişi, Dâhiliye Nezâreti, Zaptiye Nezâreti, Rûsumat Emaneti şeklinde sıralanabilir.⁶⁴

MATBUATLA İLİŞKİLİ KURUMLAR	
Meclis-i Maarif (1846)	Bâb-ı Vâlâ-yı Fetva
Matbuat Nezâreti (1864)	Askerî Kurumlarda Kitap Teftişi (1897)
Telif ve Tercüme Dairesi (1865)	Dâhiliye Nezâreti
Encümen-i Teftiş ve Muayene (1881)	Zaptiye Nezâreti (1875)
Tetkik-i Müellefat Komisyonu (1892)	Rûsumat Emaneti (1874)
Kütüb-i Diniye ve Şer'îye Tetkik Heyeti (1903)	Sanâyi-i Nefise Mektebi

Tablo 3 Matbuatla İlişkili Kurumlar

Osmanlı Devleti'nde matbaanın yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte basılmak istenilen kitapların denetime tabi tutulması, basımına izin verilip verilmemesi veya sansürlenmesi gibi durumlar dönemin siyasî ve sosyal yapısı gereği zorunlu bir hal almıştır. 1862 yılına kadar basında denetim işlevinin kurumsallaşmamış olması, basının muhalefet aracı olarak kullanılmamasından, muhalif hareketlerin kişisel düzeyde yapılmasından ve ayaklanmaların rejime yönelik tehdit oluşturmasından ziyade hak aramaya matuf eylemler olarak gelişmesinden kaynaklanmıştır.⁶⁵ Muhalefetin, Osmanlının yönetim şeklini hedefine koymas ve basın yoluyla geniş kitlelere ulaşması, basının 1789 Fransız İhtilalindeki etkin rolünü de gören Osmanlı idarecilerini bir kısım tedbirler almaya sevk etmiş, kamuda ortaya çıkan bu yeni gücün denetimini yapmak ve basını devletin lehine kullanabilmek adına da kurumsallaşma yoluna gidilmiştir. 1862 yılında devlet matbaası olan Matbaa-ı Âmire'nin düzenli çalışmasını sağlamak gayesiyle Maarif-i Umumiye Nezâreti bünyesinde Matbuat Müdürlüğü kurulmuştur.⁶⁶ Aslında 15.

⁶⁴ Birinci, "Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal", 300-310.

⁶⁵ Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007), 43.

⁶⁶ Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, 43.

yüzyılda Avrupa’da matbaanın icadı ve yaygın kullanılmasıyla birlikte özellikle kiliseye karşı yapılan itirazların yer aldığı eserlerin sansüre maruz kaldığı görülmektedir. Basın özgürlüğü 17. yüzyılda dile getirilirken uygulamaya geçilmesi 19. yüzyılı bulmuştur. Elde edilen özgürlükler 1. Dünya Savaşıyla yitirilmiş, savaş sonrası yapılan çalışmalar 2. Dünya Savaşı ile yeniden sekteye uğramıştır.⁶⁷ Görüldüğü üzere denetim ve sansür mevcut otoritenin kontrolü doğrultusunda diğer devletlerde de işlemektedir. Avrupa’nın her yerinde sansür uygulamaları olmamakla birlikte İngiltere’de insanların zihinlerini karıştıran, kışkırtıcı yayınlar yapanlar için mahkûmiyet kararları vuku bulurken 1885 yılına kadar gazetelere ağır vergiler konmuştur.⁶⁸ Oluşan şartlar doğrultusunda Osmanlıda da zaman zaman denetim ve sansür uygulandığı dönemler olmuştur.

1882’de Basın İdaresi tarafından Maarif Nezâreti bünyesinde kurulan Encümeni Teftîş Heyeti, basılacak gazete, mecmua, kitap, risâle, edebî ve fennî eserleri kontrol ederek yabancı ülkelerden gelen eserlerin ülkeye getirilmesinde bir mahzur olup olmadığının tespit edilmesine ilişkin faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetlerin yürütülmesi aşamasında, dinî muhtevalı eserlerin incelenip basılması konusunda fikir beyan edecek bilirkişilerden müteşekkil bir heyetin varlığına da ihtiyaç duyulmuştur. Böylelikle bir reis ve üç azadan oluşan Tetkîk-i Müellefât Encümeni 1889 yılında Bab-ı Meşîhâtte faaliyetlerine başlamıştır.⁶⁹ Meclis, faaliyetlerini II. Abdülhamid döneminde ve sonrasında da sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmasının ardından mushafları denetleme yetkisiyle bir müddet daha varlığını devam ettirmiştir.

Sultan Abdülmecid’in 1852 tarihli iradesiyle matbaada mushaf basımı yasaklanmıştır. Fakat İranlıların İstanbul’da mushaf basarak yaymaları ve Fransa’da basılan mushafların ülke içerisine sokulmasının ardından 1874 yılında Meclis-i Vükelâ’nın kararına istinaden, tashihine dikkat edilmesi şartıyla Matbaa-i Âmire’de mushaf basımı serbest bırakılmıştır. Şahıslar tarafından açılan özel matbaaların sayısının artmasıyla birlikte mushaf basma talepleri de bir hayli artınca basılacak bu mushafları kontrol etme ve denetleme ihtiyacı doğmuş, buna paralel olarak denetim işlevini yerine

---

⁶⁷ Bora Erdem, *Avrupa Standartlarına Göre Türkiye’de Basın Özgürlüğü* (İstanbul: Cinius Yayınları, 2017), 34-35.

⁶⁸ Erdem, *Avrupa Standartlarına Göre Türkiye’de Basın Özgürlüğü*, 34.

⁶⁹ Işık, “Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve müellefât-ı Şer’iyye Dairesi Defterleri ile Taş Baskı Kur’an-ı Kerimler”, 134.

getirecek bir meclisin açılması da elzem olmuştur. Böylelikle şeyhülişlâmlık bünyesinde Tetkîk-i Mesâhif Meclisi adında bir tetkik birimi teşekkül etmiştir.⁷⁰

Bu süreçte, sansür uygulamalarına ve alınan sıkı tedbirlere rağmen yayın hayatının da desteklenmesi, gazete, dergi ve kitap gibi süreli ve süresiz birçok matbu eser sayısının da artışına sebep olmuştur.⁷¹

1.2. Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nin Kuruluşu

Şeyhülişlâmlık ilmî, hukukî, dinî ve idari vazifelerini yerine getirirken zamanla dinî içerikli eserlerin kontrol görevini de üstlenmiştir. Sultan II. Mahmud zamanında Avrupa'da Arapça ve Farsça tercümeleleri basılan Tevrat, İncil ve Zebûr'un İstanbul'da satılmaya başlandığının duyulması üzerine kontrollerinin yapılması için Şeyhülişlâm Mekkîzâde Mustafa Asım Efendi (ö. 1262/1846) ile İstanbul Kadısı Cafer Beyefendi'ye bunlardan birer nüsha yollanmıştır. Şeyhülişlâm tarafından yapılan tetkik sonucunda bu kitapların Müslümanların inançlarını zedeleyecek ifadeler içerdiği belirtilmiş ve sadrazamın emri ile tüm nüshalar toplattırılarak Avrupa'ya gönderilmiştir. Ayrıca bu nüshaların bulunması durumunda yakılacağı da İstanbul'daki kadılıklara bildirilmiştir.⁷² Osmanlı'da matbaanın yaygın olarak kullanılmaya başlanması ile birlikte basılacak eserlerin incelenmesinin de gerekli olduğu düşünülmüştür.

19. asrın ikinci yarısında ihtiyaçlar doğrultusunda şeyhülişlâmlık bünyesinde açılan meclislerden birisi de Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye'dir. İlk olarak 1889 yılında dinî yayınları denetlemek için Bab-ı Meşihat bünyesinde Tetkîk-i Müellefât adıyla bir meclisin açıldığı resmi kayıtlardan anlaşılrsa da söz konusu meclisin öncelikle Maarif Nezâreti'ne bağlı olduğu,⁷³ dinî neşriyatın denetiminin Meşihat tarafından görevlendirilen uzmanlar tarafından yapıldığı, daha sonra ise bu meclisin

---

⁷⁰ Murat Akgüdüz, "Osmanlılar'da Bâb-ı Meşih'te Bağlı Tedkîk-i Müellefât ve Teftîş-i Mesâhif Meclisleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2002): 96-97.

⁷¹ Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/222.

⁷² Akgüdüz, "Tetkîk-i Müellefât ve Teftîş-i Mesâhif Meclisleri", 90.

⁷³ Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetim", 98.

şeyhülislâmlık bünyesine alındığı bildirilmektedir.⁷⁴ Meşihat Arşivi'nde bulunan Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'ne ait 1784 numaralı karar defterinin 1. sayfasındaki ilk kayıt tarihinin Temmuz 1889 olduğunu göstermektedir. Tetkîk-i Müellefât Meclisi'nin bu tarihten itibaren faaliyete başladığı anlaşılmaktadır. Eserlerin Maarif Nezâreti'nden gönderildiği de yine aynı tarihli kayıtlarda açıklanmıştır.

Osmanlı Devletinde ülke içerisinde basılacak mushafları denetlemek, ülke dışından getirilen mushafları da kontrol etmek amacıyla yine 1889 tarihinde şeyhülislâmlık bünyesinde Teftîş-i Mesâhif-i Şerîfe adında bir meclis daha açılmıştır.⁷⁵ Yaptıkları faaliyetlerin benzerliğinden dolayı söz konusu bu iki meclis birleştirilerek yeni bir meclis çatısı altında faaliyetlerine devam etmiştir.⁷⁶ Bu iki meclisin birleşmesinin 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanından sonra olduğuna dair bilgiler⁷⁷ bulunsa da meclisin kendi arşiv kayıtlarında iki meclisin birleştirilmesinin 1305/1890 tarihinde olduğu kayıtlıdır.⁷⁸ Maarif Nezâreti bünyesinde faaliyet gösteren Encümen-i Teftîş Heyeti'ne yapılan dinî nitelikli eser başvurularının, kendileri ile işbirliği içinde faaliyet yürüten Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'ne gönderildiği⁷⁹ ve havale edilen eserlerin de burada değerlendirmeye tabi tutulduğu bilinmektedir.

1.3. Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'nin Yapısı ve İşleyişi

1.3.1. Meclisin Yapısı

Tetkîk-i Müellefât meclisi ilk açıldığı 1889 yılında bir reis ve üç aza ile çalışmalarını yürütmüştür. İş yükünün artmasına bağlı olarak mecliste çalışan aza sayısında da dönem dönem artış olmuştur. Teftîş-i Masâhif-i Şerîfe ve Tetkîk-i

---

⁷⁴ Ayşe Polat, "Osmanlı'da Matbu İslam'ın Onay ve Denetimi: Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 11 (2018), 94.

⁷⁵ Polat, "Osmanlı'da Matbu İslam'ın Onay ve Denetimi: Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi", Bahar 2018, 95.

⁷⁶ Filiz Dıgıroğlu, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Kurum Kitaplığı: Tetkîk-i Mesâhif Şerife ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi 'Kütüphanesi'", *Müteferrika Kitabiyat Dergisi* 52 (2017), 83-84.

⁷⁷ Akgüdüz, "Tetkîk-i Müellefât ve Teftîş-i Mesâhif Meclisleri", 2002, 92.

⁷⁸ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5295, 52.

⁷⁹ Bilgin Aydın-İlhami Yurdakul, "Şeyhülislâmlık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defterleri", *Din ve Hayat*, 24 (Şubat 2015): 106.

Müellefât-ı Şerîyye isimleriyle teşkil edilmiş olan iki meclis, 1890 yılında birleştirilerek Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi ismiyle tek kurum haline gelmiştir. 1922 tarihli arşiv kayıtlarında meclisin kadrosu: Tetkîk-i Mesâhif kısmında iki, Tetkîk-i Müellefât-ı Şerîyye kısmında dört olmak üzere altı aza, iki kâtip ve bir reisten oluşmaktadır.⁸⁰ Mushafların ve diğer dini eserlerin tetkik edilmesine yönelik faaliyetlerin yürütüldüğü Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'nin kadrosununun 14 Şubat 1920 tarihinde bir reis, yedi aza ve bir başkâtip olmak üzere dokuz kişiye ulaştığı görülmektedir.⁸¹

2 Mart 1922 tarihinde meclis başkâtibi Abdülkadir Efendi'nin, meclis yazışmalarını dört yıldır tek başına yürüttüğü, artan yazışmalar için bir kâtip tayin edilmesi talebi üzerine,⁸² 8 Haziran 1922 tarihinde mevcut kadroya bir kâtip daha ilave edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁸³

Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi dinî eserlerin denetiminden, onay ve sansüründen mükelleftir. Basılan ve yayımlanan tüm eserlerin denetiminden sorumlu olan ise Maarif Nezâreti'ne bağlı bir birim olan Encümen-i Teftîş Heyeti'dir. Meclis, basım talebi için gönderilen eserleri tetkik ettikten sonra basılıp basılamayacağına dair görüşünü bildirerek bunların bir kaydını tutmuştur. Bilgin Aydın ve İlhami Yurdakul, “Şeyhülisâmlık (Bab-ı Meşîhat) Arşivi Defterleri” adlı çalışmalarında, bu kayıtların tutulduğu defterlerin büyük bir kısmının kaybolduğunu, bunlardan günümüze kadar sadece iki tanesinin ulaştığını söylemişlerdir.⁸⁴ Ancak Meşîhat Arşivinin dijitalleşmesi sürecinde yeni defterler ortaya çıkmış, 1784 ve 1785 numaralı meclis defter kataloğuna 10 defter daha eklenmiştir. Ayrıca iki defter de Ankara'da Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinde bulunmaktadır.⁸⁵ Şu anda Meşîhat Arşivi'nde bulunan 1784, 1785, 1788, 5289, 5290, 5291, 5292, 5293, 5294, 5295, 5296,

---

⁸⁰ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5295, 52.

⁸¹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 100.

⁸² MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 196.

⁸³ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 221.

⁸⁴ Bilgin Aydın-İlhami Yurdakul, “Şeyhülisâmlık (Bab-ı Meşîhat) Arşivi Defterleri”, *Din ve Hayat*, 24 (Şubat 2015): 106.

⁸⁵ Dıġırođlu, “Osmanlı Matbuat Tarihinin Kaynağı Olarak Meşîhât Arşivi”, 27.

5297, 5298 numaralı defterler, bahsi geçen Meclis'in faaliyetlerinin kaydedildiği defterler olarak arşivde mahfuzdur.

Kararların kaydedildiği defterlerden 1784 ve 1785 numaralı defterlerde eserlerin künye bilgileri verilmemiştir. Ayrıca, meclis azalarının eserler hakkındaki görüşleri ayrıntı içermediğinden baskı izni verilmeyen eserler için her zaman bir gerekçe sunulmamıştır. Gerekçeler çoğunlukla “Muhtevasında birçok hata barındırmasından dolayı basılması uygun görülmemektedir”, “Basılmaya değer eserlerden bulunduğu”, “Basılmasında bir mahzur görülmediği” gibi kısa ifadelerle açıklanmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde oluşturulan 1784 ve 1785 numaralı defterlerde sadece eserler hakkında azaların görüşlerine yer verildiği görülürken, İkinci Meşrutiyet dönemine rastlayan 5293 numaralı defter ile TBMM hükümeti dönemine denk gelen 5295 numaralı karar defterlerinde eserler hakkında verilen görüşlerin yanı sıra meclis içinde görüşülen farklı konular da kayıt altına alınmıştır.

Meclis için gerekli mürekkep, kâğıt talebi, defterlerin konulacağı sepet ihtiyacı, meclis azalarının maaşlarına zam talebi, yaşı ilerleyen azaların emeklilik talebi gibi konuların yanında Ankara hükümetinin, İstanbul hükümetinin hükümlerini yok saymasının da kararlarda işlendiği görülmektedir. 5298 numaralı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Heyeti Varide Defterinde, son alınan kararlarda Latin alfabesinin kullanıldığı ve miladi takvime geçildiği müşahede edilmektedir. 1784 numaralı ilk defterden 5298 numaralı son deftere kadar arşivde kayıtlı tüm defterler incelendiğinde, kaleme alındıkları dönemler itibariyle Hicri, Rumi ve Miladi takvimlerin kullanıldığı da görülmektedir.

Tetkik-i Mesâhif Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Defterleri Listesi:

Defter No	Defter Adı	Yıllar
1784	Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri	1306-1315
1785	Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri	1315-1325
1788	Tetkik-i Mesâhif-i Şerife Evrak Kayıt Defteri	?
5289	Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Evrak Zimmet Defteri	1309-1341

5290	Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Evâmîr (Talimat ve Nizamnâme) Defteri	1330-1337
5291	Matbaalar Nizamnâmesi Mucebince Tâbileri Tarafından Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye'ye İrsal Olunan Risâle ve Kitapların Kaydına Mahsus Defteri	1322-1341
5292	Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisine Berây-ı Tetkik İrsal Olunana Cüzlerin Kayıt Defteri	1327-1945
5293	Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri	1330-1338
5294	Şeyhülislâm Mektubi Kalemi ile Tahrirat Kalemi Muharrerat Defteri	1309-1337
5295	Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri	1338-1926
5296	Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri	1327-1341
5297	Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri	1326-1329
5298	Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Heyeti Varide Defteri	1339-1932

Tablo 4 Tetkik-i Mesâhif Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Defterleri

1.3.1.1. Meclis Çalışanları

Yukarıda kısaca bahsedildiği gibi Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi bir reis ve üç aza ile başladığı çalışma hayatını, ilerleyen yıllarda giderek artan aza sayısı ile devam ettirmiştir. Arşiv defterlerine bakıldığında artan iş yükü dolayısıyla üye sayısında da artış olmuştur. Meclis defterlerinde; yapılan toplantılarda eserlerle ilgili alınan kararların yanında meclis çalışanlarının talepleri, izne ayrılış ve dönüşleri, yeni atamalar, hasta azanın sağlık durumu, işine önem vermeyen aza hakkında alınan karar, azaların maaşlarına zam istemeleri gibi ayrıntılı bilgiler de bulunmaktadır. Bu türden kayıtlar meclisin etkinliği hususunda da fikir vermektedir.

Meclis azalarının eğitimleri ve dinî eserleri değerlendirebilecek liyakate sahip olup olmadıkları hususunda arşiv kayıtlarında yeterli bilgi olmadığından bu konuda bir değerlendirmede bulunamıyoruz. 1912-1926 yılları arasında reis, aza, kâtip ve odacı olarak mecliste görev yapanların isimlerinin listesini de vermekteyiz.

Meclis reisi Tefvik Efendi Rumeli Kadıaskerliği payesine sahiptir. Aynı zamanda Meclis-i Tedkikkât-ı Şeriyye azalığı da yapmıştır. 1919 yılında meclisin reisliğini yapan Urfalı Mustafa Safvet Efendi, 1922 yılında Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye azalığı görevine getirilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Urfa mebusluğu yapan Mustafa Safvet

Efendi 3 Mart 1924'te 53 arkadaşıyla hilâfetin kaldırılmasına ilişkin kanun teklifi vermiştir.⁸⁶ Meclis azasından Yahya Hilmi Efendi mecliste göreve başlamadan önce Berlin Sefareti imamlığı yapmıştır.⁸⁷ Diğer bir aza Hasan Sabri Efendi ise Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm azalığı görevini yürütmüştür.⁸⁸ Geyveli Hâfız İbrahim Efendi, Fatih Camii imamı iken padişah iradesi ile mecliste göreve başlamıştır.⁸⁹ Meclis başkâtipliğine tayin edilen Harun Hilmi Efendi Tekfurdağı eski mebusudur.⁹⁰ Meclis azası Bursalı Salih Efendi Darü'l-Hilâfet-i'Aliyye Medresesi müfettişlerindedir.⁹¹ Meclis'e tayin edilen Mehmed Rasim Efendi Fatih Camii imamıdır.⁹² İzmirli Hafız Hakkı Efendi ise Şehremaneti imamı olarak görev yaparken meclise tayin edilmiştir.⁹³ Tetkîk-i Müellefât Heyeti Kâtibi Abdülkadir Efendi'nin 18 Haziran 1329/24 Kasım 1913 Sinop'a sürülmesi sebebiyle yerine Berlin Sefareti sâbık İmamı Yahya Hilmi Efendi tayin edilmiştir.⁹⁴ Meclis kâtibi Yahya Hilmi Efendi'nin 11 Teşrîn-i sâni 1329/24 Kasım 1913 tarihinde istifa etmesi ve yerine sâbık Kâtip Abdülkadir Efendi'nin tayin edilmesi talebi kayıtlara geçmiştir.⁹⁵ Meclis Azası Said Efendi'nin 9 Zilhicce 1330/19 Kasım 1912 tarihinde vefatı sebebiyle yerine Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm Azası Hasan Sabri Efendi tayin edilmiştir. Ayrıca Meclis Azası Süleyman Efendi'nin yaş sınırı kararından istisna tutulması talebinde bulunulmuştur.⁹⁶

Meclis Azası Halil Cevad Efendi'nin yedi ayı aşkın süredir vazifesine devam etmediğinden müstafi sayılarak yerine Kadıaskerlik esbak Müşaviri Hamdi Efendi tayin edilmiştir.⁹⁷ Ayrıca memurların 23 Haziran 1337 tarihinde alınan kararda, sabahları saat 11.00'de vazifelerinin başında bulunarak aralıksız olarak akşamları saat beşte mesailerini bitirmeleri gerektiği ve buna uymayanlar hakkında bu konudaki padişah iradesi hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir.⁹⁸

---

⁸⁶ Akgüdüz, "Tetkîk-i Müellefât Ve Teftîş-i Mesâhif Meclisleri", 2002, 91-92.

⁸⁷ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 40.

⁸⁸ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 73.

⁸⁹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 5.

⁹⁰ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şer'ife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 148M.

⁹¹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şer'ife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 146.

⁹² MŞH, *TBMM Hükümeti Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Heyeti Vâride Defteri*, nr. 5298, 13.

⁹³ MŞH, *TBMM Hükümeti Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Heyeti Vâride Defteri*, nr. 5298, 25.

⁹⁴ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 29-b.

⁹⁵ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 35-a.

⁹⁶ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 21-a.

⁹⁷ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 65-a.

⁹⁸ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 65-a.

Arşiv Kayıtlarında İsmi Geçen Meclis Çalışanları	
Salih Nazım Efendi	Meclis Reisi
Tevfik Efendi	Meclis Reisi
Safvet Efendi	Meclis Reisi
Mehmed Rasim Efendi	Meclis Reisi
Ömer Hayri Efendi	Meclis Azası
Fehmi Efendi	Meclis Azası
Recep Efendi	Meclis Azası
Halil Cevad Efendi	Meclis Azası
İbrahim Zihni Efendi	Meclis Azası
Said Efendi	Meclis Azası
Hasan Sabri Efendi	Meclis Azası
Süleyman Efendi	Meclis Azası
Halil Hilmi Efendi	Meclis Azası
Hâfız Bekir Hâzım Efendi	Meclis Azası
Geyveli Hâfız İbrahim Efendi	Meclis Azası
İsmail Hakkı	Meclis Azası
Halil Cevad Efendi	Meclis Azası
Mehmed Emrullah Efendi	Meclis Azası
Hoca İbrahim Efendi	Meclis Azası
Mustafa Şükrü Efendi	Meclis Azası
Abdülkadir Efendi	Meclis Azası
Şeyh Sükutî Efendi	Meclis Azası
Bursalı Salih Efendi	Meclis Azası
İzmirli Hâfız Hakkı Efendi	Meclis Azası
İzmirli Hâfız İsmail Efendi	Meclis Azası
Hâfız Halil Efendi	Meclis Azası

Harun Hilmi Efendi	Meclis Başkâtibi
Abdülkadir Efendi	Meclis Başkâtibi
Abdülkadir Efendi	Meclis Kâtibi
Yahya Hilmi Efendi	Meclis Kâtibi
Hâfiz Hasan Efendi	Meclis Kâtibi
Halil Efendi	Meclis Kâtibi
Osman Çavuş	Odacı
Mustafa Ağa	Odacı
Abdullah Ağa	Odacı
Hasan Hilmi Efendi	Kalem Çalışanı

Tablo 5 Arşiv Kayıtlarında İsmi Geçen Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Çalışanları

1.3.2. Meclis'in İşleyişi

Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi'nin Dâhiliye Nezâreti ve Maarif Nezâreti ile yaptığı yazışmalardan bürokratik nizam içerisinde iş birliğine dayalı sistemli bir çalışma yürüttüğü görülmektedir. Bir eserin basımı ve yayımlanması için talep başvurusu öncelikle Maarif Nezâreti'ne yapılmış, buradan da Encümen-i Teftiş Heyetine havale edilmiştir. Arapça ve Farsça yazılmış eserler ile dinî içerikli eserler Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclis'ine gönderilmiştir. Meclis, eser ile ilgili kararını Maarif Nezâreti'ne bildirmiştir. Alınan kararın tatbiki ise Encümen-i Teftiş tarafından yerine getirilmiştir. Kitap veya risâle gibi eserlerin basımı ve yayımlanması için yapılan ruhsat talepleri en fazla 6 ay içerisinde sonuçlandırılırken 30 Kasım 1894 tarihinde çıkarılan Matbaalar ve Kitapçılar Nizamnâme'sinde ruhsat işlemlerinin 3 ayda tamamlanması hükme bağlanmıştır.⁹⁹

Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi heyeti, meclisin kurulduğu 1305/1889 yılından itibaren haftada üç gün toplanmış, diğer günlerde ise kütüphanelerde ilmî incelemelerde bulunmuştur. Meclis heyetinin artan iş yoğunluğu sebebiyle her gün

⁹⁹ Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetim", 98.

mesaiye devamları kararlaştırılmış ise de ilmî araştırmaların kesintiye uğramaması için yine haftada üç gün bütün azaların toplanması, diğer günler ise nöbetleşe olarak sadece ikişer azanın mesaiye devam etmesi talebinde bulunduğu defter kayıtlarından anlaşılmaktadır.¹⁰⁰

Başvuru dilekçesi ve yanında gönderilen eser incelendikten sonra tab ve neşrine ruhsat verilip verilmediğine dair meclis heyeti tarafından görüş bildirilirken, basım izni verilmeyen eser için çoğunlukla “birçok hatayı barındırıyor” gibi bir ifadenin kullanıldığı görülmektedir. Ruhsat verilmeyen eserlerin pek azı için ise neden tecviz edilmediği detaylıca açıklanmıştır. Ancak Maarif Nezâreti’nden takdim edilen tezkirede, meclis kararlarında geçen “birçok hatayı barındırıyor” ifadesiyle yetinilmesinden dilekçe sahiplerinin şikâyetçi oldukları belirtilmiş; hatanın kitabın esasından mı yoksa ifade tarzından mı olduğunun açıklanması, hata ve mahzurları sınırlı olanların düzeltilmesi, tamamen ruhsat verilmeyen eserlerin ise hatalarının işaret edilerek ayrıntı verilmesi şeklinde bir usulün benimsenmesi gerektiğine de değinilmiştir. Tezkire üzerine ise Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer’iyye Meclisi; heyetin görevinin kendisine havale edilen kitap ve risâleleri inceleyip basılmaya değer olup olmadığının beyan edilmesinden ibaret olduğu, hatanın kitabın esasında veyahut ifade tarzında bulunduğu açıklandığı, önceden olduğu gibi hatalı olanların kenarlarına işaret konulmak suretiyle hatalı yerlerin gösterileceği, bu şekilde eser sahiplerinin işaret edilen düzeltmeleri yapabilecekleri usulünün takip edileceğine dair bir karar almıştır.¹⁰¹ Zaman zaman eser tercüme ettirmek gibi meclisin yetki ve sorumlulukları dışında farklı taleplerde bulunulmuşsa da meclis heyetince bu talepler kabul edilmemiştir. Örneğin, cihadın faziletlerinin anlatıldığı Arapça eserin tercüme ettirilmesi ve bastırılması istidâsına cevaben, meclisin görevinin sadece eserler hakkında görüş bildirmek olduğu tercümesinin yapıldıktan sonra tekrar müracaat edilmesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁰² Diğer yandan ruhsat izni için yazılan dilekçe ile birlikte basılması istenilen eserin tebyiz edilmiş haliyle de gönderilmesi istenmiştir. Müsvedde halinde gönderilen eserlerin

---

¹⁰⁰ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülasa Defteri*, nr. 5293, 223.

¹⁰¹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 74.

¹⁰² MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defterleri*, nr. 1784, 12.

değerlendirmeye tabi tutulmadığına tebyiz edilerek gönderilmesi gerektiğinin ihtar edildiğine dair karar defterlerine kayıt düşüldüğü de görülmüştür.¹⁰³

Arşiv kayıtlarının tetkiki esnasında, ruhsat için başvuru aynı eserler hususunda, Maarif Nezâreti ile meclis arasında yer yer farklı kararların verildiği de görülmüştür. Verilecek iki örnekle bu husus daha iyi anlaşılacaktır. Şöyle ki: Maarif Nezâreti'nce verilen ruhsat üzerine basımına izin verilen ve müellifi Kamer Hanım olan Namaz Hocası adlı eser için gusül ve bayram namazları bahislerinin eklenmesi talebiyle Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'ne başvurulmuş, inceleme neticesinde eserde bazı hatalar tespit edilmiş olup yeni baskı için cevaz verilmemiş ve eski nüshaların da tedavülünün men edilmesi için karar alınmıştır.¹⁰⁴ Yine benzer şekilde, Koçineli Kâzım Paşa tarafından yazılan ve Kerbela olayının konu edildiği bir eserin basılması Maarif Nezâreti'nce onanmış olduğu halde, meclis tarafından akâide aykırı görüşler barındırdığı ve avam arasında dolaşmasının uygun bulunmadığı gerekçesiyle toplatılarak ilgili bölümlerin çıkarılıp yeniden basılması istenmiştir.¹⁰⁵ Yukarıda da bahsi geçtiği üzere kayıtlarda geçen bu tür örnek uygulamalar, meclisin görüşü alınmadan Maarif Nezâreti'nce doğrudan ruhsat verilen dinî içerikli eserlerin de olduğunu, ancak bu türlü eserlerin tetkiki hususunda asıl sorumluluk ve yetki mecliste olduğu için incelemenin ardından ruhsatın men edildiği de anlaşılmaktadır.

Meclis, baskı izni için başvuru eserleri incelemekle beraber, izin verilmediği halde basılmış ve sahaflarda satışa sunulmuş eserlerin toplanmasına dair uyarı ve talepte de bulunmuştur.¹⁰⁶ Ayrıca, Mühendishane-i Hümayûn Musika Zâbiti Osman Efendi tarafından verilen arzuhal ile Kılıçzâde Hakkı Bey tarafından neşredilen *İtikâdât-ı Bâtula'ya İlân-ı Harb* adlı risâlenin incelenmesini talep ettiği defter kayıtlarında görülmüştür.¹⁰⁷ Bu olay; halkın, İslâm dinine muhalif buldukları eserlerin tetkiki için dilekçe verebildiğini ve bu dilekçelerin meclis tarafından işleme alındığını da göstermektedir.

---

¹⁰³ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defterleri*, nr. 1784, 40.

¹⁰⁴ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defterleri*, nr. 1784, 69.

¹⁰⁵ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defterleri*, nr. 1784, 70.

¹⁰⁶ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 97.

¹⁰⁷ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 71.

Meclis-i Teftiş-i Mesâhif-i Şerîfe'ye mushaflarla birlikte incelenmesi ve tecvizi için tecvid risâleleri de havale edilmiştir.¹⁰⁸ Ayrıca, tefsir türünde yazılan bazı eserlerde tespit edilen hatalardan dolayı eserin basılmasına cevaz verilmediği gibi ehliyetsiz olduğuna kanaat getirilen müelliflerin bu işlere cüret etmemesi hususunda uyarıldıklarına dair kararlar da vardır.¹⁰⁹

17 Haziran 1922 tarihinde İslâm dinine ait konu ve makalelerin Tedkik-i Müellefat-ı Şeriye Heyeti'nin izni olmadan yayınlanmaması, aksi hareket eden müellifler hakkında Ceza Kanunu'nun 99. maddesinin 3. zeyli hükümlerinin uygulanacağına dair karar alınmıştır.¹¹⁰ Kanun ve nizamnamelerle matbuat hayatında çeşitli düzenlemelerin yapıldığı ve meclisin görev ve faaliyet alanlarının genişlediği bilinmekle beraber, bu karar ile meclisin sadece mushaf ve dinî eserleri tetkik etmediği de anlaşılmaktadır. Aynı zamanda süreli yayınların, gazete ve dergilerde yayınlanmak istenilen dinî muhtevalı makalelerin incelendiği yazılarda geçen ayet ve hadislerin de kontrole tabi tutulduğu görülmektedir. Bâb-ı Meşihat tarafından 1914-1922 yılları arasında İstanbul'da yayımlanan; Fetvahâne ve şer'î mahkemelerin dini meselelerle ilgili fetva, hüküm ve kararlarının yayımlandığı, medrese ve tekkelerle Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye gibi dinî kuruluşlara ait yönerge, tüzük ve haberlerin duyurulduğu Cerîde-i İlmiye Dergisi'nin,¹¹¹ basılmadan önce Tedkik-i Mesâhif ve Müellefat-ı Şeriyye Meclisi tarafından tasdik edildiğine ilişkin kayıtlar da buna örnek verilebilir.¹¹²

Bazı dini eserler ve makalelerin bulunması ihtimaline karşı günlük gazete ve süreli yayınların birer nüshasının tetkik edilmesi için meclise gönderilmesi gerektiği halde, bazı gazete ve dergilerin nüshalarını göndermediği ve bunun için uyarıda bulunulduğu da görülmüştür.¹¹³ Meclisin incelediği ve basılması için ruhsat verdiği eserleri resmi mühür ile damgalanması eserin onaylandığına dair bir işaret olarak görülmüştür. Bazı kitapçıların mührün sahtesini imal ederek mushaf ve kitap basımında

---

¹⁰⁸ MŞH, *Tedkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefat-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 9.

¹⁰⁹ MŞH, *Tedkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefat-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 42.

¹¹⁰ MŞH, *Tedkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefat-ı Şeriyye Meclisi Evâmîr (Talimat ve Nizamname) Defteri*, nr. 5290, 37.

¹¹¹ Nesimi Yazıcı, "Cerîde-i İlmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/407.

¹¹² MŞH, *Tedkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefat-ı Şeriyye Meclisi Karar Hülasa Defteri*, nr. 5295, 1-4.

¹¹³ MŞH, *Tedkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefat-ı Şeriyye Meclisi Karar Hülasa Defteri*, nr. 5295, 16.

kullandıkları da kayıtlara geçmiştir. Meclis bu şekilde basılan eserlerin satışını men ettiği gibi bu işe tevessül eden şahıslar hakkında da cezai işlem başlatılmasını istemiştir.¹¹⁴

Son Şûrâ-yı Devlet kararı uyarınca lafzen veya mealen ayet ve hadisleri ihtiva eden dinî kitapların da mushaflar ve hadis kitapları gibi basılmadan önce ruhsat almaları gerektiğinden, meclis bu gibi kitapların tetkikinde ihtiyaç duyulan kaynak kitapların tedarik edilmesi talebinde bulunduğu, bu kaynak eserlerin de; *Dürr-i Mensûr, Tefsir-i Kebir, Alûsî, Hatib Şerbînî, Aynî, Kastalanî, Münâvî, Hindiye, Ali Efendi, Behce, Netice, Feyziyye, Tahtavî-i Kebir, Tahtavî-i Sağîr, Bedâyi, Bahr-ı Râik, Câmiu'l-Fusûleyn, Eşbâh ve Nezâir, Şerh-i Akâid, Şerh-i Makâsıd, Şerh-i Mevâkıf, Husûn-ı Hamîdiyye, Risâletü't-Tevhîd, Şerh-i Metâli, Kâmûs, Tâcü'l-Arûs, Lisânü'l-Arab, Akrebü'l-Mevârid, El-Müncid, İbn-i Abidin, Takrîr ve Tahbîr, Nûrü'l-İzah* olduğu görülmektedir.¹¹⁵ Ayrıca, ihtiyaç duyulan diğer kaynak kitapların kütüphanelerde aranması vakit kaybına yol açtığından meclisin talebi üzerine Maarif Nezâreti'ne bağlı kütüphanelerdeki kitaplara ait fihristler gönderilmiş ve Evkaf Nezâreti'ne bağlı kütüphanelere ait fihristlerin de gönderilmesi istenmiştir.¹¹⁶

Talimat ve Nizamnâme defterinde Kelâm ilmi derslerinin ihtiyaca göre yapılmasının sağlanması amacıyla mükemmel bir eser yazılması için yetkin ve ihtisas sahiplerinden oluşan bir encümen oluşturulmasına dair 2 Nisan 1916 yılında bir karar alınmıştır.¹¹⁷

---

¹¹⁴ MŞH, *Tedkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5295, 20.

¹¹⁵ MŞH, *Tedkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 106.

¹¹⁶ MŞH, *Tedkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 120.

¹¹⁷ MŞH, *Tedkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evâmîr (Talimat ve Nizamnâme) Defteri*, nr. 5290, 18.

Meclise Havale Edilen Eserlerin Tetkik ve Denetiminde İstifade Maksadıyla Meclis Azaları Tarafından Tedarik Edilmesi Talep Edilen Kaynak Eserler			
Adı	Konusu	Müellifi	
Ed-Dürr'ül Mensûr	Rivayet Tefsiri	Celaleddin es-Suyutî	(ö. 911/1505)
Tefsir-i Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)	Dirayet Tefsiri	Fahreddin er-Râzî	(ö. 606/1210)
Alûsî (Rûhu'l-me'ânî)	İşârî Tefsir	Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî	(ö. 1270/1854)
Hatib Şirbînî (es-Sirâcü'l-münîr)	Dirayet Tefsiri	Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî	(ö. 977/1570)
Aynî (Umdetu'l-Kari / Şahîh-i Buḥârî Şerhi)	Hadis	Bedreddin El-Aynî	(ö. 855/1451)
Kastalanî (İrşâdü's-Sârî / Şahîh-i Buḥârî Şerhi)	Hadis	Muhammed el-Kastallânî	(ö. 923/1517)
Münâvî	?	?	?
Hindiye (el-Âlemgîriyye)	Fetva Kitabı	Hindistanlı Âlimler Heyeti	?
Ali Efendi	?	?	?
Behce	?	?	?
Netice	?	?	?
Fezziyye	Fetva Kitabı	Seyyid Feyzullah Efendi	(ö. 1115/1703)
Tahtavî-i Kebir	?	?	?
Tahtavî-i Saḡîr	?	?	?
Bedâyi	Fıkıh Usulü	Molla Fenârî	(ö. 834/1431)
Bahr-ı Râik	Fıkıh	İbn Nüceym	(ö. 970/1563)
Câmiu'l-Fusûleyn	İslâm hukuku	Bedreddin Simâvî	(ö. 823/1420)
Eşbâh ve Nezâir	İslâm hukuku	Zeynüddin İbn Nüceym	(ö. 970/1563)
Şerhu-i Akâid	Akâid	Sa'deddin et-Teftâzânî	(ö. 792/1390)
Şerh-i Makâsid	Kelâm	Sa'deddin et-Teftâzânî	(ö. 792/1390)
Şerh-i Mevâkif	Kelâm	Adudüddin el-Îcî	(ö. 756/1355)
Husûn-ı Hamidiyye	Kelâm	Hüseyin el-Cisr	(ö. 1327/1909)
Risâletü't-Tevhîd	Akâid	Muhammed Abduh	(ö. 1905)
Şerh-i Metâli	Mantık	Kutbüddin er-Râzî	(ö. 766/1365)
Kâmûs	Arapça Sözlük	Fîrûzâbâdî	(ö. 817/1415)
Tâcü'l-Arûs	Arapça Sözlük	Murtazâ ez-Zebîdî	(ö. 1205/1791)
Lisânü'l-Arab	Arapça Sözlük	İbn Manzûr	(ö. 711/1311)
Akrebü'l-Mevârid	Arapça Sözlük	Saîd el-Hürî eş-Şertûnî	(ö. 1912)
El-Müncid	Arapça Sözlük	Luvîs Ma'lûf el-Yesûî	(ö. 1947)
İbn-i Abidin	?	?	?
Takrîr ve Tahbîr	Fıkıh Usulü	İbn Emîru Hâc	(ö. 879/1474)
Nûrül-İzah	Fıkıh	Ali eş-Şürûnbülâlî el-Vefâî	(ö. 1069/1659)

Tablo 6 Meclis'e Havale Edilen Eserlerin Tetkik ve Denetiminde İstifade Maksadıyla Meclis Azaları Tarafından Tedarik Edilmesi Talep Edilen Kaynak Eserler

1.4. Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'nin Kapatılması

Bilindiği üzere devletler gibi devleti oluşturan kurumlar da bireyin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere belirli kurallar çerçevesinde faaliyet yürüten örgütsel oluşumlardır. Kurumlar insanlar gibi varlıklarını sonsuza kadar devam ettiremezler. Toplumsal yapının değişmesi, devlet örgütünün varlığının sonlandırılması ya da el değiştirmesi, rejim değişikliği, bürokratik yapının tamamen ya da kısmen değişmesi, inkılaplar, yasal değişiklikler, ihtiyaçların ortadan kalkması ya da farklı ihtiyaçların ortaya çıkması gibi birtakım sebeplerle kurumlar da ya tamamen kapatılır ya da yapısal veya fonksiyonel değişikliğe uğrarlar.

19. yüzyılın sonlarında özellikle de Sultan II. Abdülhamid döneminde, Avrupa'da yeni fikir akımlarının ortaya çıktığı, siyasal olayların, savaşların ve zaman zaman ülke içerisinde çıkartılmak istenen iç çatışmaların da yaşandığı görülmüştür. Osmanlı Devleti bu süreçte; Avrupa'nın gelişmişliğine paralel olarak bir yandan modernleşme çalışmalarını sürdürmüş, diğer yandan rejim değişikliği, bölünme ve parçalanma gibi kaygılarla kendisi için tehdit olarak algıladığı her türlü fikri söylem ve eylemi bertaraf etmek üzere daha sıkı ve sert tedbirler almıştır. Matbuat hayatı da alınan bu tedbirlerden büyük oranda etkilenmiştir.¹¹⁸

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde matbuat hayatında yaşanan sorunların giderilmesi; mushaf, risâle, gazete, dergi ve kitap gibi eserlerin incelenmesi, ruhsat verilmesi, basılması ve yayımlanması sürecinde birçok bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi de bu ihtiyaçları karşılamak amacıyla 1889 yılında kurulmuş ve 33 yıl boyunca faaliyet yürütmüştür. Nihayetinde, hükümetin el değiştirmesi, yönetim anlayışının değişmesi temelinde meydana gelen bürokratik ve kurumsal değişiklikler sonucu 1922 yılında kapatılarak varlığına son verilmiştir.

---

¹¹⁸ Bora Ataman, "Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü", *Marmara İletişim Dergisi* 14/14 (07 Nisan 2014), 47.

Dönemin yönetim anlayışı açısından, devlet ve toplum yapısının muhafaza edilmesine yönelik elzem bir fonksiyon olarak görülen gazete, dergi ve kitapların denetime tabi tutulması ve bu denetim sonucu birçok eserin basım ve yayımına izin verilmemesi, gerek Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'nin kendi döneminde olsun gerekse sonraki dönemlerde olsun tartışmalara ve itirazlara konu olmuştur. Nitekim meclisin arşiv defterlerine bakıldığında ruhsat taleplerinin reddine ilişkin makul bir gerekçe sunulmadığı ve çok kısa ifadelerle açıklama yapıldığı için matbaa sahipleri veya müellifler duruma itiraz etmiş, basım izni verilmeme sebeplerinin detaylı açıklanmasını istemişlerdir.

Dini içerikli eserler ile Arapça ve Farsça eserleri denetlemek için 1889 yılında açılan Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi, huzur ve birliğin tesisi amacına binaen oluşturulan politik kaygılarla basın ve yayım hayatında işlerliğini ve varlığını ancak 33 yıl süreyle devam ettirmiştir. 1922 tarihinde Şeyhülislamlığın kaldırılmasıyla da kapatılmıştır.¹¹⁹ İki ana fonksiyon icra eden bu meclisin aslında dini içerikli kitapların tetkik edilerek ruhsat verildiği Tetkîk-i Müellefât-ı Şerîyye kısmının kapandığı; mushafın ve elifba gibi risâlelerin denetime tabi tutulduğu Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe Meclisi'nin ise kapanmayarak faaliyetlerine devam ettiği arşiv kayıtlarında görülmektedir. 5295 numaralı defterin 74. sayfasında 30 Ağustos 1923 tarihinde tetkik edilerek yapılan tashihler doğrultusunda tebyiz edilmesi istenen eserin müstedisine verilen cevapta; Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'nin Tetkîk-i Müellefât kısmı lağvedilmiş olduğundan beyaza çekilip iade edilemediği beyan edilmiştir.¹²⁰

Cumhuriyetin ilanından sonra rejimin değişmesiyle birlikte yapılan inkılaplar çerçevesinde yeni bazı kurumların açıldığı, bazılarının da yapısal değişikliğe uğradığını belirtmiştik. İslâm dininin inanç ve ibadet alanıyla alakalı işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek maksadıyla da 3 Mart 1924 tarihinde Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. 29 Nisan 1950 tarihinde ise Diyanet İşleri Başkanlığı olarak ismi değiştirilmiştir.¹²¹ Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe Meclisi bu çatı altında bir süre daha

---

¹¹⁹ Akgüdüz, "Tetkîk-i Müellefât ve Teftîş-i Mesâhif Meclisleri", 2002, 92.

¹²⁰ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülasa Defteri*, nr. 5295, 74.

¹²¹ "Kurumsal" (Erişim 09 Nisan 2021).

faaliyetlerine devam etmiştir. Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı mushafların basımı ile ilgilenmektedir. Yine Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi gibi genel faaliyet alanı dinî içerikli yayımlar ve yapımlar olan, ancak çok daha farklı gayesi ve işlevleri olan Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü de, “toplumu din konusunda sahih kaynaklara dayalı, doğru bilgiyle aydınlatmak, İslâm'ın temel kaynaklarının neşrine önem vermek, toplumun sosyal ve kültürel yapısını göz önünde bulundurarak; halk, gençlik, çocuk, kadın ve aydınlar için ayrı ayrı yayınlar hazırlamak gibi hedef ve ilkeler doğrultusunda gerçek ve elektronik ortamda basılı, sesli ve görüntülü eserler hazırlamak, hazırlatmak bunları inceleyip yayımlamak, Başkanlığın görev alanı ile ilgili konularda radyo ve televizyon yayını yapmak, süreli yayınlar yapmak, gerektiğinde yurt içinde de ücretsiz kitap dağıtmak” gibi görevleri yerine getirmektedir.¹²²

Değerlendirme: Osmanlı’da matbuat hayatı 18. yüzyıldan itibaren kademeli olarak gelişme göstermiş; bu gelişmeye paralel olarak matbaa özellikle devletin ilerleyen son dönemlerinde yönetime muhalif kesimler, gayrimüslim tebaa ve yeni fikir akımlarını benimseyen kişiler tarafından propaganda aracı olarak etkin bir şekilde kullanılmıştır. Müslüman ve gayrimüslim tebaa tarafından kullanılan matbaalarda, özellikle propagandist ve manipüle edici gazete ve dergilerin basılması ve yayımlanması yönetim açısından yer yer rejime ve halkın huzuruna yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu algı da devleti yönetenleri matbuat hayatında birtakım düzenlemeler ve denetimler yapmaya sevk etmiş, bu amaçla 1841 yılından itibaren konuyla ilgili çeşitli nizamnâmeler yürürlüğe konmuştur. Bu kanunların gereği olarak da Maarif Nezâreti, Dâhiliye Nezâreti ve Şeyhülislâmlık gibi devlet organlarının uhdesinde çeşitli birimler açılmıştır. Bu kontrol mekanizmalarından birisi de Şeyhülislâmlık bünyesinde ve matbuat alanında faaliyet gösteren “Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi”dir. Kuruluşu, yapısı ve işleyişi itibariyle tafsilatlı biçimde açıklanmaya çalışılan meclis, uhdesindeki faaliyetleri önceleri Tetkîk-i Müellefât Meclisi ile Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife Meclisi adlarıyla iki ayrı birim şeklinde yürütüyor iken, yapılan işlerin benzerliği nedeniyle bu iki meclis zamanla tek bir çatı altında birleştirilmiştir. Kapatıldığı tarih olan 1922 yılına kadar faaliyetlerini Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı

---

¹²² “Tanıtım” (Erişim 09 Nisan 2021).

Şer'iyye Meclisi adıyla yürütmeye devam etmiştir. Meclis, uhdesindeki tüm faaliyetleri biri reis olmak üzere, muhtelif sayıda aza ve kâtip ile yürütmüş, ihtiyaç duyulduğunda ise aza ve kâtip sayısı artırılmıştır. Maarif Nezâreti'ne başvuru yapan kişilerin Arapça ve Farsça eserleri ile dini içerikli eserleri denetim ve ruhsat amacıyla Şeyhülislamlık bünyesindeki bu meclise havale edilmiştir. Doğrudan ya da dolaylı olarak yapılan tüm başvurular meclis azalarınca incelemiş, ruhsat açısından değerlendirilerek eserlerin tab ve neşri hususunda kararlar alınmış, alınan tüm kararlar ise kâtiplerce meclis defterlerine kaydedilmiştir.

Defter kayıtlarında bazı eserlerin adının hiç geçmediği veya eksik kaydedildiği, ya da telif eden kişi, yayıncısı ve fenni gibi künye bilgilerinin bulunmadığı da görülmüştür. Bu durum araştırmacı açısından sıkıntı doğurmaktadır. Çoğunlukla, kitap veya risâle türünde bir eserin tab ve neşrine ruhsat verilmeyişi kısa ifadeler halinde bildirilirken sebebine ilişkin makul bir gerekçe de sunulmamıştır. Azalar gerekçe belirtme yerine 'içerisinde birçok hata barındırdığı' veya 'içerisinde bir hayli hata barındırdığı' şeklindeki ifadeleri yeterli görmüşlerdir. Müstedilerin gerekçe bildirilmesi yönündeki taleplerine ise, Meclis'in gerekçe bildirme gibi bir zorunluluğunun olmadığı, bu şekilde bir çalışma yöntemi benimsendiği şeklinde cevaplar verilmiştir. Buna mukabil çok az sayıdaki eserler için ise teferruatlı gerekçe bildirilerek, düzeltilmesi gereken yerler de işaretlenmiştir. Kitap veya risâle türündeki eserlerin tab ve neşri için yapılan ruhsat talepleri Meclis tarafından en fazla 6 ay içerisinde sonuçlandırılırken, 30 Kasım 1894 tarihinde çıkarılan Matbaalar ve Kitapçılar Nizamnâme'sinde getirilen hükümler ile ruhsat işlemlerinin 3 ayda tamamlanmasına yönelik uygulama yürürlüğe girmiştir.

Dönemin yönetim anlayışı açısından, devlet ve toplum yapısının muhafaza edilmesine yönelik elzem bir fonksiyon olarak görülen gazete, dergi ve kitapların denetime tabi tutulması ve bu denetim sonucu birçok eserin basım ve yayımına izin verilmemesi, gerek Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi'nin kendi döneminde olsun gerekse sonraki dönemlerde olsun tartışmalara ve itirazlara konu olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

TETKİK-İ MESÂHİF VE MÜELLEFÂT-I ŞERİYYE MECLİSİ'NDE KELÂM VE AKAİDE DAİR ESERLER

2.1. Kelâm ve Akâid ile İlgili Eserler

2.1.1. Tab ve Neşri Uygun Bulunan Eserler

Meziyet-i İslâmiyye:¹²³ Eser tetkik edilmek üzere Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'ne havale edilmiş, meclis heyetince basılmaya değer bulunarak tab ve neşri uygun görülmüştür.¹²⁴ Tasavvufî yönüyle de bilinen Çerkeşseyhizâde Mehmed Tevfik Efendi'nin (ö. 1229/1814) kelâm sahasında yazdığı bir eserdir.¹²⁵ İslâm'da dinî, sosyal hayat ve adetler ile öz (cevher), yaratılış ve ruh, tabiat gibi konuların işlendiği eserin 68 sayfalık ilk baskısı, İstanbul Mahmut Bey Matbaası'nda 1306/1889 yılında yapılmıştır.¹²⁶

Rûh-ı Kelimetü't-Tefrîd Şerh-i Kelimetü't-Tevhîd:¹²⁷ Meclis'in tekraren basılmasında ve yayınlanmasında beis görülmeyerek¹²⁸ neşredilmesine izin verilen eser Eskişehir Müftüsü Süleyman Hakkı (ö. 1317/1899) tarafından Arapça telif edilmiş bir eserdir. Eserin mukaddimesinde kelâm ilminin tarifi, konusu, amacı ve faydalarından bahsedilmiş, arkasından kelime-i tevhîd; 'La ilahe illallah' ve 'Muhammed'ur-Resulullah' olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmıştır.¹²⁹

Telhîsü't-Tevhîd Şerh-i Tahlîsü't-Tahtîd:¹³⁰ Meclis'in tekraren basılmasında ve yayınlanmasında beis görmeyerek neşredilmesine izin verdiği eser Eskişehir Müftüsü Süleyman Hakkı (ö. 1317/1899) tarafından telif edilmiştir.¹³¹ Kelâm alanında yazılan bu

---

¹²³ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹²⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 2.

¹²⁵ İbrahim Bayram, "Çerkeşseyhizâde Mehmed Tevfik Efendi'nin Tevhid Anlayışı", *Eskiyeini Anadolu İlahiyat Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi* 40 (Mart 2020), 223.

¹²⁶ "IRCICA Kütüphanesi" (Erişim 09 Mayıs 2021).

¹²⁷ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹²⁸ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 9.

¹²⁹ "F03502.pdf" (Erişim 01 Şubat 2021), 4.

¹³⁰ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹³¹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 9.

eser, müellifin daha önce *Telhîsü't-Tevhîd* adıyla kaleme aldığı kitabının şerhi mahiyetindedir.¹³²

el-Ecvibetü'l-Irakiye fî Es'ileti'l-İraniye:¹³³ Âlûsîzâde Arif Hikmet Efendi tarafından yayınlanmasına ruhsat talep edilen eser meclis heyetince yayınlamaya değer bulunarak basılmasına ruhsat verilmiştir.¹³⁴ Müellifi Âlûsî ailesinden müfessir, fakih, edip ve şair Şehâbeddin Mahmud Âlûsî (ö. 1270/1854)'dir. İranlıların kelâm, felsefe, fıkıh alanında sorduğu otuz soruya verilen cevap niteliğindedir. Vahdet-i vücûd meselesi ilk soruda tafsilatıyla ele almıştır. Aslen Bağdatlı olan Âlûsî'nin *Rûhû'l-me`ânî* adıyla bilinen tefsir eserinden sonra ikinci önemli eseri kabul edilmiştir.¹³⁵

Kanûnu'l-Kelâm fî Divân-ı Hayri'l-Enâm: Hacı Mehmed Nuri Efendi tarafından yayınlanmasına ruhsat talep edilen ve istifadeye değer bulunarak basılmasına ruhsat verilen bir eserdir.¹³⁶ İsmi içerisinde kelâm kavramı geçtiğinden kelâm alanında telif edildiği varsayılan bu eser ve müellifi hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamıştır.

Hayâlî Şerhi Kefevî:¹³⁷ Sahaf Ziya Efendi tarafından yayınlanmasına ruhsat talep edilen ve meclis heyetince basılmaya değer bulunan bir eserdir.¹³⁸ Kefevî Hacı Mustafa'nın oğlu Osmanlı âlimi Akkirmânî (ö. 1174/1760) tarafından Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Akâid*'ine Hayâlî'nin (ö. 875/1470) yaptığı haşiyeye şerh olarak kaleme alınmıştır.¹³⁹ Üzerine birçok haşiyeye yazılan *Şerhu'l-Akâid* isimli eser II. Abdülhamid döneminde imâmet başlığı çıkarılarak Osmanlı eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmuştur.¹⁴⁰ Hayâlî *Şerhu'l-Akâid*'e yazdığı *Hâşiyeye alâ Şerhi'l-*

---

¹³² Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, "HAKKI, Süleymân Hakkı Efendi, Eskişehirli" (Erişim 01 Şubat 2021).

¹³³ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹³⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 10.

¹³⁵ Muhammed Eroğlu, "ÂLÛSÎ, Şehâbeddin Mahmûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/551.

¹³⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 11.

¹³⁷ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹³⁸ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 18.

¹³⁹ Sakıb Yıldız, "Akkirmânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/270.

¹⁴⁰ Şükrü Özen, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/305.

Akâidi'n-Nesefiyye adlı haşiyesini Filibe'de müderrislik görevini ifa ederken yazmış ve dönemin sadrazamı Mahmud Paşa'ya sunmuştur.¹⁴¹

Tuhfetü'l-İhvân fi't-Tefrika-i Beyne'l-Küfri ve'l-İman: İncelenmek üzere meclise havale edilen kitabın daha önce de basıldığından heyet tarafından tekrar basılmasında bir sakınca bulunmadığına karar verilmiştir.¹⁴² İsmi içerisinde akâide dair iman ve küfür kavramları geçtiğinden kelâm alanında telif edildiği varsayılan bu eser ve müellifi hakkında net bilgiye ulaşılamamıştır.

Dav'ü'l-Ebsâr: Defter kayıtlarında müellifinin İran tebaasından Şemsül'-ulema Şemseddin Efendi olduğu bildirilen eser, Mabeyn Baş Kitabeti'nden görüş için meclise havale edilmiştir. Eserde bazı ibarelerde yanlışlıklar olmakla birlikte âlimlerin rüyet hakkındaki görüşlerinin toplanmasından ibaret olup hatadan ari olduğu ifadesiyle meclis kararıyla takdim kılınmıştır.¹⁴³ İsmi meclis karar defterine *Dav'ü'l-Ebsâr* olarak kaydedilen bu eser ve müellifi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Zübdetü'l-Mesâil ve'l-Akâid:¹⁴⁴ Sahafiye Şirketi müdürü Abbas Efendi tarafından basılmasına ruhsat talep edilen risâlenin basılması meclis heyetince uygun bulunmuştur.¹⁴⁵ Kaşgâri Muhammed Sâdık (ö.1266/1849) tarafından kaleme alınan eser 287 sayfadan oluşmaktadır.¹⁴⁶

Nesefi Akâidi Şerhi:¹⁴⁷ Abdülfettah Efendi tarafından basılmasına onay istenen eserde imla bakımından eksiklikler olduğu belirtilmiş düzeltilmesine itina gösterilmesi ve işaret edilen kısımların çıkarılması kaydıyla basılmasına izin verilmiştir.¹⁴⁸ Müellifinin Necmeddin Ömer en-Nesefi (ö. 537/1142) olduğu kitabın ilk şârihi olan Teftâzânî tarafından belirtilmiştir. Yazar eserde İslâm akâidini özetleyip öğretici bir

---

¹⁴¹ Adil Bebek, "Hayâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/3.

¹⁴² MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 31.

¹⁴³ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 50.

¹⁴⁴ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹⁴⁵ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 60.

¹⁴⁶ biriktiricix, "Zübdetü'l-mesâil ve'l-Akâid, erişim: 29 Mayıs 2021, <http://www.oncu.com/eskiharflikitaplar-wordpress/index.php/2011/06/15/zubdetul-mesail-vel-akaid-37/>.

¹⁴⁷ Süleyman Uludağ, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi: Şerhu'l-akâid* adıyla eseri günümüz Türkçe'sine çevirmiştir (İstanbul 1980, 1982). bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Akâidü'n-Nesefi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/219.

¹⁴⁸ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 63.

tarzda sunmuştur. Kitap âlemin varlığı konusu, bilginin kaynakları, Allah'ın varlığının hudûs delili ile ispatı, Allah'ın sıfatları, kulların fiilleri, istitâat, rızık, nübüvvet, melekler ve kitaplara iman bahsi, ölüm, kabir âlemi, ahiret halleri, imâmet, Ehl-i sünnet'in bazı görüşleri ve bâtinî görüşlerin reddi gibi konuları ihtiva etmektedir. Eserde geçen "Hilafetin Kureyşiliği" bahsi Sultan II. Abdülhamid döneminde yönetime karşı kullanıldığı gerekçesiyle matbu eserlerden kaldırılmıştır.¹⁴⁹

Hidâyetü'l-İhvân: Mustafa Efendi'nin basılmasını istediği eser meclis heyeti azalarınca uygun bulunmuştur.¹⁵⁰ Eser Nimetullah Nahçivânî (ö. 920/1514) tarafından Arapça telif edilmiştir. Büyük süfler döneminde varlık anlayışı ve diğer tasavvufi konuların işlendiği eserde kelâm ve felsefede varlık anlayışı eleştirisi yapılmıştır.¹⁵¹ Vâcibu'l-Vücûd, Allah'ın bilinmesi ve Ru'yetullah husûsunda kelâmcı ve felsefecilerin görüşlerinin tenkîdi,¹⁵² akıl, mucize, kerâmet meselelerine kelâmcıların bakışı yanında cennet, ceennem bahsi ve ceennemde azabın ebediliği mevzuları da kitabın başlıkları arasında yer almaktadır.¹⁵³

İrade-i Cüz'iyye: Eserin yeniden basılması meclisin kararı ile uygun bulunmuştur.¹⁵⁴ Akkirmânî'nin (ö. 1174/1760) telif ettiği eserde insanın fiilleri ve cüzî irade bahsi konu edinilmiştir. Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Hasan el-Eşârî'nin insanın fiilleri ve iradesi hakkındaki görüş farklılıklarına değinilerek Cebriyye ve Mu'tezile düşüncesinin yanlışlıkları da vurgulanmıştır.¹⁵⁵

el-İtkan fî Tahkîki'l-İman.¹⁵⁶ Meclis kararı ile istifadeye değer bulunarak basılması uygun görülen eser Çerkeşseyhîzâde Tefik Efendi (ö. 1317/1901) tarafından telif edilmiştir.¹⁵⁷ Seksen sayfadan ibaret olan eserde iman, tahkiki iman, bedîhiyyat gibi

---

¹⁴⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Akâidü'n-Nesefî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/217-219.

¹⁵⁰ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 70.

¹⁵¹ Orkhan Musakhanov, *Ni'metullah Nahçivânî'nin Hidâyetü'l-İhvân'ı (Metin, Tercüme ve İnceleme)* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2011), 17.

¹⁵² Musakhanov, *Ni'metullah Nahçivânî'nin Hidâyetü'l-İhvân'ı (Metin, Tercüme ve İnceleme)*, 159.

¹⁵³ Musakhanov, *Ni'metullah Nahçivânî'nin Hidâyetü'l-İhvân'ı (Metin, Tercüme ve İnceleme)*, 160.

¹⁵⁴ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 70.

¹⁵⁵ Sayın Dalkıran, "Akkirmânî'nin İrade-i Cüzîyye ile İlgili Risalesi ve Değerlendirilmesi", *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998): 177-178.

¹⁵⁶ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹⁵⁷ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 71.

konular ele alınmaktadır.¹⁵⁸ Tahkiki bedîhiyyat başlığı altında incelenen ilk kısımda ilmin tanımı, kapsamı ve muhtevası işlenmiştir. İman bahsi ikinci kısımda, küfür ve mahiyeti de son kısımda ele alınmıştır.¹⁵⁹ Tevfik Efendi 15 Nisan 1889 tarihinde Tetkîk-i Müellefât Encümenine başkan olarak tayin edilmiştir.¹⁶⁰

Takribü'l-Merâm alâ Tehzîbi'l-Kelâm: Mesud Efendi tarafından ruhsat talep edilen eser meclis heyetince basılmaya değer bulunmuş ve altı çizili yerlerin çıkarılması kaydıyla basılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir.¹⁶¹ Abdülkâdir es-Senendecî tarafından Sa‘deddin et-Teftâzânî’nin (ö. 729/1390) mantık ve kelâma dair telif ettiği *Tehzîbü'l-Mantık ve'l-Kelâm* eserinin şerhi niteliğinde kaleme alınmıştır.¹⁶² Eserin müellifi ve muhtevası hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamıştır.

Mevâidü'l-În‘âm fî Berâhîni Akâidi'l-İslam: Hukuk Mektebi hocalarından İsmail Efendi’nin telif edip ikinci defa basılmasına ruhsat talep ettiği kitabın tekrar basılmasında bir mahzur olmadığına dair meclis kararı alınmıştır.¹⁶³ Eserin müellifi olan Manastırlı İsmail Hakkı (ö. 1912) son devir İslam âlimlerinden olup Ayasofya Camii kürsü şeyhliği dâhil çok sayıda payeler almış, birçok camide vaizlik yapmış, ayrıca muallim ve müderris olarak da çeşitli eğitim kurumlarında hizmet etmiştir. Klasik çerçevede kelâm konularını ele almış ve Mâtürîdiyye’ye bağlılığını açıklamış, eserleri İsmail Hakkı İzmirli ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi âlimlere kısmen örnek teşkil etmiştir.¹⁶⁴

Kitap üzerine yazılan bir makalede;¹⁶⁵ eserin 160 sayfadan ibaret olduğu, dibace ve mukaddimeden başka üç bölümden oluştuğu belirtilmiştir. Dibace kısmında hamdele ve salveleden sonra şerî ilimlerin tedvini ve sınıflandırılmasına değinildiği ve eserin

---

¹⁵⁸ Hasan Kurt, “Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2012), 12.

¹⁵⁹ Hatice K. Arpağuş, “Osmanlı Geleneksel İslâm’ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 362.

¹⁶⁰ Ayhan Işık, “Safranbolu Nâibi Mehmet Tevfik Efendi ve Kelâm Eserleri”, 2019, 143.

¹⁶¹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 73.

¹⁶² Hayrettin Nebi Güdekli, *Ebû Hâşim el-Cübbâi’nin Zât-Sıfat İlişkisine Yaklaşımı: Haller Teorisi* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 58.

¹⁶³ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 75.

¹⁶⁴ Salih Sabri Yavuz, “Manastırlı İsmâil Hakkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/563.

¹⁶⁵ Arif AYTEKİN, “Manastırlı İsmail Hakkı ve Mevâidü'l-În‘âm fî Berâhîni Akâidi'l-İslâm Adlı Eseri”, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2 (Ekim 2018): 7-31.

yazılma gerekçesiyle usulü hakkında bilgi verildiği; mukaddimede yani önsöz kısmında ise akâid ve kelâm ilminin önemine değinilerek sahih itikat için kitaptaki meselelerin doğru anlaşılmasına yönelik gerekli uyarıların yapıldığı söylenmiştir;¹⁶⁶ Mukaddimeden sonraki üç bölümden ilkinde ilâhiyat,¹⁶⁷ ikinci bölümünde nübüvvet ile ahiretin hallerinden bahsedildiği,¹⁶⁸ hâtime yani sonuç kısmını oluşturan üçüncü bölümde ise Ehl-i sünnete tâbi olmanın gerekliliği, yetmiş üç fırka hadisi bağlamında fırka-i nâciye'nin Hz. Peygamber ile ashabın yolu olduğunun beyan edildiği belirtilmiştir.

Ayrıca eserde; Ehl-i sünnetle uyuşmayan Dehriilere, münkirlere ve bâtil mezhep mensuplarına karşı ilk mücadeleyi Ebu Hanife'nin verdiği, bazı halifeler döneminde Mu'tezile mezhebinin benimsendiği ve bu durumun fitneye sebebiyet verdiği, sağduyulu halifelerin yönetimiyle bu fitnenin atlatıldığı belirtilmektedir. Müellifin geçmişte yaşamış İslam ulemasına büyük saygı duyduğunu ve belki de tek itiraz ettiği ve tenkide tabi tuttuğu kişinin İmam Gazzâlî olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁹

Şerh-i Akâid:¹⁷⁰ Şirket-i Sahafiye-i İraniye müdürü Abbas Efendi tarafından basılmasına ruhsat talep edilen eserin basılmasına meclis kararı ile izin verilmiştir.¹⁷¹ Meclis kararında eser ve müellifi hakkında bilgi verilmemiş olmakla birlikte eserin, Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) yazdığı ve II. Abdülhamid döneminde Osmanlı eğitim kurumlarında ders kitabı olarak da okutulan *Şerhu'l-Akâid* olduğu düşünülmektedir.

Siyâlkûti Haşiye ve Şerhi:¹⁷² Süleymaniye Camii dersiamlarından Ali Rıza Efendi tarafından şerh ve haşiye edilip basılmasına ruhsat istenilen Siyelkûti'nin haşiyesiyle beraber basılmasının uygun olduğuna meclis heyetince karar verilmiştir.¹⁷³ Haşiye eserin müellifi dersiam Ali Rıza Efendi hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şerh ve haşiyesi telif edilen eserin yazarı ise Abdülhakîm b. Şemsiddîn Muhammed es-

¹⁶⁶ Aytekin, "Manastırlı İsmail Hakkı ve Mevâidü'l-În'âm fi Berâhîni Akâidi'l-İslâm Adlı Eseri", 11-13.

¹⁶⁷ Aytekin, "Manastırlı İsmail Hakkı ve Mevâidü'l-În'âm fi Berâhîni Akâidi'l-İslâm Adlı Eseri", 15.

¹⁶⁸ Aytekin, "Manastırlı İsmail Hakkı ve Mevâidü'l-În'âm fi Berâhîni Akâidi'l-İslâm Adlı Eseri", 23.

¹⁶⁹ Aytekin, "Manastırlı İsmail Hakkı ve Mevâidü'l-În'âm fi Berâhîni Akâidi'l-İslâm Adlı Eseri", 25-26.

¹⁷⁰ Eseri Süleyman Uludağ, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi: Şerhu'l-akâid* adıyla eseri günümüz Türkçe'sine çevirmiştir (İstanbul 1980, 1982). bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Akâidü'n-Nesefî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/217-219.

¹⁷¹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 79.

¹⁷² Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹⁷³ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Defteri*, nr. 1784, 80.

Siyâlkûtî (ö. 1067/1657)'dir. Dil, belâgat, tefsir, kelâm ve mantık alanlarında hâşiyeleriyle tanınan Hindistanlı bir âlimdir.¹⁷⁴

Îrâde-i Cüz'iyeye risâlesi: Mehmed Efendi tarafından basılmasına ruhsat talep edilen Davud el-Karsî'nin (ö. 1169/1756) *Îrâde-i Cüz'iyeye* risâlesinin basılmasının uygun olduğuna meclis heyetince karar verilmiştir.¹⁷⁵ İnsana ait fiiller ve irade konularıyla ilgili olan eser¹⁷⁶, *Risâle fi'l-İhtiyârâti'l-Cüziyye* veya *Risâle fi-Beyâni'l-Kazâi ve'l-Kader* diye de isimlendirilmiştir.¹⁷⁷ Davud el-Karsî irade-i cüziyye ile ilgili Cebriye,¹⁷⁸ Kaderiye,¹⁷⁹ Ehl-i sünnetten Eş'arî¹⁸⁰ ve Mâtürîdîlerin¹⁸¹ görüşlerini dört başlık altında ele almıştır.

Hadis-i Kudsi, Kazâ, Kader ve Ecel: Konya müderrislerinden Mehmed Emin Efendi tarafından basılmasına ruhsat talep edilen Hadis-i Kudsi, Kazâ, Kader ve Ecel risâlelerini içeren kitabın basılması meclis heyetince uygun bulunmuştur.¹⁸² Risâlelerin derlendiği kitap ile müellifi hakkında detaylı bilgiye rastlanılmamıştır.

Ebhe'l-Kalâid fi Telhîs-i Enfûsi'l-Fevâid:¹⁸³ Kastamonu eski naibi Ahmed Faiz Efendi (ö. 1907-?) tarafından basılmasına ruhsat talep edilen kelâm ilmi hakkındaki eserin basılmasının uygun olduğuna meclis heyetince karar verilmiştir.¹⁸⁴ Ahmed Faiz Efendi tarafından telif edilen mezkûr eser, müellif tarafından daha önce kaleme alınmış ve kelâm, akâid, fıkıh gibi çeşitli dinî meselelerden bahseden fevâid türündeki '*Enfesü'l-fevâid fi'l-keâm ve'l-akâid*' adlı eserinin Arapça bir hulâsasıdır.¹⁸⁵

¹⁷⁴ "İslam Düşünce Atlası" (Erişim 10 Mayıs 2021).

¹⁷⁵ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 98.

¹⁷⁶ Cemil Akpınar, "Dâvûd-i Karsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/30.

¹⁷⁷ Arif Yıldırım, "Karslı Davud (Davud-i Karsî) Efendinin İrade-i Cüziyye Anlayışı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 15 (2000), 190.

¹⁷⁸ Yıldırım, "Karslı Davud (Davud-i Karsî) Efendinin İrade-i Cüziyye Anlayışı", 193.

¹⁷⁹ Yıldırım, "Karslı Davud (Davud-i Karsî) Efendinin İrade-i Cüziyye Anlayışı", 194.

¹⁸⁰ Yıldırım, "Karslı Davud (Davud-i Karsî) Efendinin İrade-i Cüziyye Anlayışı", 196.

¹⁸¹ Yıldırım, "Karslı Davud (Davud-i Karsî) Efendinin İrade-i Cüziyye Anlayışı", 197.

¹⁸² MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 123.

¹⁸³ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹⁸⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 136.

¹⁸⁵ Mustafa İsmet Uzun, "Ahmed Fâiz Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/65.

Usûl-ı Akâid-i İslâmiye:¹⁸⁶ Bahçesaray Rüştiye Mektebi birinci muallimi Mahmud Mesud Efendi tarafından basılmasına ruhsat talep edilen *Usûl-ı Akâid-i İslâmiye* adlı risâlenin basılması meclis heyetince uygun bulunmuştur.¹⁸⁷ Mezkûr eser, temel dinî meselelerin çocukların akıllarında daha iyi kalması amaçlanarak ibtidâî mekteplerinin ikinci sınıfları için hazırlanmıştır.¹⁸⁸

Fıkh-ı Ekber Tercümesi:¹⁸⁹ İkdâm Gazetesi İdarehanesi tarafından basılmasına ruhsat talep edilen *Fıkh-ı Ekber Tercümesi*'nin basılması meclis heyetince uygun bulunmuştur.¹⁹⁰ Akâid alanında yazılmış bu risâle, bazı şarkiyatçılar tarafından kabul edilmese de İslâm âlimlerinin ortak görüşüyle Ebu Hanîfe'ye (ö. 150/767) nisbet edilmektedir.¹⁹¹

Sebâtü'l-Âcizî: İstifade edilmeye değer eserler arasında bulunduğundan meclis heyetince ruhsat izni verilmiştir.¹⁹² Sûfî Allahyâr'ın (ö. 1133/1721) telif ettiği eser akâid, ahlak, adab ve tasavvufla alakalı bölümlerden oluşmuştur. Eserde iman esasları tek tek ele alınmış Allahın zâtı ve sıfatı, Allahın ilmi, marifetullah, tevhid, nübüvvet, ahiret ile ilgili meseleler, kader bahsi gibi kelâmi konular ayrıntılı olarak açıklanmıştır.¹⁹³ Doğu Türkistan medreselerinde akâid ve ahlak kitabı olarak okutulmuştur.¹⁹⁴

İman Risâlesi: Meclis heyeti tarafından tab ve neşri uygun bulunan eserler arasındadır.¹⁹⁵ Eser ve müellifi hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

---

¹⁸⁶ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹⁸⁷ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 161.

¹⁸⁸ Arpağuş, "Osmanlı'da İlmihal ve Akaid Eserleri", 363.

¹⁸⁹ Eser son dönemde Seniyyüddin Başak (Ankara 1944), Hasan Basri Çantay (Ankara 1954), Sabit Ünal (Ankara 1957), Mustafa Öz (İmam-ı Azamın Beş Eseri adlı çalışma içinde, İstanbul 1981, 1992) tarafından da Türkçe'ye çevrilmiştir. bk. Şerafettin Gölcük-Adil Bebek, "el-Fıkhü'l-Ekber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 547.

¹⁹⁰ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 167.

¹⁹¹ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/134.

¹⁹² MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 169.

¹⁹³ Abudurehemu Wubulu, *Doğu Türkistan Medreselerinde İslâm Düşüncesi-Sûfî Allahyâr'ın Sebâtü'l - Âcizîn Adlı Eseri Ekseninde İnceleme* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (İslâm Felsefesi) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 110-111.

¹⁹⁴ Wubulu, *Doğu Türkistan Medreselerinde İslâm Düşüncesi-Sûfî Allahyâr'ın Sebâtü'l - Âcizîn Adlı Eseri Ekseninde İnceleme*, 105.

¹⁹⁵ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 4.

Telhisü'l-Akâid: Soğukçeşme Rüşdiye Mektebi Arapça Muallimi Mehmed Haşim Efendi tarafından ruhsat talep edilen eserin tab ve neşrinde meclis heyetince bir mahsur görülmemiştir.¹⁹⁶ Eser ve müellifi hakkında bilgi bulunamamıştır.

Akâid-i Nesefiye Haşiyesi İsamüddin:¹⁹⁷ Hacı Ömeri Ezrak Efendi tarafından tab ve neşrine ruhsat istenilen *Akâid-i Nesefiye Haşiyesi İsamüddin* adlı kitabın tab ve neşri meclis heyetince caiz bulunmuştur.¹⁹⁸ İsamüddin İsferyâinî (ö. 945/1538) tarafından telif edilen bu eser Necmeddin en-Nesefi'nin (ö. 537/1142) akâide dair risâlesine Sa'eddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) yazdığı şerhin haşiyesidir.¹⁹⁹

Şerh-i Emâlî:²⁰⁰ Tab ve neşirlerine ruhsat verilmesi istenilen *Şerh-i Emâlî* isimli kitabın tekrar tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²⁰¹ *El-Emâlî*, Ali b. Osman el-Ûşî (ö. 575/1179 [?]) tarafından yazılan Mâtürîdiyye akâidine ilişkin manzum bir risâledir. Eser beyitler halinde yazılmış olup ilâhiyyât başlığında: Allah'ın sıfatları, tevhid, rü'yetullah, Kur'an'ın yaratılması, insanın fiilleri bahsi işlenirken ehli-sünnete aykırı görüşler de tenkit edilmiştir. Nübüvvet başlığında: Risâlet ile ilgili konulara değinildikten sonra Allah dostlarının kerametinin gerçekliği, dört halifenin fazilet sıralaması ve ashaba dil uzatmanın caiz olmadığı konuları işlenmiştir. Sonraki beyitlerde ise iman bahsi, tekvin-mükevven arasındaki ilişki ve itikadî mezhepler arasındaki tartışmalara değinilmiştir.²⁰²

Haşiyeye-i Kesteli ala Şerhi'l-Akâid:²⁰³ İncelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *Haşiyeye-i Kesteli ala Şerhi'l-akâid* isimli kitabın tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²⁰⁴ Meclis 3 Mayıs 1904 tarihindeki oturumunda, tab ve neşri için tekrar başvuru yapılan bu eserin kullanılmakta olan kitaplardan olduğu gerekçesiyle ikinci kez basılmasına karar vermiştir.²⁰⁵ Muslihuddin Mustafa b.

---

¹⁹⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 4.

¹⁹⁷ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹⁹⁸ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 6.

¹⁹⁹ İsmail Durmuş, "İsferyâinî İsamüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/517.

²⁰⁰ Bekir Topaloğlu mezkûr eseri Türkçeye tercüme etmiştir. (İstanbul 2007).

²⁰¹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 7.

²⁰² M. Sait Özervarlı, "el-Emâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/73.

²⁰³ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²⁰⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 12.

²⁰⁵ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Defteri*, nr. 1785, 124M.

Muhammed Kestelî (ö. 901/1496) tarafından telif etmiştir. Kestelî Teftâzânî'nin *Şerhü'l-Akâidi'n-Neseфіyye*'sine yazdığı haşiyede, Hayalî'nin yazdığı *Hayâlî alâ şerhi'l-Akâid* eserini de eleştirmiştir.²⁰⁶

Siyâlkûtî ale'l-Hayalî:²⁰⁷ İncelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan Siyalkuti ale'l-Hayali isimli kitabın tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²⁰⁸ Siyâlkutî (ö. 1067/1657), Teftâzânî'nin *Şerhü'l-Akâ'idi'n-Neseфіyye*'sine haşiyeye yazdığı gibi Hayalî'nin yazdığı *Hayâlî alâ şerhi'l-Akâ'idi'n-Neseфіyye* eserine de haşiyeye yazmıştır.²⁰⁹ Eser, incelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden bir kez daha gönderilmiş olup, meclis heyetince tab ve neşri uygun bulunmuştur.²¹⁰

Delâilü'-ikan fi Beyân-ı Kavâidü'l-İmân: İncelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan Delâilü'-ikan fi Beyân-ı Kavâidü'l-imân isimli kitabın tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²¹¹ Kelâm alanında yazılmış mezkûr eser Rifat b. Mehmed Emin tarafından telif edilmiştir. Tarık Tuna Gözütok, müellif hakkında yapmış olduğu tez çalışmasında mezkûr eserin tanıtımını yaparken müellifin kendi görüşlerinden alıntı yaparak eserin yazılış sebebi ve amacıyla alakalı olarak: Avrupa'da yaygınlaşan maddiyûn ve tabiyyûn gibi fikir akımlarının ve telif edilen eserlerin Osmanlı okuryazarını etkilemesi, misyonerlik faaliyetlerinin sıkı bir şekilde sürdürülmesi gibi nedenler olduğunu belirtmiştir. Yine aynı çalışmasında Gözütok, müellifin: İslâm uleması tarafından iman-ı istidlâli güçlendirecek eserleri çoğaltılması ve anlaşılır nitelikte kelâm kitapları telif edilmesi kanaatinde olduğunu beyan etmiştir.²¹²

Akâid-i İsmâî: Tab ve neşirlerine ruhsat verilmesi istenilen Akâid-i İsmâî isimli kitabın aynen basımı meclis heyetince uygun bulmuştur.²¹³ Meclis kayıtlarında Akâid-i

---

²⁰⁶ Mustafa Akman, "Vizeli Kelâmcı Bihîştî Ramazan Efendi ve Kelâmî Dünyası", *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2017), 71.

²⁰⁷ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²⁰⁸ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Defteri*, nr. 1785, 12.

²⁰⁹ "Abdülhakîm-i Siyâlkûtî-İslam Âlimleri Ansiklopedisi, erişim: 01 Mart 2021, <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/İslam-Âlimleri-Ansiklopedisi/Detay/ABDULHAKIM-I-SIYALKUTI/3500>.

²¹⁰ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 18.

²¹¹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 13.

²¹² Tarık Tuna Gözütok, *Rifat bin Mehmed Emin'in İlm-i Ahval-i Ruh ve Usul-i Tefekkür Adlı Eserinin Türk Psikolojisi Tarihindeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe (Bilim Tarihi) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 16.

²¹³ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 14.

İsâmî ismiyle geçen eser ve müellifi üzerine araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Âmentü Şerhi: İncelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden gelen *Amentü Şerhi* isimli kitabın tekrar tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²¹⁴ Osmanlı'nın son döneminde telifi yaygınlaşan Âmentü şerhleri, iman esaslarını açıklamak ve halkı itikadî konularda aydınlatmak gayesiyle yazılan eserlerdir.²¹⁵ Meclis karar defterine düşülen kayıta mebhûs *Âmentü Şerhinin* müellifinin ismi olmadığından eser ve müellifi hakkında bilgi verilememiştir.

Şerhü'n-Nazmi'l-Ferid fî İlmi't-Tevhîd: Tab ve neşrine ruhsat verilmesi istenilen *Şerhü'n-Nazmi'l-Ferid fî İlmü't-Tevhîd* isimli kitabın meclis heyetince tab ve neşri uygun görülmüştür.²¹⁶ Meclis kayıtlarında bahsi geçen eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

İcâz-ı Kur'andan Nübüvvet: Tab ve neşrine ruhsat verilmesi istenilen *İcâz-ı Kur'an'dan Nübüvvet* isimli risâlenin tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²¹⁷ Meclis kayıtlarında bahsi geçen eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Beyânü'l-Kevneyn:²¹⁸ Muş ulemasından Arabzâde Hacı Mehmed Hamdi Efendi (ö. 1917) tarafından telif edilmiş olan tab ve neşrine izin verilmesi istenilen *Beyânü'l-Kevneyn* isimli kitabın şâyân-ı tab ve neşri olan eserlerden olduğu ve müellifinin taltif olunması gerektiğine meclis heyetince hükmedilmiştir.²¹⁹ Meclis kayıtlarında bahsi geçen eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış olup; müellifin sadece *Mecmuâi-Ulûm* adlı eserinin basıldığı, *Errahman* isimli tefsir kitabı ile akâid alanında yazdığını düşündüğümüz bahse konu *Beyânü'l-kevneyn* isimli eserin basılmadığı bilgisine ulaşılmıştır.²²⁰

---

²¹⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 18.

²¹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Âmentü Şerhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/30.

²¹⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 19.

²¹⁷ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 19.

²¹⁸ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²¹⁹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 20.

²²⁰ "Arapzâde Mehmed Hamdi" (Erişim 11 Mayıs 2021).

Hülâsa-i Akâid: İncelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan Hülâsa-i Akâid isimli risâle, meclis heyetince tab ve neşri uygun görülen eserlerdendir.²²¹ Özellikle Kürtlerin bulunduğu bölgelerdeki medreselerde eğitim gören çocuklara yönelik hazırlanan mebhûs eser, Seyyid Abdullah Nehrî (ö.1235/1919-20) tarafından 1800 yılında Kürtçe kaleme alınmıştır.²²² Müellif döneminde oldukça yaygınlaşan akâide yazımının bir örneğini teşkil eden akâid alanındaki mezkûr risâlesini *Hülâsatu'l-beyân* adıyla kaleme almış olup aynı risâle, “*Hülâsa-i Akâid*” adıyla Osmanlı döneminde Ahmed Ramiz tarafından Manzume-i Efkâr Matbaasında basılmıştır.²²³

El-Fasıl Beyne'l-Hak ve'l-Batıl: İncelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *El-Fasıl Beyne'l-Hak ve'l-Bâtıl* isimli risâlenin meclis heyetince tab ve neşri uygun görülmüştür.²²⁴ Müellifi Mısırlı İzzeddin Efendi olan eser, Adanalı Asmaî Yusuf Ziya Efendi tarafından 1316/1898 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir. Son olarak 1975 yılında Osman Cilacı tarafından sadeleştirilerek “Hak ve Batıl, Bir Müslümanla Bir Hıristiyan'ın Mektuplaşmaları” adıyla yayımlanmıştır. Mütercim Yusuf Ziya Efendi takdim yazısında; misyonerlerin İslâmiyet aleyhindeki hezeyanlarını çürütmek için bu kitabın kaleme alındığını, ciddi ve sağlam mevzular içerdiğini açıklamaktadır. İki mektuptan oluşan kitabın birinci mektubunun bir Hristiyan tarafından bir Müslümanı Hristiyan dinine davet için yazıldığı, ikinci mektubun da bu davetin reddi için yazıldığı belirtilmektedir.²²⁵ Kitap yoğun olarak itikadî konular içerdiğinden akâidî kitap kategorisinde değerlendirilmiştir.

Celâl:²²⁶ İncelenmek amacıyla Maarif Nezâreti'nden gönderilen ve tab ve neşri uygun görülen *Celâl* isimli kitap²²⁷ 1901 yılında Nezâret'ten bir kez daha gönderilmiş, meclis heyetince mütalaa edilerek yeniden tab ve neşrine karar verilmiştir.²²⁸ Celaleddin ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) “Celâl” olarak bilinen *Şerhu'l Akâidi'l-*

---

²²¹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 35.

²²² “Akaidin Özü-Hulasa-i Akaid”, *IDEFIX* (Erişim 02 Mart 2021).

²²³ Fadıl Ayğan, “Seyyid Abdullah En-Nehrî'nin Akaid Risalesi ve Bu Akidenin Mevlana Halid El-Bağdadi'nin Akidesiyle Mukayesesini” (1. Uluslararası ZAP HAVZASI ULEMASI Sempozyumu, Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018), 1/242.

²²⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 36.

²²⁵ “Hak ve Batıl, Bir Müslümanla Bir Hıristiyanın Mektuplaşmaları” (Erişim 11 Mayıs 2021).

²²⁶ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır

²²⁷ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 37.

²²⁸ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 74.

Adudiyye'si,²²⁹ Eş'arî kelâmcılardan Adudüddin el-Îcî'ye ait olan (ö. 756/1355) *el-Akâidü'l-Adudiyye* adlı eserine yazdığı bir şerhtir. Îcî'nin medreselerde okutulmak üzere telif ettiği akâid konularını ihtiva eden bu eserde, talebelerin ezberlemesini kolaylaştıracak bir üslup kullanılmıştır. Îcî'nin *el-Akâidü'l-Adûdiyye* adlı eseri farklı birçok âlim tarafından da şerhedilmiştir.²³⁰

Safvetü Efkârü'l-ulemâ fî Ta'lîmi'l-Esmâ: Tab ve neşrine ruhsat verilmesi istenilen ve Maarif Nezâreti'nden gönderilen *Safvetü Efkârü'l-ulemâ fî Ta'lîmi'l-Esmâ* isimli risâlenin tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²³¹ Yapılan araştırma neticesinde aynı isimli hiçbir kaynak esere ulaşamadığından, mebhûs eserin, benzer ismi taşıyan ve Harputlu Abdülhamid Hamdi (ö. 1902) tarafından telif edilen "*Safvetu Efkâri'l-Ulemâ fî isbâti İlmi Nebiyyinâ bi'l-Esmâ*" isimli eser olduğu düşünülmektedir. Müellif mezkûr eserinde; Hz. Peygamber'in Hz. Âdem'den önce yaratıldığı, Hz. Âdeme öğretilen isimlerin Hz. Peygamber'e de öğretildiği, Hz. Peygamber'in ruhu ile her şeyden haberdar olup, Allah'ın bildiği şeyleri dahi bildiği şeklindeki iddialarını, ayet ve hadislerle ispat etmeye çalışmıştır.²³²

Şerhü'l-Akâid ve Hâşiyeleri İsâmeddin, Veliyyüddin ve Mehmed Kelevi:²³³ İncelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *Şerhü'l-akâid ve Hâşiyeleri İsameddin, Veliyyüddin ve Mehmed Kelevi*'yi ihtiva eden kitabın yeniden tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²³⁴ Üç haşiyeyi birden ihtiva eden mezkûr derleme eser ve müellifi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Kasîde-i Nûniyye Şerh-i Hayâlî:²³⁵ İncelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *Kasîde-i Nûniyye Şerh-i Hayâlî* isimli kitap meclis heyetince incelenmiş olup tashihine özen gösterilmek şartıyla tab ve neşri uygun görülmüştür.²³⁶

---

²²⁹ Osman Demirci, "Medrese Geleneğinde Akâid ve Kelâm İlmi", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2013), 262.

²³⁰ Tahsin Görgün, "Îcî Adudüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/413.

²³¹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 38.

²³² Bünyamin Erul, "Harput'lu Abdülhamit Hamdi Efendi (1830-1902) ve Hz. Peygamber'in Bilgisine Dair Bir Risalesi 'Safvetu Efkari'l-Ulema fi isbati İlmi Nebiyyina bi'l-Esma'", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2001): 2.

²³³ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²³⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 42.

²³⁵ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²³⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Defteri*, nr. 1785, 44.

Osmanlı âlimlerinden Hızır Bey (ö. 863/1459) tarafından telif edilen manzum eser *Kasîde-i Nûniyye*'ye birçok şerh yazılmış olup, Dâvûd-i Karsî'nin şerhiyle birlikte en çok bilineni Hızır Bey'in öğrencisi olan Hayâlî Ahmed Efendi'nin (ö. 875/1470) şerhidir.²³⁷

Celâl Gelenbevi:²³⁸ İncelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *Celâl Gelenbevi* isimli kitabın eski kitaplardan olduğundan meclis heyetince yeniden tab ve neşri uygun görülmüştür.²³⁹ Bu eser Osmanlı âlimlerinden Gelenbevi'nin (ö. 1205/1791), Devânî'nin *Şerhu'l-Akâ'idi'l-Adûdiyye*'sine yazdığı hâşiyesidir.²⁴⁰

Hâşiyeye-i *Halhâlî* ve *Mercânî*'yi havi *Celâl*:²⁴¹ İncelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan ve hâşiyeleri *Halhâlî* ve *Mercânî*'yi havi *Celâl* isimli kitabın yeniden tab ve neşrinin uygun bulunduğu eserin basılmasına meclis heyetince onay verilmiştir.²⁴² *Celâl Gelenbevi Şerhi*'ne yazılan *Halhâlî* ve *Mercânî Hâşiyeleri* ile birlikte basılmıştır.²⁴³

Kasîde-i Nûniyye Şerh-i Dâvûd el-Karsî:²⁴⁴ İncelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *Kasîde-i Nûniyye Şerhi Davud el-Karsî* isimli kitap meclis heyetince mütalaa edilerek tab ve neşri uygun görülmüş olup,²⁴⁵ 28 Şubat 1905 tarihinde bir kez daha Nezâret'ten gönderilmiş ve tekrar mütalaa edilerek tab ve neşrine yeniden karar verilmiştir.²⁴⁶ Dâvûd-i Karsî'nin (ö. 1169/1756) Türkçe telif ettiği eser, Hızır Bey'in *Kasîde-i Nûniyye*'sine yazdığı şerhtir. Bu şerh Arapça olarak *Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûniyyeti't-Tevhîdiyye* ismiyle de kaleme almıştır. *Kasîde-i Nûniyye Şerh-i Dâvûd el-Karsî* isimli kitabın Halil Efendizâde tarafından yaptırılan ikinci baskısında; Mevlevîlik, Halvetîlik, Celvetîlik, Sadiyye, Kâdiriyye ve Gülşeniyye gibi tarikatların

---

²³⁷ Mustafa Said Yazıcıoğlu, "el-Kasîdetü'n-Nûniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/571.

²³⁸ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²³⁹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 45.

²⁴⁰ Şerafettin Gölcük-Metin Yurdagür, "Gelenbevi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 554.

²⁴¹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²⁴² MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 46.

²⁴³ Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Tarihi* (Kitap Dünyası, 2018), 297.

²⁴⁴ Eser hakkında Ömer Egül'ün "*Dâvûd-i Karsî'nin Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûniyye adlı eserinin tahkik ve değerlendirmesi*" adlı Yüksek Lisans Tezi bulunmaktadır.

²⁴⁵ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 47.

²⁴⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 149.

Vücûdiyye, İttihâdiyye, Hulûliyye ve Zuhûriyye gibi bâtinî ve aşırı tasavvufî görüşlerinden türemiş olduğu iddia edilen kısımlar metinden çıkarılmıştır.²⁴⁷

Hüccetullâh ale'l-Âlemîn: Tetkik olunmak üzere Maarif Nezâreti'nden gönderilen *Hüccetullah ale'l-Âlemin* isimli kitap meclis heyetince tab ve neşre şayan görülmüştür.²⁴⁸ Filistinli din âlimi Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî'nin (ö. 1932) Hz. Peygamber'in mucizelerine dair kaleme aldığı eser mukaddime kısmı ile başlayarak dört bölümden oluşmakta ve hatime yani sonuç kısmıyla son bulmaktadır. Müellif eserinde mucize kavramıyla ilgili olarak; terimin olağanüstülük ifade eden diğer kavramlardan ayrılan yönleri üzerinde durmuş, önceki peygamberlere ait mucizelerin benzerlerinin veya daha güçlüsünün son peygamber Hz. Muhammed'e de verildiğini, aslında önceki peygamberlerin O'nun nurunu vesile edinerek mucize gösterdiğini belirtmiştir. O'nun üstün özelliklerine dair kırk hadisi naklederek, Hz. Muhammed'in gösterdiği tüm mucizelerin O'nun nübüvvetinin de delili olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed'in ailesi, soyu, sûret ve sîretine dair olağanüstü olaylara değinilmiş, peygamber olarak gönderilmesinden vefatına kadar gösterdiği mucizeler ayrı ayrı bölümler halinde anlatılarak en büyük mucizesi olan Kur'an'ın diğer mucizelere göre üstünlüğünü ortaya koyan özelliklerine vurgu yapılmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm tarihinde meydana gelen gelişmeler de O'nun nübüvvetinin teyidi niteliğinde değerlendirilmiştir. Eserin hatime kısmında ise keramet bahsi detaylı bir şekilde ele alınmıştır.²⁴⁹

Merâhu'l-meâlî fî şerhi'l-Emâlî: Hafız Mehmed Efendi tarafından tab ve neşrine ruhsat istenilen ve incelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden takdim olunan *Emâlî Şerhi Merâhu'l-Meâlî* isimli risâlenin tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²⁵⁰ Mütercim Âsım Efendi'nin (ö. 1235/1819) kaleme aldığı eser *el-Emâlî* şerhlerinden en revaçta olanıdır. Âsım Efendi eserinin mukaddimesini kelâm ve akâid ilmine ayırmış, Emâlî'yi şerh ederken aynı zamanda gramer tahlillerini de yapmıştır.²⁵¹

²⁴⁷ Akpınar, "Dâvûd-i Karsî", 9/30.

²⁴⁸ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 52.

²⁴⁹ İlyas Üzümlü, "Hüccetullâh ale'l-Âlemîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/452-453.

²⁵⁰ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 57.

²⁵¹ Özervarlı, "el-Emâlî", 11/75.

Cevâhirü'l-Akâid: İncelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *Cevâhirü'l-Akâid* isimli risâlenin tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²⁵² Osmanlı âlimi Hızır Bey'in (ö. 863/1459) manzum akâid risâlesi *el-Kasîdetü'n-Nûniyye* adlı eseri, *Cevâhirü'l-Akâid* olarak da adlandırılmıştır. 105 beyitten oluşan risâlede kelâm konuları kısa ve etkili bir şekilde anlatılmıştır.²⁵³

el-Cevâhirü'l-Kelâmiyye:²⁵⁴ İncelenmek üzere Maarif Nezâreti'nden gelen *El-Cevâhirü'l-Kelâmiyye* isimli eserin yeniden tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²⁵⁵ Suriyeli Selefi alim olan Tâhir el-Cezâiri'nin kaleme aldığı bu eserinde, akâid ilmine müteallik temel konular soru cevap metoduyla açıklamıştır.²⁵⁶

et-Tuhfetü'd-Dürriyye fi'l-Mesâili't-Tevhîd: İncelenmek amacıyla Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *Et-Tuhfetü'd-Dürriyye fi'l-Mesâili't-Tevhîd* isimli risâlenin tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²⁵⁷ Meclis kayıtlarında “*et-Tuhfetü'd-Dürriyye fi'l-Mesâili't-Tevhîd*” ismiyle geçen eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

el-Makâsîd:²⁵⁸ İncelenmek amacıyla Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *el-Makâsîd* isimli risâlenin tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²⁵⁹ Sadeddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) kelâm ilmine dair telif ettiği bu eser, kısa bir mukaddime ve altı bölümden meydana gelmiştir. Üç fasıldan oluşan temel bilgiler niteliğindeki birinci bölümde sırayla “kelâm ilmi”, “ilim” ve akıl yürütme, çıkarım yapma anlamındaki “istidlâl” kavramları tanımlanmış; Allah'ı bilmekte istidlâlin gerekliliği gibi konular üzerinde durulmuştur. Varlık bahsinin ele alındığı ikinci bölüm üç fasıldan meydana gelmiş; birinci fasılda vücûd ve adem, ikinci fasılda mâhiyet gibi konular işlenmiş, üçüncüsünde ise vücûd ve mâhiyet ilişkisi ele alınarak felsefecilerin bu

²⁵² MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 58.

²⁵³ Yazıcıoğlu, “*el-Kasîdetü'n-Nûniyye*”, 24/571.

²⁵⁴ Eser Abdurrahman Ensari tarafından Türkçeye (İslam Akaidi, İstanbul 2001) çevrilmiştir. bk. Abdullah Emin Çimen, “Tâhir el-Cezâiri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 398.

²⁵⁵ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 69.

²⁵⁶ Abdullah Emin Çimen, “Tâhir el-Cezâiri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 398.

²⁵⁷ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 71.

²⁵⁸ Eser İrfan Eyibil tarafından 2019 yılında Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca Fatih İbiş'in “*Bir Felsefi Kelâm Klasiği Olarak Şerhu'l-Makâsîd*” adlı makalesi bulunmaktadır.

²⁵⁹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 71.

alandaki görüşlerine yer verilmiştir. 400 sayfadan meydana gelen üçüncü bölüm beş fasıldan oluşmuş, birinci fasılda varlığın tasnifi yapılmış, diğer fasıllarda ise arazlar kategorik olarak işlenmiştir. Cevherler hakkındaki dördüncü bölüm iki ana kısımdan meydana gelmiş, birinci kısımda cismin çeşitleri, ikinci kısımda mücerred varlıklar olarak takdim edilen nefis, akıl, melek, cin ve şeytan gibi konular üzerinde durulmuştur. Yedi fasıl halinde düzenlenmiş olan beşinci bölümde ilahiyat konuları ele alınmış, dört fasıldan oluşan son bölümde ise nübüvvet, âhiret, iman, İslâm, küfür ve fık kavramlarıyla imâmet konularına yer verilmiştir. Müellif eserinde, Ehl-i sünnet'in kelâm görüşlerini Eş'ariyye mezhebine göre ele almıştır.²⁶⁰

*İsarü'l-hak ale'l-halk:*²⁶¹ Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *İsarü'l-Hakki ale'l-Halk* isimli kitap mütalaa edilmiş olup eski kullanılmakta olan kitaplardan olduğundan yeniden tab ve neşri uygun görülmüştür.²⁶² Eser, Zeydî-Selefi âlimi İbnü'l-Vezîr künyeli Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-Yemânî'ye (ö. 840/1436) aittir. Eserin tam adı *İsarü'l-hak ale'l-halk fi reddi'l-hilâfât alel-mezâhibi'l-hak min usûli't-tevhîd*'tir. Mezkûr eser müteahhirun selef yöntemi esas alınarak telif edilmiştir. İlâhiyyat, nübüvvet ve semiyat konuları, görüş farklılıkları içerisinde isabetli olana ulaşma amaçlanarak işlenmiştir. Konular döneminin kelâm eserlerinden farklı bir tasnife tabi tutularak ihtilafli meseleler Kur'an'ın hakemliğinde ele alınmıştır.²⁶³

el-Merâm fi Şerh-i Tehzibi'l-Kelâm: Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *El-Merâm fi Şerh-i Tehzibi'l-Kelâm* isimli kitap mütalaa olunmuş olup yeniden tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²⁶⁴ Mezkûr eserin muhtevasıyla ilgili fazla bir bilgiye ulaşılamamış olup, dijital tabanlı katalog taraması sonucu Milli Kütüphane

---

²⁶⁰ Mustafa Sinanoğlu, "el-Makâsîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/420.

²⁶¹ Birçok baskısı bulunan (Kahire 1318, Kahire, ts.; Beyrut 1403/1983) eserin mukaddimesi, A. Mustafa Hüseyin Sâlih tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilip yayımlanmıştır. bk. M. Sait Özervarlı, "İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/242.

²⁶² MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 71.

²⁶³ M. Sait Özervarlı, "İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/242.

²⁶⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 71.

kayıtlarındaki eserin künyesinden Abdülkadir es-Senendeci el-Kürdistanî tarafından akâid ve kelâm alanında yazılmış bir eser olduğu görülmüştür.²⁶⁵

*Siyâlkûtî ale'l-Celâl:*²⁶⁶ Maarif Nezâreti'nden gönderilen *Siyalkuti ale'l-Celâl* isimli kitap mütalaa edilmiş olup yeniden tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²⁶⁷ Hindistanlı âlim olan Siyâlkûtî (ö. 1067/1657) yazdığı hâşiyelerle tanınmaktadır. Celâleddin ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) kelâm ile alakalı eserine de hâşiye yazmıştır.²⁶⁸

*Zübdetü'l-Akâid:*²⁶⁹ Fatih Dersiâmlarından Yakovalı Tahir Efendi tarafından telif edilen ve tab ve neşrine ruhsat verilmesi talep edilen *Arnavutça Zübdetü'l-Akâid* isimli risâle mütalaa edilmiş olup eser *Akâid-i Neseî'nin* Arnavut diline tercümesinden ibaret olduğundan tashih olunduğu şekliyle tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²⁷⁰

Hâşiye-i Gelenbevî ale'l-Celâl: Maarif Nezâreti'nden gönderilen *Hâşiye-i Gelenbevî ale'l-Celâl* isimli kitap mütalaa edilerek tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²⁷¹ Celâlüddîn ed-Devvânî (ö. 908/1502) Eş'arî kelâmcılarından Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *el-Akâ'idü'l-Adûdiyye* adlı eserine şerh yazmıştır. İsmâil Gelenbevî de bu şerhe hâşiye yazarak kelâm dünyasına yeni bir eser kazandırmıştır.²⁷²

*Ruh-i İnsâniye:*²⁷³ Maarif Nezâreti'nden gönderilen *Ruh-ı İnsân* isimli risâle incelenmiş olup yeniden tab ve neşri uygun görülmüştür.²⁷⁴ Abdülkerim b. Hüseyin el-Amasî'nin telif ettiği eserde, ruh konusu ile ilgili tartışmalar işlenmiştir. Filozof ve mütekellimler arasında konu ile alakalı fikir ayrılıkları delilleriyle nakledilmiştir.²⁷⁵

---

²⁶⁵ Abdülkadir es-Senendeci el-Kürdistanî, *Takribü'l-meram fî şerhi tehzibi'l-kelam* (Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1318).

²⁶⁶ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²⁶⁷ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 74.

²⁶⁸ Harun Anay, "Devvânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/260.

²⁶⁹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²⁷⁰ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 75.

²⁷¹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 77.

²⁷² Gölcük-Yurdagür, "Gelenbevî", 13: 555.

²⁷³ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²⁷⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 84.

²⁷⁵ Bedri Mermutlu, "Bir Mantık Bilgini: Hoca Abdülkerim Efendi ve Eserleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (Ocak 2005), 30.

Zübde-i Akâid-i İslâmiye:²⁷⁶ Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *Zübde-i Akâid-i İslâmiye* isimli risâlenin işaret edilen yerleri çıkarıldıktan sonra tab ve neşri uygun görülmüştür.²⁷⁷ Bu eser son dönem Osmanlı âlimlerinden Mehmed Haşim'e aittir.²⁷⁸

Hallü'l-eşkâl fi Mebâhisi'l-Cüz' ve'l-İhtiyâr: Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *Hallü'l-eşkâl fi Mebâhisi'l-Cüz' ve'l-İhtiyâr* isimli risâle mütalaa edilmiş olup tab ve neşri uygun görülmüştür.²⁷⁹ Eserin müellifi Paçacızâde Mehmed Rüşdî Efendi'dir. Eser mukaddimeden sonra üç bölümden oluşmakta, sonuç kısmı olan hatime ile son bulmaktadır. Eserde Ehl-i sünnet ve muhaliflerinin ilâhiyat ile ilgili meseleleri, yaratıcının varlığının akıl vasıtasıyla bilinebilmesi konusu, esere bakarak müessire ulaşılması, ilim, irade ve tekvin sıfatları ve kaza, kader gibi konular hakkındaki ihtilaflar ele alınmıştır.²⁸⁰

Şerh-i Akâid Haşiyesi Hayâlî:²⁸¹ Tab ve neşrine ruhsat verilmesi istenilen *Şerh-i Akâid Haşiyesi Hayâlî* mütalaa edilmiş olup muteber ve kullanılmakta olan kitaplardan olduğundan yeniden tab ve neşri uygun görülmüştür.²⁸²

Telhisü'l-Kelâm fi Berâhîn-i Akâidi'l-İslâm:²⁸³ Manastırlı İsmail Hakkı Efendi tarafından tertib edilip tab ve neşrine ruhsat verilmesi istenilen *Telhisü'l-Kelâm fi Berahin-i Akâidi'l-İslâm* isimli risâle tetkik ve mütalaa edilmiş olup tab ve neşri meclis heyetince uygun görülmüştür.²⁸⁴ Müellif eserinde İslâm akâidini özet halinde işlemiştir.²⁸⁵

---

²⁷⁶ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²⁷⁷ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 88.

²⁷⁸ Bayram, "Çerkeşseyhizâde Mehmed Tevfik Efendi'nin Tevhid Anlayışı", 227-228.

²⁷⁹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 91.

²⁸⁰ Mehmed Rüşdî El-Antakî, *Hallü'l-eşkâl fi Mebâhisi'l-Cüz' ve'l-İhtiyâr* (İstanbul: Arif Efendi Matbaası, 1901), 6-15.

²⁸¹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²⁸² MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 103.

²⁸³ Eser hakkında Süleyman Baki'nin "Manastırlı İsmail Hakkı kelâmi görüşleri ve 'Telhisü'l-Kelâm fi Berahini Akâidi'l-İslâm'" adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezi bulunmaktadır. (2001).

²⁸⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 105.

²⁸⁵ Salih Sabri Yavuz, "Manastırlı İsmâil Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/564.

İhyâ-i Ulûm: Tab ve neşrine müsaade istenilen *İhya-i Ulûm*'un 1, 2, 3 üncü ciltleri²⁸⁶ ile 4'üncü cüzü mütalaa edilmiş olup muteber ve kullanılmakta olan kitaplardan olduğundan aslına bağlı kalınarak tab ve neşri uygun görülmüştür.²⁸⁷ Eş'arî kelâmcılarından biri olarak da tanınan İslâm düşünürü²⁸⁸ Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) başta tasavvuf ve ahlâk olmak üzere fıkıh, kelâm gibi ilimlere yeni yaklaşımlar getiren önemli bir eseridir. Gazzâlî'nin *İhya-i Ulûmiddin* adlı eserini inzivâ döneminde (1095-1105) kaleme aldığı klasik kaynaklarda geçmektedir.²⁸⁹

Miftâhu'l-Akâid:²⁹⁰ Maarif Nezâreti'nden takdim olunan *Miftâhu'l-Akâid* isimli risâle tetkik ve mütalaa edilmiş olup tab ve neşrinde bir sakınca görülmemiştir.²⁹¹ Çerkeşseyhizâde Mehmed Tevfik Efendi'nin (ö. 1229/1814) kelâm ilmine dair yazdığı bir eserdir.²⁹² Ayrıca Süleyman Sırrı Efendi (ö. 1931), altı kısımdan oluşan *Vesîletü'l-Felâh* adlı ilmihal kitabının akâid kısmını *Miftâhu'l-Akâid* olarak tesmiye etmiştir.²⁹³

Münîre:²⁹⁴ Maarif Nezâreti'nden gönderilen *Münîre* isimli risâle mütalaa edilmiş olup yeniden tab ve neşri uygun görülmüştür.²⁹⁵ Eser, Kemalpaşazâde'nin (ö. 918/1512) akâid ve kelâma dair yazdığı eserlerden biridir.²⁹⁶

İsâm ale'l-Akâid:²⁹⁷ Tab ve neşirlerine ruhsat verilmesi istenilen *İsâm ale'l-Akâid* isimli kitap halen kullanılmakta olan eski kitaplardan olduğundan aslına uygun olarak tab ve neşri uygun görülmüştür.²⁹⁸ Eserin tam adı *Hâşiyetü'l-İsâm ala şerhi's-Sa'd ale'l-Akâidi'n-Nesefiyye*'dir. Eseri İsmâüddin İsferyâyînî (ö. 945/1538) kaleme almıştır.

²⁸⁶ MŞH, *Tedkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 113.

²⁸⁷ MŞH, *Tedkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 109.

²⁸⁸ Mustafa Çağrııcı, "Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınlar, 1996), 13: 489.

²⁸⁹ Mustafa Çağrııcı, "İhyâü Ulûmi'd-Dîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/10.

²⁹⁰ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²⁹¹ MŞH, *Tedkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defterleri*, nr. 1785, 113.

²⁹² Muhammet Yıldız, *Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi'nin Kelâmî Görüşleri* (Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 28.

²⁹³ Duran Eski, "Ermenekli Süleyman Sırrı ve İtikadî Görüşleri", *Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyasında İslâmî İlimler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 107.

²⁹⁴ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²⁹⁵ MŞH, *Tedkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 119.

²⁹⁶ İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/246.

²⁹⁷ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

²⁹⁸ MŞH, *Tedkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 124M.

Necmeddin Ömer Neseîî'nin (ö. 537/1142) yazdığı akâid kitabına Teftâzânî (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Akâid* adında bir şerh yazmış, İsâm ale'l-Akâid adındaki bu hâşîye de *Şerhu'l-Akâid*'e yazılmıştır.²⁹⁹

Muhaşşî Şerh-i Akâid: Tab ve neşrine ruhsat verilmesi istenilen ve tetkik olunmak üzere Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *Muhaşşî Şerh-i Akâid* isimli kitap mütalaa edilmiş olup asli nüshasına uygun olduğu görüldüğünden tab ve neşri uygun görülmüştür.³⁰⁰ 15 Haziran 1906 tarihinde Nezâret'ten ikinci kez havale edilen kitabın yeniden tab ve neşrine tekrar müsaade edilmiştir.³⁰¹ Meclis kayıtlarında geçen eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Mu'teber-i Celâl.³⁰² Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *Mu'teber-i Celâl* isimli kitap mütalaa edilmiş olup muteber kitaplardan olduğundan tab ve neşri uygun görülmüştür.³⁰³ Meclis kayıtlarında geçen ismiyle eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Celaleddin ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) kelâma dair yazdığı eser olduğu tahmin edilmektedir.

Nakdü'l-keîâm fî Akâidi'l-İslâm: Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *Nakdü'l-Kelâm fî Akâidi'l-İslâm* isimli kitap mütalaa ve tetkik edilmiş olup yeniden tab ve neşri uygun görülmüştür.³⁰⁴ Sırrı Paşa (ö. 1895) tarafından telif edilen eserin muhtevası, yer yer *Şerh-i Akâid* tercümesinden alıntılar yapılarak, yer yer de telifte bulunularak oluşturulmuştur. Kâzım Albayrak tarafından sadeleştirilerek İlm-i Kelâm'ın Özü adıyla 1987 yılında yayımlanmıştır.³⁰⁵

Manzum Akâid: Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *Manzum Akâid* isimli risâle mütalaa ve tetkik edilmiş olup risâlenin 23 ve 24. sahifelerindeki çizilen yerler çıkarıldıktan sonra tab ve neşri uygun görülmüştür.³⁰⁶ Kadızâde Mehmed Efendi'ye (ö. 1045/1635) nisbet edilen eser; Allah'ın zâtı, isimleri ve sıfatları, Hz. Peygamber, dört

---

²⁹⁹ Durmuş, "İsferâyîni İsâmüddin", 22/517.

³⁰⁰ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 127.

³⁰¹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 159.

³⁰² Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³⁰³ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 139.

³⁰⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 153.

³⁰⁵ Cemal Kurnaz, "Sırrı Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/128.

³⁰⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 154.

halife ve bunların üstün insan olmaları, sahabe ve tabiine övgüler gibi konuları içermektedir. Ayrıca ru'yetullah, kulların fiilleri, ecel, kabir hayatı, cennet ve cehennem, büyük günah, şefaahat, iman, nübüvvet ve imamet gibi itikâdî meselelere de değinilmiştir.³⁰⁷

Kul Ahmed ale'l-Hayâlî:³⁰⁸ Maarif Nezâreti'nden gönderilmiş olan *Kul Ahmed ale'l-Hayâlî* isimli kitap mütalaa edilmiş olup eski kitaplardan olduğundan tab ve neşri uygun görülmüştür.³⁰⁹ Sa' deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) kelâma dair yazdığı *el-Makâsîd* adlı eserine Hayâlî (ö. 875/1470) hâşiye yazmış, Hayâlî hâşiyesine de Kul Ahmed b. Muhammed Hızır hâşiye yazmıştır.³¹⁰

Fırka-i Akâid adlı eser mütalaa edilerek istifade edilmeye layık eserlerden olduğu beyan edilmiştir.³¹¹ Meclis kayıtlarında geçen ismiyle eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

*Hazret-i İsa'nın Babası Var mı?*³¹² Adlı risâle Meclis'in onayını almıştır. Eserin müellifi Bâyezid dersiâmlarından ve Fetvâhâne-i âlî müsevvidlerinden Urfalı Hâfız Mehmed Hilmi Efendi'dir.³¹³

Dürr-i Sencîde: Bâyezid Numune Mektebi Müdürü Hasan Hilmi Efendi tarafından telif edilen esere basım izni verilmiştir.³¹⁴ Akâid alanında kaleme alınan bu eser Ebussuûd Caddesinde 56 numaralı matbaada basılmıştır.³¹⁵ Alemin yaratılışı, iman esasları, mucize, keramet, istidrac ve kıyametin alametleri gibi konuları ihtiva eden eser Osmanlı eğitim kurumlarından rüşdiye mekteplerinin ikinci ve üçüncü sınıflarında ders kitabı olarak okutulmuştur.³¹⁶

---

³⁰⁷ Hilmi Karaağaç, "Osmanlı'dan Bugüne Manzûm Akâid Risâleler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 107-108.

³⁰⁸ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³⁰⁹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 159.

³¹⁰ Bebek, "Hayâlî", 17/5.

³¹¹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 160.

³¹² Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³¹³ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Derteri*, nr. 5291, 21.

³¹⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 32.

³¹⁵ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Derteri*, nr. 5291, 7.

³¹⁶ Yurdagül Mehmedoğlu, "1838-1920 Yılları Arasında Örgün Eğitim'de Kullanılan Dinî ve Ahlâkî Bilgi İçeren Üç Ders Kitabına Eleştirel Bakış", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 14/3-4 (2001), 534.

Reddü'l-Hilâf ve Faslü'l-İhtilâf:³¹⁷ Matbuat-ı Umumiye Müdiriyeti'nden havale edilen *Reddü'l-Hilâf ve Faslü'l-İhtilâf* isimli eserin birinci ve ikinci formlarının öngörülen tashihler çerçevesinde tab ve neşrinde bir sakınca görülmemiştir.³¹⁸ Eserde üç semavi dinin hakikat anlayışı konusu işlenmiştir.³¹⁹

Kenzü'l-Ferâid fi Mesâili'l-Akâid:³²⁰ Hacı Necib Efendi'nin telif ettiği *Kenzü'l-Ferâid fi Mesâili'l-Akâid* isimli eserin öngörülen tashihler çerçevesinde tab ve neşrinde bir sakınca görülmemiştir.³²¹ Hacı Necip Efendi Bâyezid icazetli dersiamlardandır.³²² Kendi döneminde İslâm'a yapılan hücumlara karşı durarak inanç ilkelerini daha sade bir dil kullanarak ifade etmiştir.³²³

Kürtçe Akîdü'l-Îmânî: Abdürrahim Efendi tarafından telif edilen *Kürtçe Akîdü'l-Îmânî* isimli risâlenin tab ve neşrinde bir sakınca görülmeyerek sahibine iade edilmiştir.³²⁴ Meclis kayıtlarında geçen eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Katretün min Bahri't-Tevhîd ile *Zeyl-i Katre*:³²⁵ Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye azasından Bedüzzaman Said Kürdî'nin telif eylediği *Katretün min Bahri't-Tevhîd* isimli risâle ile *Zeyl-i Katre*'nin tab ve neşrinde bir sakınca görülmeyerek sahibine iade edilmiştir.³²⁶

Şemme Risâlesi:³²⁷ Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiye Azası Said Efendi'nin *Şemme risâlesinin* tetkik edildiği ve basılıp yayınlanmasında Tedkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'nce mahzur görülmemiştir.³²⁸

---

³¹⁷ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³¹⁸ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 49.

³¹⁹ “Dinleri Tartışmak-Kolektif Kitabı ve Fiyatı-Hepsiburada”, erişim: 26 Mart 2021, <https://www.hepsiburada.com/dinleri-tartismak-kolektif-p-KIZ56026?magaza=Hobim%20Teknoloji>.

³²⁰ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³²¹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 53.

³²² MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 3.

³²³ “İnanç Hazinesi; KENZÜ'L-FERÂİD Fİ MESÂİLİ'L-AKÂİD”, erişim: 26 Mart 2021, <https://www.kitapokurum.com/kitap/inanc-hazinesi-kenzu-l-feraid-fi-mesaili-l-akaid-haci-mehmed-necib-efendi-9786051594880>.

³²⁴ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 161.

³²⁵ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³²⁶ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 222.

³²⁷ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³²⁸ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5295, 22.

Risâle: Tetkik edilmek üzere Necm-i İstikbâl Matbaası'ndan gelen *risâlenin*, Müslümanların "kadere iman" itikadına tamamen muhalif kaza ve kadere ait kısımlarının kaldırılması ve diğer kısımlarının basılıp yayınlanmasının uygun olduğu beyan edilmiştir.³²⁹ Meclis kayıtlarında geçen eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Dini Müceddidler:³³⁰ Evkaf Müzesi Müdürü Mehmet Ali'nin kayınpederi Mustafa Sabri Efendi'nin *Dini Müceddidler* adlı risâlesi tasdik edilerek sahibine iade olunmuştur.³³¹ Eser Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'ye (ö. 1954) aittir ve Haşim Nahit ve arkadaşlarının İslâm'da reform hareketlerine dair düşüncelerine eleştiri mahiyetinde yazılmıştır.³³²

Bahru'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm: Hadimî Ali Ramazan Efendi tarafından telif olup Konya'da basılan *Bahru'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm* adlı kitabın iki nüshasının gönderildiğine dair Konya Valiliği tahrirâtı bulunmaktadır.³³³ Müdevven eser Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1114) akâide dair risâlesidir. Tartışma usûlü ile telif edilen eser elli dokuz bölümden müteşekkildir. Eserin giriş kısmın tevhid, iman, marifet gibi din terimlerini açıklayarak, Ehl-i sünnet ve Mu'tezile'nin ilâhî ve beşerî ilimler hakkındaki görüşlerine yer verilerek diğer kısımlarda ise klasik kelâm meseleleri işlenmiştir.³³⁴

Ahret Halleri: Kastamonu Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyesi Arapça Muallimi Ömer Efendi tarafından tercüme suretiyle telif edilerek Vilayet Matbaası'nda bastırılan *Ahret Halleri* adlı kitabın dinî kitaplardan olması sebebiyle iki nüshası Matbaalar Kanunu gereğince Meclis'e gönderilmiştir.³³⁵ İmam Gazâlî tarafından kelâm alanında telif edilen eser *ed-Dürretü'l-fâhire fî keşfi ulûmi'l-âhire* olarak isimlendirilmiştir.³³⁶ Her

---

³²⁹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Karar Hülasa Defteri*, nr. 5295, 27.

³³⁰ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³³¹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Karar Hülasa Defteri*, nr. 5295, 38.

³³² Yusuf Şevki Yavuz, "Mustafa Sabri Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/353.

³³³ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 26.

³³⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Bahru'l Kelâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/516.

³³⁵ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 105.

³³⁶ H.Bekir Karlığa, "Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/520.

ne kadar bazı şarkiyatçılar eserin İmam Gazâlî'ye ait olmadığını düşünse de eserde geçen referanslarda “İhya adlı kitabımız...” şeklindeki ifadeler eserin Gazâlî'ye ait olduğu kanısı doğurmaktadır.³³⁷ Mezkûr eserde ölüm ve ölüm hali, mümin ve kâfirin kabirdeki durumu, kıyamet, şefaet gibi konuların yanı sıra; dünyada âma olanların, Ehl-i sünnete tâbi olanların, ehl-i belanın müntesiplerinin, köle ve cariyelerin, tembel fukaranın haşirleri de işlenmiştir.³³⁸

*Akâidetü'l-İslâmiye:*³³⁹ Konya Mekteb-i Hukuk Müdürü Hüseyin Refik'in tercüme ettiği el-Akâidetü'l-İslâmiye adlı risâlenin tashih edilerek basılıp yayınlanması uygun görülmüştür.³⁴⁰ Eserin müellifi Muhammed Mekkî İbn Azzûz'un Dârülfünun ve Medresetü'l-vâizîn'de hocalık yaptığı sırada talebelerin kolay öğrenmesi için soru-cevap tarzında hazırladığı muhtasar bir risâledir.³⁴¹

Kasîde-i Emâlî şerhi: Tab ve neşri caiz görülmüştür. Müellifi Anadolu Kazasker-i esbakı Mehmed Şükrü'dür.³⁴² Bu eser Ali b. Osman Siraceddîn el-Ûşî'nin beyitlerden oluşan ve Mâtürîdîliğe ilişkin itikadî kuralları içeren Kasîde-i Emâlî'ye şerh olarak yazılmıştır.³⁴³

Kelâm ve Akâid Sahasında Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Tarafından Tab ve Neşri Uygun Bulunan Eserler				
Sıra No	Adı	Türü	Karar Tarihi	Müellifi
1	Meziyet-i İslâmiye	Özgün	20 Ağustos 1889	Çerkeşşeyhizâde Mehmed Tefvik Efendi
2	Rûh-ı Kelimetü't-Tefrîd Şerh-i Kelimetü't-Tevhîd	Şerh	19 Kasım 1889	Eskişehir Müftüsü Süleyman Hakkı
3	Telhîsü't-Tevhîd Şerh-i Tahlisü't-Tahtîd	Şerh	19 Kasım 1889	Eskişehir Müftüsü Süleyman Hakkı
4	el-Ecvîbetü'l-İrakiye fi Es'ileti'l-İraniye	Özgün	27 Kasım 1889	Şehâbeddin Mahmud Âlûsî

³³⁷ M. Sait Özervarlı, “ed-Dürretü'l-Fâhîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/32.

³³⁸ Ömer Beğ-Gazâlî, trc., *Kur'an-ı Kerîmde Kıyâmet ve Âhiret*, 83. Bs (İstanbul: Hakikat Kitabevi Yayınları, 2014), 2.

³³⁹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³⁴⁰ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 19.

³⁴¹ Adil Bebek, “İbn Azzûz, Muhammed Mekkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/343.

³⁴² MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5297, 27.

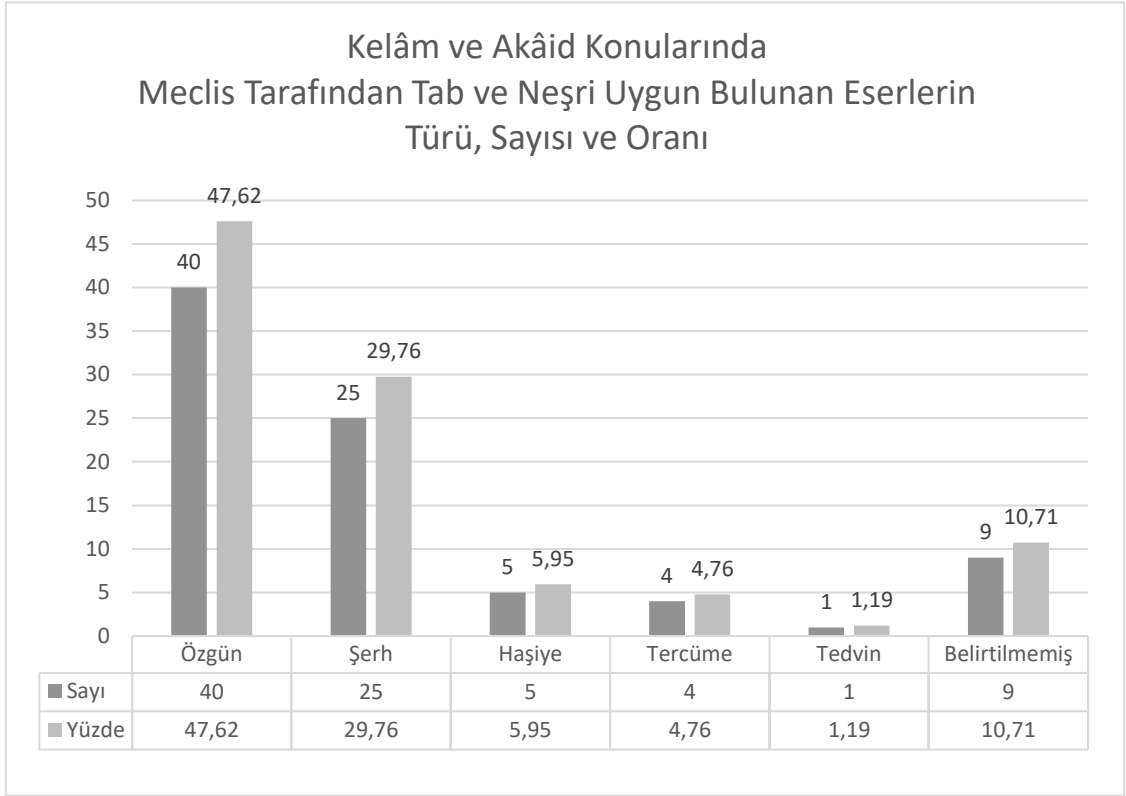
³⁴³ Gökhan Demir, “Kudsî'nin Şerh-i Kasîde-i Emâlî Adlı Eseri”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (Aralık 2017): 326.

5	Kanûnu'l-Kelâm fi Divân-ı Hayri'l-Enâm	-	26 Mart 1890	-
6	Hayâlî Şerhi Kefevî	Şerh	26 Mart 1890	Akkirmânî
7	Tuhfetü'l-İhvân fi't-Tefrika-i Beyne'l-Küfri ve'l-İman	Özgün	26 Ağustos 1890	-
8	Dav'ü'l-Ebsâr	Özgün	2 Mart 1891	Şemseddin Efendi
9	Zübdetü'l-Mesâil ve'l-Akâid	Özgün	6 Ekim 1891	-
10	Nesefî Akâidi Şerhi	Şerh	4 Kasım 1891	-
11	Hidayetü'l-İhvân	Özgün	29 Aralık 1891	Nimetullah Nahçıvânî
12	İrade-i Cüz'iyeye	Özgün	20 Aralık 1891	Akkirmânî
13	el-İtkân fi Tahkîk'l-İman	Özgün	2 Şubat 1892	Çerkeşşeyhîzâde Tevfik Efendi
14	Takrîbü'l-Merâm alâ Tehzîbi'l-Kelâm	Şerh	23 Şubat 1892	Abdulkâdir es-Senendecî
15	Mevâidü'l-În'âm fi Berâhîni Akâidi'l-İslam	Özgün	-	Manastırlı İsmail Hakkı
16	Şerh-i Akâid	Şerh	12 Mart 1905	-
17	Siyalkûtî Şerhi	Şerh	27 Temmuz 1892	Ali Rıza Efendi
18	İrade-i Cüz'iyeye Risâlesi	Özgün	25 Nisan 1893	Davud el-Karsî
19	Hadis-i Kudsi, Kazâ, Kader ve Ecel	-	21 Mayıs 1894	-
20	Ebhe'l-Kalâid fi Telhîs-i Enfûsi'l-Fevâid	Özgün	24 Nisan 1895	Ahmed Faiz Efendi
21	Usûl-ı Akâid-i İslâmiye	Özgün	15 Aralık 1896	Mahmud Mesud Efendi
22	Fıkh-ı Ekber Tercümesi	Tercüme	27 Nisan 1897	Ebu Hanîfe
23	Sebâtü'l-Âcizî	Özgün	15 Haziran 1897	Sûfî Allahyâr
24	İmân Risâlesi	-	5 Nisan 1898	-
25	Telhistü'l-Akâid	-	5 Nisan 1898	Mehmed Haşim Efendi
26	Akâid-i Nesefiye Hâşiyesi İsmâüddin	Şerh	18 Mayıs 1898	İsâmüddin İsferyânî
27	Şerh-i Emâlî	Şerh	10 Mayıs 1898	-
28	Hâşiyeye-i Kesteli ala Şerhi'l-Akâid	Şerh	21 Şubat 1899	Muslihuddin Mustafa b. Muhammed Kestelî
29	Siyâlkuti ale'l-Hayali	Şerh	21 Şubat 1899	Siyâlkutî
30	Delâilü'l-İkan fi Beyân-ı Kavaidü'l-İmân	Özgün	27 Eylül 1898	Rıfat b. Mehmed Emin
31	Akâid-i İsmâî	-	27 Eylül 1898	-
32	Âmentü Şerhi	Şerh	12 Ocak 1899	-
33	Şerhü'n-Nazmi'l-Ferid fi İlmi't-Tevhîd	Şerh	8 Kasım 1898	-

34	İcâz-ı Kur'ândan Nübüvvet	-	8 Kasım 1898	-
35	Beyânü'l-Kevneyn	Özgün	20 Aralık 1898	Muş ulemasından Arabzâde Hacı Mehmed Hamdi Efendi
36	Hülâsa-i Akâid	Özgün	31 Mayıs 1898	Seyyid Abdullah Nehrî
37	el-Fasıl Beyne'l-Hak ve'l-Batıl	Özgün	5 Ekim 1899	Mısırlı İzzeddin Efendi
38	Celal	Şerh	12 Eylül 1899	Celâleddin ed-Devvanî
39	Safvetü Efkârü'l-ulemâ fî Ta'lîmî'l-Esmâ	Hâşiye	7 Kasım 1899	Harputlu Abdülhamid Hamdi
40	Şerhü'l-akâid ve Haşiyeleri İsameddin, Veliyyüddin ve Mehmed Kefevi	Şerh	21 Şubat 1900	İsameddin, Veliyyüddin ve Mehmed Kefevi
41	Kasîde-i Nûniyye Şerh-i Hayâlî	Şerh	21 Şubat 1900	Hayâlî Ahmed Efendi
42	Celal Gelenbevî	Şerh	26 Temmuz 1899	Gelenbevî
43	Hâşiye Halhalî ve Mercanî'yi havi Celal	Haşiye	27 Aralık 1899	-
44	Kasîde-i Nûniyye Şerh-i Dâvûd el-Karsî	Şerh	27 Aralık 1899	Dâvûd-i Karsî
45	Hüccetullâh ale'l-Âlemîn	Özgün	1 Ağustos 1900	Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî
46	Merahu'l-meâlî fî şerhi'l-Emâlî	Şerh	27 Kasım 1900	Mütercim Âsım Efendi
47	Cevâhirü'l-akâid	Özgün	6 Kasım 1900	Hızır Bey
48	el-Cevâhirü'l-kelâmiyye	Özgün	1 Nisan 1902	Tâhir el-Cezârî
49	Et-Tuhfetü'd-Dürriye fî'l-Mesâilî't-Tevhîd	-	11 Şubat 1902	-
50	el-Makâsîd	Özgün	11 Şubat 1902	Sadeddin et-Teftâzânî
51	Îsarü'l-hak ale'l-halk	Özgün	24 Şubat 1902	Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-Yemânî
52	el-Meram fî Şerh-i Tehzibi'l-Kelâm	Şerh	24 Şubat 1902	Abdülkadir es-Senendeci el-Kürdistanî
53	Siyâlkûtî ale'l-Celal	Haşiye	27 Ağustos 1901	Siyâlkûtî
54	Zübdetü'l-Akâid	Tercüme	3 Eylül 1901	Yakovalı Tahir Efendi
55	Hâşiye-i Gelenbevî ale'l-Celal	Haşiye	13 Kasım 1901	İsmâil Gelenbevî
56	Ruh-i İnsaniye	Özgün	3 Temmuz 1901	Abdülkerim bin Hüseyin El-Amasi
57	Zübde-i Akâid-i İslâmiye	Özgün	5 Haziran 1901	Mehmed Haşim
58	Hallü'l-eşkâl fî Mebâhisi'l-Cüz' ve'l-İhtiyâr	Özgün	30 Temmuz 1902	Paçacızâde Mehmed Rüşdî Efendi
59	Şerh-i Akâid Haşiyesi Hayâlî	Şerh	24 Şubat 1904	-

60	Telhisü'l-kelâm fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslâm	Özgün	9 Kasım 1903	Manastırlı İsmail Hakkı Efendi
61	İhya-i Ulûm	Özgün	12 Nisan 1903	Gazzâlî
62	Miftâhu'l-Akâid	Özgün	12 Nisan 1903	Çerkeşseyhizâde Mehmed Tevfik Efendi
63	Münîre	Özgün	6 Eylül 1904	Kemalpaşazâde
64	İsâm ale'l-Akâid	Şerh	3 Mayıs 1904	İsâmüddin İsferyânî
65	Muhaşşi Şerh-i Akâid	Şerh	26 Şubat 1905	-
66	Mu'teber-i Celal	Şerh	18 Aralık 1905	-
67	Nakdû'l-Kelâm fî Akâidi'l-İslâm	Özgün	24 Haziran 1906	Sırrı Paşa
68	Manzum Akâid	Özgün	15 Temmuz 1906	Kadıızâde Mehmed Efendi
69	Kul Ahmed ale'l-Hayâlî	Haşiye	17 Haziran 1906	Hayalî
70	Fırka-i Akâid	-	19 Şubat 1907	-
71	Hazret-i İsa'nın Babası Var mı?	Özgün	9 Nisan 1922	Urfalı Hâfiz Mehmed Hilmi Efendi
72	Dürr-i Sencîde	Özgün	10 Mayıs 1916	Safranbolulu Hasan Hilmi Efendi
73	Reddû'l-Hilâf ve Faslû'l-İhtilâf	Özgün	25 Mart 1917	-
74	Kenzû'l-Ferâid fî Mesâili'l-Akâid	Özgün	26 Mayıs 1917	Hacı Necip Efendi
75	Kürtçe Akîdül-Îmânî	Özgün	3 Eylül 1921	Abdürrahim Efendi
76	Katretün min Bahri't-Tevhîd	Özgün	14 Haziran 1922	Said Kürdî
77	Zeyl-i Katre	Özgün	14 Haziran 1922	Said Kürdî
78	Şemme Risâlesi	Özgün	29 Ağustos 1922	Said Kürdî
79	Risâle	-	13 Eylül 1922	-
80	Dini Müceddidler	Özgün	24 Kasım 1913	Mustafa Sabri Efendi
81	Bahru'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm	Tedvin	28 Mayıs 1911	Hadimî Ali Ramazan Efendi
82	Ahret Halleri	Tercüme	23 Ocak 1912	İmam Gazali
83	Akîdetü'l-İslâmiye	Tercüme	28 Nisan 1914	Muhammed Mekkî İbn Azzûz
84	Kasîde-i Emâlî şerhi	Şerh	14 Haziran 1910	Anadolu Kazasker-i esbakı Mehmed Şükrü

Tablo 7 Tetkik-i ve Müellefât-ı Şerriyye Meclis'inde Kelâm ve Akâid ile İlgili Basılan Eserler

Şekil 1 Kelâm ve Akâid Konularında Meclis Tab ve Neşri Uygun Bulunan Eserlerin Türü, Sayısı ve Oranı

2.1.2. Tab ve Neşri Uygun Bulunmayan Eserler

Risâle-i Akâid ve Ahlâk:³⁴⁴ Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi azaları tarafından hata ve yanlışlar ihtiva ettiği gerekçesiyle eserin tab ve neşri için ruhsat verilmemiştir.³⁴⁵ Eserin yazarı Ahmed b. Süleyman al-Sivrihisarî el-Ayaşî'dir.³⁴⁶

Şerh-i İshak Zencânî: Sahafiye Şirketi müdürü Osman Efendi tarafından eserin basılmasına ruhsat talep edilmiştir. Komisyon üyeleri tarafından tetkik edilen eserin hata ve yanlışlıklar barındırdığı gerekçesiyle basımına izin verilmemiştir.³⁴⁷ İshak Zencânî'nin birçok şerhe konu olan *Nazmu'l-Leâlî* isimli manzum eserinde Ehl-i Sünnet bağlamında itikadî esaslar konu edilmiştir. Kimi meselelerde Mâtürîdî kimliğini öne çıkaran açıklamalarda bulunmuştur. Eş'ariyye'den ayrıldığı noktalarda ithamda bulunmadığı, Cebriyye, Mu'tezîle ve Şâ'a'nın görüşlerini eleştiri noktasında daha şiddetli olduğu görülmektedir.³⁴⁸

Fevzü'l-Me'âd fî Itâ'ati'l-İmâm ve'l-Cihâd: Arif Maruf Efendinin telif ettiği bir eserdir. Pek çok hatayı müstemil olduğu gerekçesiyle eserin basılması uygun görülmemiştir.³⁴⁹ İsmi meclis karar defterine *Fevzü'l-Me'âd fî Itâ'ati'l-İmâm ve'l-Cihâd* olarak kaydedilen bu eser ve müellifi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Zühuratü'l-Akâid:³⁵⁰ Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye öğretmenlerinden İbn-i Abidinzâde Mehmed Zahid Efendi tarafından cem edilmiş ve basılması için ruhsat istenmiştir. Birçok hata barındırdığı gerekçesi ile eserin tab ve neşrine ruhsat verilmemiştir.³⁵¹ Fakat iki ay sonra müellif tarafından sunulan bir dilekçe ile kitaptaki hataların tespit edilmek üzere tekrar incelenmesi talep edilmiştir. Meclis üyeleri, görevlerinin eserleri tetkik ederek basılması konusunda karar vermek olduğu, tespit ettikleri hataları açıklamakla mükellef olmadıklarını beyan etmişlerdir. Fakat bir defaya

---

³⁴⁴ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³⁴⁵ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 2 M.

³⁴⁶ "Risâle-i Akâid ve Ahlâk" (Erişim 16 Mayıs 2021).

³⁴⁷ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 3.

³⁴⁸ İbrahim Bayram, "İshak b. Hasan et-Tokâdî'nin Akaid Manzumesindeki Mâtürîdî Kimliği ve Diğer Mezheplere Bakışı" (Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu, Tokat, 2018), 1/283.

³⁴⁹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 13.

³⁵⁰ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³⁵¹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 14.

mahsus olmak kaydıyla kusurları dile getireceklerini bildirmişlerdir. Kitabın üçüncü sayfasında taklidi iman bahsi, beşinci sayfasında dört mezhep hakkındaki beyanat, otuzuncu sayfada “esahhı akval” tabiri, yetmiş altıncı sayfada subûti ve selbî sıfatlara dair isabetsiz görüşler, yetmiş dokuzuncu sayfada ayakkabı üzerine mesh edilmesinin caiz görülmesi gibi hataları müstemil olmasından dolayı kitabın tab ve neşrine cevaz verilmediği bildirilmiştir.³⁵² Müstedi itiraz edilen maddeleri düzelterek tebyiz etmiş ve basılması için tekrar ruhsat talebinde bulunmuştur. Fakat Meclis, kitapta hala pek çok hata bulunduğu beyanıyla basılmasına onay vermemiştir.³⁵³ Müellif, mezkûr eseri için bir yıl sonra tekrar meclisten onay almak istemiş ancak eserin hala hata barındırdığı gerekçesiyle talebin reddedildiği görülmüştür.³⁵⁴

Enfesü'l-Fevâid fî Şerhi'l-Ferâid:³⁵⁵ Kitabın Halep'te basılması için Urfa Naibi Ahmed Faiz Efendi (ö. 1918) tarafından ruhsat istidasında bulunulmuştur. Meclis heyeti eserin alıntılarının orijinal nüshalarıyla mutabık olmadığından, işaretlenen ve açıklaması yapılan kısımların düzeltilerek tekrar meclis'e sunulması kararını almıştır.³⁵⁶ Bu eser İslâm Ansiklopedisinin Ahmed Faiz Efendi maddesinde *Enfesü'l-Fevâ'id Fi'l-Kelâm ve'l-Akâ'id* ismiyle geçmektedir. Fevâid türündeki eserde kelâm, akâid, fıkıh gibi islâmî ilimlerle ilgili konular işlenmiş olup ilk bölümü Ehl-i sünnet kavramının açıklanmasından müteşekkildir.³⁵⁷ Berzencî ailesine mensup müellif eserlerini Türkçe, Arapça ve Farsça telif etmiş olup, bu eser Arapça olarak kaleme alınmıştır.³⁵⁸

Cevâhirü's-Seniyye fî'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye:³⁵⁹ Mezkûr eser meclis azalarınca tetkik edilmiş olup; Ehl-i sünnet akâidine muhalif olduğu, İmamiyye mezhebini terviç üzere yazıldığı, fikirlerin beyanında mevzu hadislerden yararlanıldığı kayıtlara geçmiştir. Ayrıca İslâm akâidine muhalif olan ve yayınlanması mahzurlu olan bu tip eserlerin Osmanlıda tedavülünün mahzurlu olduğundan adı geçen kitabın toplatılarak

---

³⁵² MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 20.

³⁵³ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 63.

³⁵⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 91.

³⁵⁵ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³⁵⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 15.

³⁵⁷ Uzun, “Ahmed Fâiz Efendi”, 2/65.

³⁵⁸ Abdulcebbar Kavak, “Anadolu'nun İlim ve Tasavvuf Hayatında Öne Çıkan Berzencî Uleması”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2018), 429.

³⁵⁹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bâb-ı fetva'ya gönderilmesi kararı alınmıştır.³⁶⁰ Şî'î âlimi Hür el-Âmilî tarafından telif edilen eserin ilk on bir bölümünde peygamberler, on ikinci bölümünde Hz. Ali (ö. 40/661) ve imamlar, on üçüncü bölümünde imamların naslarda belirtilmesi, diğer kısımlarda ise tek tek başlıklar halinde imamlar konusu ele alınmıştır.³⁶¹

Tevhîdü'l-Muvvahid: Hukuk mektebi mezunlarından Zühdü Efendi tarafından mezkûr risâlenin basılması için ruhsat talep edilmiştir. Meclis azaları risâlenin birçok yerinde bulunan hatalar dolayısıyla basılmasını uygun görmemişlerdir.³⁶² İsmi meclis karar defterine *Tevhîdü'l-Muvvahid* olarak kaydedilen bu eser ve müellifi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Hadîka-i Akâid-i Diniyye: Maarif Nezâreti'nden tetkik ve mütalaa edilmek üzere meclise takdim edilen mezkûr kitabın, içinde birçok hata barındırdığı, ıstılah yönünden de yanlışlar bulundurduğu için bu haliyle tab ve neşri uygun görülmemiştir.³⁶³ İsmi meclis karar defterine *Hadîka-i Akâid-i Diniyye* olarak kaydedilen bu eser ve müellifi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Muvâfık:³⁶⁴ Beyrut vergi müdürü Ferit Bey tarafından tercüme edilip basılmasına ruhsat verilmesi talep edilen Mevâkîf'in Tercümesi *Muvâfık* adlı kitabın birinci bölümünün birçok yerinin aslına uygun olmadığı için tab ve neşri uygun görülmemiş ve iade edilmesine karar verilmiştir.³⁶⁵ Mevâkîf Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) kelâma ilişkin eseridir. Tercümenin aslına uygun olmadığı birinci bölüm altı kısımdır. İlk kısımda kelâm ilmi ve diğer ilimler arasındaki yerine dair bahisler, ikinci kısımda ilim konusunun açıklaması, üçüncü kısımda ilmin çeşitleri, dördüncü kısımda zarurî ilmin kanıtlanması, beşinci kısımda istidlâlînin tanımı ve çeşitleri, altıncı kısımda ise hakiki bir istidlâl ile murat edilen neticeye ulaşmanın yöntemleri ele alınmıştır.³⁶⁶

---

³⁶⁰ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 17.

³⁶¹ Hür El-Âmilî, *El-Cevâhirü's-Seniyye Fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsîyye* (Yasin Neşriyat, 1982), 296.

³⁶² MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 30.

³⁶³ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 54.

³⁶⁴ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³⁶⁵ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 72.

³⁶⁶ Mustafa Sinanoğlu, "el-Mevâkîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/422.

İtikadü'l-İslâm: Liverpool şehrinde ihtida etmiş olan Abdullah Efendi (Quilliam) tarafından *İtikadü'l-İslâm* adıyla telif edilip basılmış olan risâlenin Mustafa Efendi tarafından yapılan tercümesinin basılmak istenmesi üzerine söz konusu risâlenin layıkıyla tercüme edilemediği, Türkçe usulüne göre tashih edilerek düzeltildikten sonra tekrar gönderildiği takdirde gereğinin yapılacağına dair karar alınmıştır.³⁶⁷ II. Abdülhamid tarafından Britanya ve adaların şeyhülislâmı olarak atanan Abdullah Quilliam'ın³⁶⁸ eserinin orijinal ismi The Faith of Islam'dır. Quilliam'ın Fatıma Murray'ı irşadda bulunduğu mektuplarından meydana getirilmiştir.³⁶⁹ Yazar eserinde; İslâm'ın hak din olduğu, Allah'a iman meselesinde tevhîd akîdesinin en akla yatkın inanç sistemi olduğu, buna mukabil teslis inancının anlaşılmaazlığı üzerinde durmuştur. Ayrıca İslâm'ın temel esasları ve Hz. Peygamber'in hayatı da ele aldığı konular arasındadır.³⁷⁰

Tevbe Risâlesi.³⁷¹ Çerkeşşeyhîzâde Mehmed Tefvik Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Tetkik edilmek üzere meclise havale edilen eserde yer alan “tevbenin kabulünün Allah üzerine vacip oluşu” kaziyesi muteber kitaplara uygun bulunmadığı cihetiyle tasdik ve kabulüne muvafakat verilemeyeceği beyan edilmiştir.³⁷² Daha sonra mezkûr eserin müellifi de olan Tetkik-i Müellefat Heyeti Başkanı Mehmet Tefvik Efendi'nin incelenmek üzere havale ettiği ve heyet üyelerinin çoğunluğu tarafından kabul edilmeyen *Tevbe Risâlesi* hakkında heyet üyelerinin mütalaalarını içeren rapor Meşîhat makamına takdim edilmiştir.³⁷³ Nihayet Mısır'da *Hamidiye* ismiyle bastırılıp İstanbul'a getirilmiş olan bu eserden dolayı müellif hakkında sonraki yıllarda tahkikat yapılmıştır.³⁷⁴

Ferâidü'l-Fevâid: Eserin tercümesinin basılması, içerisinde birçok hata barındırdığı gerekçesiyle meclisin onayından geçmemiştir.³⁷⁵ Osmanlı âlimlerinden

---

³⁶⁷ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 83.

³⁶⁸ Aydın Bayram, “Osmanlı'nın Britanya'daki İlk ve Tek Şeyhülislâmı Abdullah Quilliam ve Liverpool İslâm Enstitüsü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (2017): 175.

³⁶⁹ Bayram, “Osmanlı'nın Britanya'daki İlk ve Tek Şeyhülislâmı Abdullah Quilliam ve Liverpool İslâm Enstitüsü”, 171.

³⁷⁰ Muhammed Recai Çiftçi, “Abdullah Quilliam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), EK-1/13.

³⁷¹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³⁷² MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 87.

³⁷³ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 90.

³⁷⁴ Işık, “Safranbolu Nâibi Mehmet Tefvik Efendi ve Kelâm Eserleri”, 141.

³⁷⁵ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 89.

Kadıızâde Ahmed Şemseddin'in (ö. 988/1580) iman esaslarına dair eseri, mukaddime ve altı bölümden oluşmaktadır. Mukaddimede insanın yaratılışı, dinin nübüvvet vasıtasıyla tebliğ edilmesi, İslâm dini ve inanç esasları özetlenmiştir. İlk bölüm imanın tanımı, Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları ve Allah'a iman meselelerini ihtiva eder. İkinci bölümde meleklerle iman, meleklerin niceliği, görevleri, mekânları işlenerek Azrail'in ruhları kabzetme meselesi geniş bir şekilde değerlendirilir. Üçüncü bölüm Kur'ân'ı Kerim'e iman özelinde kitaplara iman bahsinden oluşmuştur. Dördüncü bölüm; peygamberliğin gerekliliği, vahiy, şeriat gibi meseleler üzerine bina edilmiştir. Beşinci bölüm; ölüm, kabir, kıyamet, yeniden dirilme gibi ahiret halleri konularından, altıncı bölüm ise kazâ ve kader, levh-i mahfuz, iman ve küfür konularından müteşekkildir.³⁷⁶

*Menâyet-i el-Ezher Şerh-i Fıkh-ı Ekber:*³⁷⁷ Eserin basılması meclis tarafından uygun bulunmamıştır.³⁷⁸ Bu isimle eser hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Literatür çalışması neticesinde mezkûr eserin *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-Fıkhı'l-ekber* ismiyle telif edilmiş olduğu düşünülmektedir. Orijinal adı *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-Fıkhı'l-ekber* olan eser Ebu Hanîfe'nin (ö. 150/767) oğlu Hammâd b. Ebû Hanîfe (ö. 212/827) ve Ebu Hanîfe'nin talebelerinden Ebû Mutî el-Belhî (ö. 199/814) tarafından Ebu Hanîfe'ye nisbet edilen akâide müteallik el-Fıkhü'l-ekber'in şerhidir. Şerh Ali el-Kârî'ye (ö. 1014/1605) aittir.³⁷⁹

Sırr-ı İstivâ veya *Tenzih-i Bârî*: Mezkûr eserin basılması için Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi'ne müracaatta bulunulmuş, meclis belirtilen sayfalardaki hataların düzeltilip tekrar gönderilmesine kararı vermiştir.³⁸⁰ Tashih edilerek sunulan eserde halen hatalar bulunduğu ileri sürülerek basılması uygun görülmemiştir.³⁸¹ Müellifin, Osmanlı devlet adamı edip, şair ve âlim Sırrı Paşa (ö. 1895)

---

³⁷⁶ M. Sait Özervarlı, "Ferâidü'l-Fevâid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/361-362.

³⁷⁷ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³⁷⁸ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Karar Defteri*, nr. 1784, 114.

³⁷⁹ Şerafettin Gölcük-Adil Bebek, "el-Fıkhü'l-Ekber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 544.

³⁸⁰ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Karar Defteri*, nr. 1784, 116.

³⁸¹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Karar Defteri*, nr. 1784, 134.

olduğu düşünölmektedir.³⁸² Eserin muhteviyatı hakkında ise herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır.

*Nuru'l-Hüdâ Li-men İstehdâ:*³⁸³ Basılmasına ruhsat talebinde bulunulan mezkûr eser için, meclis kitaptaki hataları işaretleyerek, müstedîden bu hataları düzelterek tekrar göndermesini istemiş;³⁸⁴ tashih edilerek tekrar başvuru yapılan eserin hataları mevcut olması sebebiyle basılması uygun bulunmamıştır.³⁸⁵ Eserin müellifi Sırrı Paşadır. Sırrı Paşa misyonerlik faaliyetlerine karşı Hıristiyanlık dinini eleştirmek mahiyetinde yazdığı eserinde teslis inancının akıl, mantık kurallarına uymadığını belirterek Diyarbakır Keldânî Kilisesi Başpiskoposu Yesu' Efendi ile münazaralarına değinmiştir.³⁸⁶

*Câmiü'l-Mütûn:*³⁸⁷ Eserin basılması için ruhsat talebinde bulunulmuş, Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi azaları bu kitabın basılmasını uygun bulmamıştır.³⁸⁸ Ahmed Ziyâuddin Gümüşhânevi'ye (ö. 1893) ait olan eser Ehl-i sünnet itikat kitaplarında kelâm ilminin önemini konu edinmiştir.

İmân-ı İstidlâlî: Şeyh Ahmed Efendi tarafından basılması için ruhsat talebinde bulunulmuş, meclis heyeti eserin muhtevasında bulunan hatalar sebebiyle basılmasını ve yayılmasını uygun bulmamıştır.³⁸⁹ Eser ve müellifi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır.

İmâdu'l-İslâm: Kelâm alanında yazılmış eserlerden olup basılması için ruhsat talebinde bulunulmuş, baştan aşağı hatalarla dolu olduğu gerekçesiyle mezkûr eserin basılması uygun görülmemiştir.³⁹⁰ Basılması için tekrar ruhsat talebinde bulunulan eser için bir kez daha ruhsat izni alınamamıştır.³⁹¹ Abdurrahman b. Yûsuf Aksarâyî (ö.

---

³⁸² Kurnaz, "Sırrı Paşa", 37/129.

³⁸³ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³⁸⁴ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Karar Defteri*, nr. 1784, 116.

³⁸⁵ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 134.

³⁸⁶ Kurnaz, "Sırrı Paşa", 37/129.

³⁸⁷ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³⁸⁸ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Karar Defteri*, nr. 1784, 118.

³⁸⁹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 126.

³⁹⁰ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Karar Defteri*, nr. 1784, 127.

³⁹¹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 162.

950/1543'ten sonra) tarafından kaleme alınan ve inanç, ibadet ve ahlâk konularından oluşan bir eserdir.³⁹²

Hasanâtu't-Tevhîd:³⁹³ Trablusşam ulemasından Cîsr Efendi ve Rimadî Mehmed Nuri Efendi'nin müşterek telif ettikleri bir eserdir. Felsefeye reddiye şeklinde yazılmış olan eser barındırdığı zayıf deliller ve hatalardan dolayı basılmaya layık bulunmamıştır.³⁹⁴

İsbât-ı Nübüvvet ve Te'vîl-i Rümûz:³⁹⁵ isimli eseri Bağdat eski defterdarı Şakir Efendi tercüme ederek basılması için talepte bulunmuştur. Tercümenin asıllarıyla birlikte gönderilmesi talep edilmiştir.³⁹⁶ İbn Sina (ö. 428/1037)'nin telif ettiği eserinde nübüvvetin mahiyeti, delillendirilmesi ve vahiyle ilgili meseleleri ele almıştır.³⁹⁷ Mezkûr tercüme ile eserin aslı karşılaştırılarak, çeviri hataları barındırdığı ve aslına aykırı olduğu gerekçesiyle basılmasına izin verilmemiştir.³⁹⁸

Kenzü'l-Akâid:³⁹⁹ Süleyman Sırrı Efendi (ö. 1931) tarafından telif edilip basılması için ruhsat talebinde bulunulan mezkûr eserin, muhtevasında eksiklikler ve yanlışlıklar bulunduğu gerekçesiyle basılması uygun bulunmamış, tashih edilerek tekrar gönderilmesine karar verilmiştir.⁴⁰⁰ Kelâmî mevzuların delilleriyle ele alınarak telif edildiği kitap; mukaddime, altı bölüm ve hatimedden oluşmuştur.⁴⁰¹ İman esaslarının işlendiği eserde uluhiyyet bahsi geniş yer kaplamaktadır. Her bahisten sonra açıklamaya yer verilerek metin-şerh metodu uygulanmıştır.⁴⁰² Tashih edilen eserin basılması için sonradan başvuru yapılmış olup bu başvuruya ruhsat verilmiştir.⁴⁰³

---

³⁹² Hatice Kelpetin Arpaguş, "İmâdü'l-İslâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000.), 22/172.

³⁹³ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³⁹⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 129.

³⁹⁵ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

³⁹⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 131.

³⁹⁷ Yunus Çelik, *İbn Sina'nın Akıl-Aşk İlişkisi* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 13.

³⁹⁸ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 136.

³⁹⁹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁰⁰ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 141.

⁴⁰¹ Musa Alak, "Süleyman Sırrı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/539.

⁴⁰² Eski, "Ermenekli Süleyman Sırrı ve İtikadî Görüşleri", 121.

⁴⁰³ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 164.

Akâid-i Diniye: Yüzbaşı Mustafa Efendi tarafından yazılarak ruhsat talebinde bulunulmuştur. Meclis heyeti eserde hata olduğundan dolayı basılmasının uygun olmadığı kanaatine varmıştır.⁴⁰⁴ Meclis kayıtlarında *Akâid-i Diniye* ismiyle geçen eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Zübde-i Akâid Tuhfe-i Fevâid: Mezkûr eser için ruhsat talebinde bulunulmuş, meclis azaları tarafından basılması uygun bulunmamıştır.⁴⁰⁵ Meclis kayıtlarında yer alan mezkûr eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Selâmu'l-Ahkam:⁴⁰⁶ Görele Müftüsü İbrahim Hüsnü Efendi tarafından telif edilerek ruhsat izni talep edilmiş; Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi üyeleri eserde tespit ettikleri hatalardan dolayı basılmasını onaylamamıştır.⁴⁰⁷ İbrahim Hüsnü Efendi mezkûr eserini Hâkim es-Semerkandi'nin (ö. 342/953) telif ettiği Mâtürîdiyye mezhebinin ilk dönem eserlerinden sayılan es-Sevâdü'l-a'zam⁴⁰⁸ isimli eserinden yararlanarak kaleme almıştır.⁴⁰⁹

Mebâhis-i Lâzime-i İtikadiye: Mezkûr eser için ruhsat talebinde bulunulmuş, eserde tespit edilen hatalardan dolayı meclis heyetince basılmasına onay verilmemiştir.⁴¹⁰ Meclis kayıtlarında geçen eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Fıkıh-ı ekber Şerhi Ebu'l-Müntehâ:⁴¹¹ Eserin tab ve neşri için onay alınmak üzere başvuru yapılmış, eserin hatalı bulunduğu gerekçesiyle basım izni verilmemiştir.⁴¹² Bu eser Ebu Hanîfe'nin (ö. 150/767) *Fıkıh-ı ekber* isimli meşhur eserine yazılan şerhlerden

---

⁴⁰⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 151.

⁴⁰⁵ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 156.

⁴⁰⁶ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁰⁷ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 156.

⁴⁰⁸ Mustafa Can, "Hâkim es-Semerkandî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/194.

⁴⁰⁹ Murat Dursun Tosun, "1896'da Görele Müftüsü İbrahim Hüsnü Efendinin Hazırladığı Kitaplar", *Murat Dursun Tosun* (blog), 22 Şubat 2016.

⁴¹⁰ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Karar Defteri*, nr. 1784, 157.

⁴¹¹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴¹² MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Kayıt Defterleri*, nr. 1784, 163.

biridir. Sahaf Mehmed Efendi tarafından mezkûr eserin basılmasına yönelik 2 Mart 1898 tarihinde verilen dilekçeye olumlu yanıt verilmemiştir.⁴¹³

Et-Tahkikatü 'l-Akâidiye fî Mes 'eleti 'l-Ef'ali 'l-İhtiyariye: Eserin basılması talebi Nakşi Dergâhı postnişini Hacı Faik Efendi tarafından meclise arz edilmiştir. Meclis söz konusu eserin tab ve neşrini uygun bulmamıştır.⁴¹⁴ Meclis kayıtlarında geçen eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

*Telhis-i İlmi-i Kelâm:*⁴¹⁵ Eser için Osman Nuri tarafından ruhsat talebinde bulunulmuştur. Muhtevasında yanlışlıklar ve karışıklıklar olduğu gerekçesiyle basılması uygun görülmemiştir.⁴¹⁶

*Mirâtü'l-Akâid fî Defi'l-Mefâsid:*⁴¹⁷ Eserin tashih edilmeden hatalı bir şekilde gönderilmesi dolayısıyla meclis heyetince basılması uygun bulunmamıştır.⁴¹⁸ Tekrar basılması için talepte bulunulmuş fakat onay verilmemiştir.⁴¹⁹

Hükm-i Akâid Tercümesi: Muhtevasında bulunan eksiklikler dolayısıyla meclis heyetince yayınlanması uygun bulunmamıştır.⁴²⁰ Meclis kayıtlarında geçen eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Farisi el-Ayn Kasidesi: Kelâm ilmine ait eserin basılması uygun bulunmamıştır.⁴²¹ Eser ve müellifi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Telhisü'l-Akâid: Maşrık-ı Füyûzat Mektebi muallimlerinden Ziya Efendi tarafından basılmak üzere dilekçe sunulmuş, kitabın hatalı olması gerekçesiyle meclis heyetince basılmasına ruhsat verilmemiştir.⁴²² Meclis kayıtlarında geçen eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

---

⁴¹³ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 1.

⁴¹⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 165.

⁴¹⁵ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴¹⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 170.

⁴¹⁷ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴¹⁸ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 171.

⁴¹⁹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 26.

⁴²⁰ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 172.

⁴²¹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 182.

⁴²² MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 5.

Tevhîd Risâlesi: Eserin tab ve neşri için meclis heyetince ruhsat verilmemiştir.⁴²³ Meclis kayıtlarında geçen mezkûr eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye:⁴²⁴ Tab ve neşrine ruhsat verilmesi istenilen *Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye* isimli risâlenin içinde bulunan hadisler ile tercümelerinde bazı noksanlıklar bulunduğundan noksanlıkların tamamlanması ve raviler ile kaynaklarının yazıldıktan sonra incelenmesi için tekrar gönderilmek üzere iade edilmesine karar verilmiştir.⁴²⁵ Eser Ali Nazif Sürûrî (ö. 1936) tarafından kaleme alınmıştır.⁴²⁶

Tevhîd-i Muvahhidîn: Eserin tab ve neşri için yapılan başvuruya eserin hatalı olduğu gerekçesiyle ruhsat verilmemiştir.⁴²⁷ İsmi meclis karar defterine *Tevhîd-i Muvahhidîn* olarak kaydedilen bu eser ve müellifi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

İsbât-ı Vâcib: Eser incelenmesi için Maarif Nezâreti'nden meclise gönderilmiştir. Meclis azaları, eserin istifadeye değer bulmadığını beyan ederek basılmasına onay vermemiştir.⁴²⁸ Kelâm ilminde ulûhiyyetin delillendirilmesi konusunda *İsbât-ı Vâcib* önemli bir yer işgal etmiştir. *İsbât-ı Vâcib* risâlelerinin yazılması hicrî 8. yüzyılda başlayıp sekiz asır boyunca da devam etmiştir. Osmanlı'da bu konuyla ilgili birçok eser mevcuttur. Hülya Terzioğlu'nun 'Osmanlı Döneminde Öne Çıkan İsbât-ı Vâcib Risâleleri' isimli çalışmasında söz konusu risâlelerin isimleri, yazarları, yapılan şerh ve haşiyeleri zikredilmektedir.⁴²⁹ Arşivde kayıtlı risâlenin müellifi belirtilmemiştir. Fakat 1899 yılında basılan eserler arasında Alî el-Karabâğî'nin (ö. 942/1535), Celâlüddîn ed-Devvânî'ye (ö. 908/1502) ait olan *Risâle fî isbâti'l-vâcib* adlı

---

⁴²³ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 9.

⁴²⁴ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴²⁵ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 9.

⁴²⁶ Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, "Ali Nazif Sürürî" (Erişim 22 Mayıs 2021).

⁴²⁷ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Defteri*, nr. 1785, 13.

⁴²⁸ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 32.

⁴²⁹ Hülya Terzioğlu, "Osmanlı Döneminde Öne Çıkan İsbât-ı Vâcib Risâleleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 5.

esere yazmış olduğu şerh bulunmaktadır. Eser *Şerhu Risâleti İsbati'l-Vâcib* olarak tesmiye edilmiştir.

Mebde-i Akâid: Maarif Nezâreti'nden incelenmesi için Tetkîk-i Müellefât-ı Şer'iyye Meclisine gönderilen eserin muhtevasında birçok hata barındırdığı gerekçesiyle basılması uygun görülmemiştir.⁴³⁰ Mezkûr eser ve müellifi üzerine bir araştırma yapılmış ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Akâid Risâlesi:⁴³¹ Maarif Nezâreti'nden incelenmesi için meclise gönderilmiş, meclis tetkik ettiği eserin bu haliyle basılmasının mümkün olmadığına, eserin tashih edildikten sonra tekrar gönderilmesine karar vermiştir.⁴³²

Kitâbü'l-ferid:⁴³³ Eser tetkik edilmesi için meclise gönderilmiş, meclis azalarınca değerlendirilerek basılmasının uygun olmadığına karar verilmiştir.⁴³⁴ İbnü'r-Râvendî'ye (ö. 301/913-14 [?]) ait olan eserde nübüvvet konusunda tartışmalara sebebiyet verecek görüşler ileri sürülerek, Hz. Peygamber'in masum olmadığı ve insanî zaaflarının elçilik görevini etkilediği gibi beyanlarda bulunulmuştur. Ebû Haşim el-Cubbâî (ö. 321/933) tarafından bu kitaba reddiye yazıldığı bilinmektedir.⁴³⁵

Fıkıh-ı Ekber: Eser Maarif Nezâreti'nden baskı izni onayı için meclise gönderilmiştir. Meclis azaları yaptıkları inceleme sonunda mezkûr eserin basılmasını uygun görmemiştir.⁴³⁶ Defter kayıtlarında baskı izni verilmemesine ilişkin bir gerekçe de bildirilmemiştir. Söz konusu eserin, İslâm akâidi alanında Ebû Hanîfe (ö. 150/767) tarafından telif edilen risâle olduğu düşünülmektedir.

Risâle-i Tevhîd: Eser, Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi tarafından incelemiş, muhtevasında bulunan hatalardan dolayı basılmasına izin verilmemiştir.⁴³⁷ Risâle, Muhammed Abduh'un (ö. 1905) Beyrut'ta Sultâniye

---

⁴³⁰ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 37.

⁴³¹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴³² MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 38.

⁴³³ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴³⁴ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 49.

⁴³⁵ İlhan Kutluer, "İbnür'r-Râvendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/183-184.

⁴³⁶ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 66.

⁴³⁷ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Karar Defteri*, nr. 1785, 73.

Medresesi'nde verdiği akâid derslerinde alınan notlardan oluşmuştur. Bununla birlikte baskısı yapılmadan Abduh tarafından elden geçirilen kitap Müteahhirun Selef yöntemine uygun bir şekilde, tartışmalardan uzak ve görüş ayrılıkları dile getirilmeden hazırlanmıştır.⁴³⁸

Akâide-i İslâmiyye.⁴³⁹ Maarif Nezâreti'nden incelenmek üzere meclise gönderilen eser için, muhtevasında hatalar barındırması nedeniyle baskı izni verilmemiştir.⁴⁴⁰

Hazîne-i Akâid: Eser meclis heyetince mütalaa edilmiş, muhtevasında bulunan hatalar dolayısıyla baskı izni verilmemiştir.⁴⁴¹ Meclis kayıtlarında geçen mezkûr eser ve müellifi üzerine yaptığımız araştırmada herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Tavzihu'l-keîâm fî Akâidi'l-İslâm: Eser, Maarif Nezâreti'nden takdim olunmuş, meclis azalarının tespit ettiği hatalar dolayısıyla eserin basılması uygun görülmemiştir.⁴⁴² Meclis kayıtlarında geçen mezkûr eser ve müellifi üzerine yaptığımız araştırmada herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Tavzih-i Hülasâ-i Akâid.⁴⁴³ Eser tetkik edilmek üzere meclise gönderilmiştir. Üç cüzden ibaret olan kitap meclis azaları tarafından mütalaa edilmiş, tab ve neşrine izin verilmemiş ve sahibine iade edilmesi için karar alınmıştır.⁴⁴⁴

el-Bakûratü's-şehiyye fî'r-rivâyati'd-dîniyye.⁴⁴⁵ Eser Beyrut vilayeti Maarif Müdüriyeti'nden incelenmek üzere Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'ne gönderilmiştir. Meclis azaları; Suriye, Filistin ile Ceziretü'l-Arab vilayetlerinde Jizvit ve Protestan misyonerleri tarafından tesis olunan ve din-i mübin-i İslâmiyye aleyhinde telif edilen bu gibi kitapların toplattırılmasını, tab ve neşrine fırsat verilmemesini beyan etmiştir.⁴⁴⁶

---

⁴³⁸ Muhammed Aruçi, "Risâletü't-Tevhîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/131.

⁴³⁹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁴⁰ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Karar Defteri*, nr. 1785, 75.

⁴⁴¹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 78.

⁴⁴² MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Karar Defteri*, nr. 1785, 91.

⁴⁴³ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁴⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 98.

⁴⁴⁵ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁴⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 100.

Ravzatü'l-Akâdi'l-ihvân şerhü'l-Kasîdeti'n-Nûniyye li's-Sıbyân: Risâle meclis tarafından mütalaa edilmiş, hatalı olduğu gerekçesiyle tab ve neşrine izin verilmemiştir.⁴⁴⁷ Meclis kayıtlarında geçen mezkûr eser ve müellifi üzerine yaptığımız araştırmada herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

*Mecmuâ-i Erkân-ı Akâid-i Dîniyye:*⁴⁴⁸ Meclis tarafından tetkik edilen risâlenin, muhtevasında bulunan hatalar sebebiyle tab ve neşrine izin verilmemiştir.⁴⁴⁹

İmân Risâlesi: Baskı izni alınabilmesi için Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'ne havale edilen mezkûr eser meclis heyeti tarafından incelenmiş, muhtevasında hatalar olduğu gerekçesiyle ruhsat verilmemiştir.⁴⁵⁰ Meclis kayıtlarında geçen mezkûr eser ve müellifi üzerine yaptığımız araştırmada herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Netîcetü'l-akâid fi Reddi'l-mefâsid: Risâle baskı izni için meclise havale edilmiş, meclis azalarının mütalaaı sonucunda eserin hatalı olduğu ve basılmasının uygun görülmediği beyan edilmiştir.⁴⁵¹

Şerh-i Akâid: Ruhsat talebiyle Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'ne havale edilen mezkûr eserin asıl nüshası ile farklılık arz ettiği ve bu haliyle tab ve neşrinin uygun olmadığına karar kılınmıştır.⁴⁵²

*Fıkh-ı Ekber:*⁴⁵³ Kitap Şeyh Ebûbekir Efendizâde Nimetullâh Haşim Efendi tarafından Hollanda lisanına tercüme edilerek meclisten basım izni talep edilmiştir. Meclis azaları, eserin basılmasını uygun görmemiş ve sahibine iade etmiştir.⁴⁵⁴

*Hakk-ı Din:*⁴⁵⁵ Eser Hacı Hafız Davud Paşa tarafından telif edilerek ruhsat alınmak istenmiştir. Kelâm ilmi ile alakalı mezkûr eser Meclis heyetince incelenmiş,

---

⁴⁴⁷ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 102.

⁴⁴⁸ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁴⁹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 112.

⁴⁵⁰ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 125.

⁴⁵¹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 139.

⁴⁵² MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 149.

⁴⁵³ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁵⁴ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Defteri*, nr. 1785, 160.

⁴⁵⁵ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

birçok hata barındırdığı ve tashihinin elverişli olmadığı gerekçesiyle basılmasına müsaade edilmemiştir.⁴⁵⁶ Eser sahibine iade edilmiştir.⁴⁵⁷

*Nübüvvet ve Teferruât:*⁴⁵⁸ Eser, İran ulemasından Şeyh Esadullah Efendi'ye aittir. Eserde kelâm bahislerine muhalif cihetler bulunduğu gerekçesiyle basımı uygun bulunmamıştır.⁴⁵⁹

*Allah Var mı Yok mu?*⁴⁶⁰ Risâle türünde telif edilen eser meclis tarafından incelenmiştir. Risâlenin ilk kısımlarının vahdaniyet-i ilahiyeye muvafık olduğu, son kısımda kullanılan bazı tabirlerin ise şer‘-i şerife uygun bulunmadığı belirtilmiştir. Meclis, eserin bu haliyle basılmasının uygun olmadığını, müellifin bizzat müracaat etmesi halinde kendisine tashih edilecek tabirlerin açıklanacağını beyan etmiştir.⁴⁶¹

*Din ve Allah:*⁴⁶² Risâle baskı izni için meclise havale edilmiştir. Meclis heyeti tetkik ettiği eserin; müellifinin şahsi görüşlerinden müteşekkik olduğunu, ayrıca üç semavi dinin aleyhinde görüşler içerdiği, Allah'ın varlığı hakkındaki aklî ve naklî delillere muhalif görüşleri barındırdığı gerekçesiyle tab ve neşrini sakıncalı görmüştür.⁴⁶³

Üç mü Bir mi yahut Hıristiyanların Teslîsi: Kitap meclis tarafından tetkik edilmiş, tedavülünün men edilmesine dair karar alınmıştır.⁴⁶⁴ Eserin müellifi Ohannes Kirkoryan'dır.⁴⁶⁵ Müellif mezkûr eserinde, teslis inancının tevîdî nakzetmediğini ve Hıristiyanların müşrik olmadığını açıklamaktadır.⁴⁶⁶

---

⁴⁵⁶ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 38.

⁴⁵⁷ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 1.

⁴⁵⁸ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁵⁹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 69.

⁴⁶⁰ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁶¹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 74.

⁴⁶² Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁶³ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 84.

⁴⁶⁴ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 32.

⁴⁶⁵ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 3.

⁴⁶⁶ Ohannes Kirkoryan, “Üç mü Bir mi? Yahut Hıristiyanların Sâlus-ı Şerifi”, *Eskiye Anadolu İlahiyat Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi* 33 (Güz 2016), 124.

İmân-ı İcmâli: Eser Bosnalı Hacı İbrahim'e aittir. Meclis'in tetkikinin ardından, karışık ve usule aykırı olduğu gerekçesiyle basılması uygun görülmemiştir.⁴⁶⁷ Mezkûr eser ve müellifi üzerine yaptığımız araştırmada herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Rahmet-i İlâhiye Burhanları: Kitap, meclis tarafından tetkik edilmiş, içeriğinin İslâm akâidine aykırı olması nedeniyle tedavülünün men edilmesine karar verilmiştir.⁴⁶⁸ Kitabın yazarı Musa Carullah Bigiyef'tir. Müellife göre Allah'ın rahmeti umumdur ve herkesi kuşatır. Cehennem ebedi olmadığı gibi insanlar da orada sonsuza dek kalmayacaklardır. Zira bu Allah'ın geniş rahmetine zıt bir durumdur.⁴⁶⁹ Musa Carullah'ın bu görüşleri tepki toplamıştır. Mustafa Sabri Efendi (ö. 1954) bu esere *Yeni İslâm Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi* adında bir reddiye eser telif etmiştir.⁴⁷⁰

İnsanların Akîde-i İlâhiyelerine Bir Nazar: Eser Musa Carullah tarafından telif edilmiştir ve meclis heyeti mezkûr eserin İslâm inancına muhalif bulunduğunu beyan ederek baskı izni vermemiştir.⁴⁷¹ Musa Carullah bu eseri, *Rahmet-i İlâhiye Burhanları* adlı kitabına yapılan eleştirilere cevap niteliğinde kaleme almıştır.⁴⁷²

Uzun Günlerde Rûze: Eser Musa Carullah'ın bir diğer eseridir. Meclis azaları sakıncalı buldukları gerekçesiyle eserin tab ve neşrine izin vermemiştir.⁴⁷³ Müellif bu eserinde oruç ile ilgili meseleleri geniş bir şekilde izah ettikten sonra, Hz. Âdemin yaratılışı, İslâm'da kadın meselesi, ahlaki çöküşün nedenleri, namaz vakitleri gibi konuları da işlemiştir.⁴⁷⁴

İfşâ-yı Hakâyık Unutulmuş Hakikatlerin İfşası:⁴⁷⁵ Kelâm alanında yazılmış eser, Kazanî Mehmed Hasan'a aittir.⁴⁷⁶ Meclis azaları eserin muhtevasının İslâm aleyhinde olduğunu beyan ederek, Rûhu'l-Kudüs, Nâsîh ve Mensûh, Muhâtara-i Azîme ve İctihâd

---

⁴⁶⁷ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 86.

⁴⁶⁸ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 128.

⁴⁶⁹ Hamdi Mert, "Musa Carullah Bigiyef -Hayatı, Mücadelesi, Fikirleri-", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (K 1999), 132.

⁴⁷⁰ Yavuz, "Mustafa Sabri Efendi", 31/353.

⁴⁷¹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 128.

⁴⁷² "Rahmet-i İlâhiye Burhanları ve İnsanların Akîde-i İlâhiyelerine Bir Nazar" (Erişim 28 Mart 2021).

⁴⁷³ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 128.

⁴⁷⁴ "Uzun Günlerde Oruç", <https://www.kitapyurdu.com/kitap/uzun-gunlerde-oruc/142213.html>.

⁴⁷⁵ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁷⁶ Mehmed Hasan b. Vildan Kazanî, *İfşâ-yı hakâyık* (İstanbul: Müşterekü'l-Menfeaa Osmanlı Şirketi Matbaası, 1331).

Risâlesi gibi risâlelerin de dine zararlı içerik barındırması nedeniyle men edilmesine karar vermiştir.⁴⁷⁷

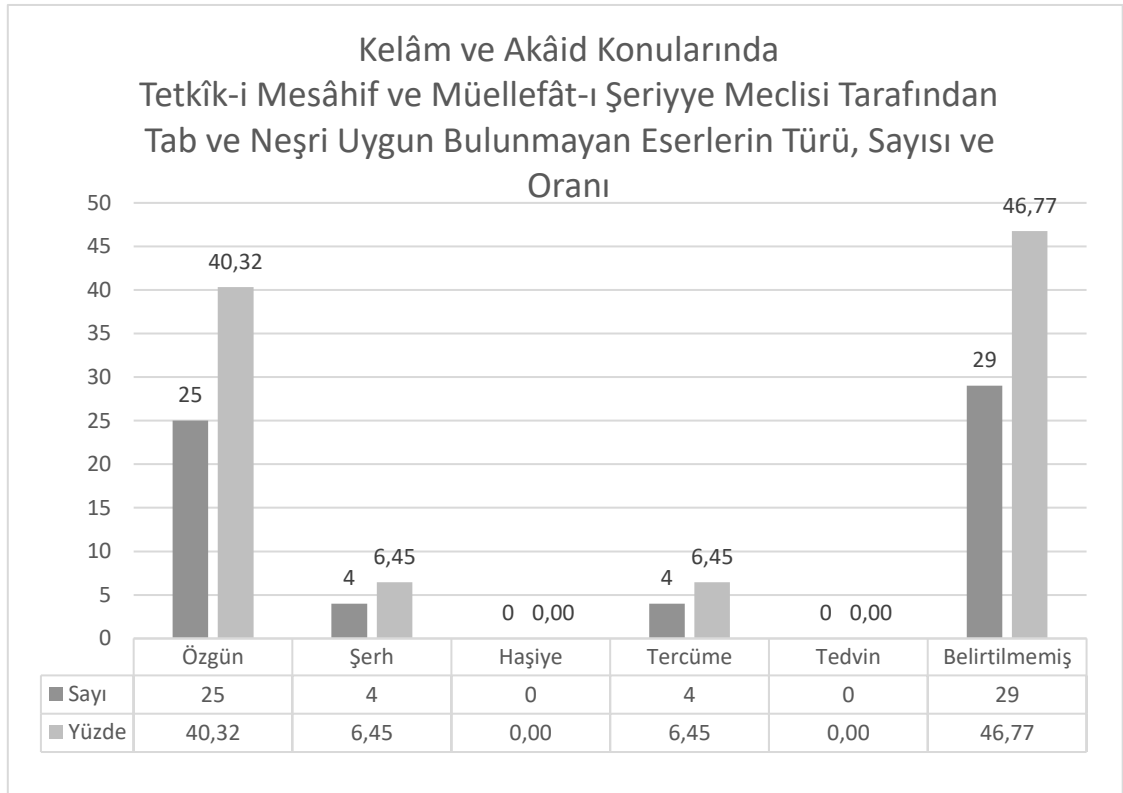
Kelâm ve Akâid Konularında Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Tarafından Tab ve Neşri Uygun Bulunmayan Eserlerin Listesi				
Sıra No	Adı	Türü	Karar Tarihi	Müellifi
1	Risâle-i Akâid ve Ahlâk	Özgün	27 Ağustos 1889	Ahmed b. Süleyman al-Sivrihisari al-Ayâşî
2	Şerh-i İshak Zencânî	Şerh	1 Ekim 1889	İshak Zencânî
3	Fevzül-Me'âd fi İtâ'ati'l-İmâm ve'l-Cihâd	Özgün	29 Ocak 1890	Arif Maruf Efendi
4	Zühuratü'l-Akâid	Özgün	5 Şubat 1890	İbn-i Abidin zâde Mehmed Zahid Efendi
5	Enfesü'l-Fevâid fi Şerhi'l-Ferâid	Özgün	19 Şubat 1890	Ahmed Faiz Efendi
6	Cevâhirü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye	Özgün	21 Mart 1890	Şîi âlimi Hür el-Âmilî
7	Tevhîdü'l-Muvvahid	-	26 Ağustos 1890	-
8	Hadîka-i Akâid-i Diniye	-	9 Haziran 1891	-
9	Muvafik	Tercüme	23 Şubat 1892	Müellif: Mevâkîf Adudüddin el-İcî Tercüme: Ferit Bey
10	İtikadü'l-İslâm	Tercüme	3 Ağustos 1892	Müellif: Abdullah Quilliam Tercüme: Mustafa Efendi
11	Tevbe Risâlesi	Özgün	2 Kasım 1892	Çerkeşşeyh zâde Mehmed Tefvik Efendi
12	Ferâidü'l-Fevâid	Özgün	22 Kasım 1892	Kadı zâde Ahmed Şemseddin
13	Menâyet-i el-Ezher Şerh-i Fıkh-ı Ekber	Şerh	13 Şubat 1894	Şerh Ali el-Kârî
14	Sırr-ı İstivâ (Tenzih-i Bârî)	Özgün	27 Şubat 1894	Sırrı Paşa
15	Nuru'l-Hüdâ Li-men İstehdâ	Özgün	27 Şubat 1894	Sırrı Paşa
16	Câmiü'l-Mütûn	Özgün	27 Şubat 1894	Ahmed Ziyâuddin Gümüştânevî
17	İmân-ı İstidlâlî	-	17 Temmuz 1894	-
18	İmâdu'l-İslâm	Özgün	29 Ağustos 1894	Abdurrahman b. Yûsuf Aksarâyî
19	Hasanâtü't-Tevhîd	Özgün	18 Eylül 1894	Cisr Efendi ve Rimadî Mehmed Nuri Efendi
20	İsbat-ı Nübüvvet ve Te'vîl-i Rümûz	Tercüme	14 Kasım 1894	Şakir Efendi

⁴⁷⁷ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Defteri*, nr. 5296, 33.

21	Kenzü'l-Akâid	Özgün	21 Ağustos 1895	Süleyman Sırrı Efendi
22	Akâid-i Diniye	Özgün	19 Mayıs 1896	Yüzbaşı Mustafa Efendi
23	Zübde-i Akâid Tuhfe-i Fevâid	-	12 Ekim 1896	-
24	Selâmu'l-Ahkam	Özgün	12 Ekim 1896	İbrahim Hüsnü Efendi
25	Mebâhis-i Lâzime-i İtikadiye	-	12 Ekim 1896	-
26	Fıkh-ı ekber Şerhi Ebu'l-Müntehâ	Şerh	23 Mart 1897	Abdurrahman Asaroğlu
27	Et-Tahkikatü'l-Akâidiye fi Mes'eleli'l-Ef'ali'l-İhtiyariye	-	23 Mart 1897	-
28	Telhis-i İlmi-i Kelâm	-	6 Temmuz 1897	-
29	Miratü'l-Akâid fi Defi'l-Mefâsid	-	21 Temmuz 1897	-
30	Hükm-ü Akâid Tercümesi	-	26 Temmuz 1897	-
31	Farisi el-Ayn Kasidesi	-	14 Aralık 1897	-
32	Telhisü'l-Akâid	-	9 Mart 1898	-
33	Tevhîd Risâlesi	-	5 Nisan 1898	-
34	Hilafet-i Muazzama-i İslâmiyye	-	27 Eylül 1898	-
35	Tevhîd-i Muvahhidin	-	27 Eylül 1898	-
36	İsbât-ı Vâcib	-	12 Temmuz 1898	-
37	Mebde-i Akâid	-	12 Eylül 1899	-
38	Akâid Risâlesi	-	7 Kasım 1899	-
39	Kitabü'l-Ferid	Özgün	23 Mayıs 1899	İbnü'r-Râvendî
40	Fıkh-ı Ekber	Özgün	13 Haziran 1900	Ebû Hanife
41	Risâle-i Tevhîd	Özgün	6 Ağustos 1901	Muhammed Abduh
42	Akîde-i İslâmiyye	-	3 Eylül 1901	-
43	Hazine-i Akâid	-	13 Kasım 1901	-
44	Tavzihu'l-keâm fi Akâidi'l-İslâm	-	9 Temmuz 1902	-
45	Tavzih-i Hülasâ-i Akâid	-	25 Mart 1903	-
46	el-Bakûratü's-Şehiyye fi'r-rivâyatid-dîniyye	-	15 Nisan 1902	-
47	Ravzatü'l-akâidi'l-ihvân şerhü'l-kasidetin-nûniye li's-sıbyân	-	7 Ocak 1320	-
48	Mecmuâ-i Erkân-ı Akâid-i Dîniyye	-	2 Haziran 1903	-
49	İman Risâlesi	-	28 Aralık 1904	-
50	Neticetü'l-akâid fi Reddi'l-mefâsid	-	11 Aralık 1905	-

51	Şerh-i Akâid	Şerh	12 Mart 1905	-
52	Fıkh-ı Ekber	Tercüme	19 Şubat 1907	Tercüme: Şeyh Ebûbekir Efendizâde Nimetullâh Haşim Efendi
53	Hakk-ı Din risâlesi	Özgün	-	Hacı Hafız Davud Paşa
54	Nübüvvet ve Teferruât	Özgün	1 Nisan 1918	Şeyh Esadullah Efendi
55	Allah Var mı Yok mu?	-	-	-
56	Din ve Allah	-	24 Aralık 1919	-
57	Üç mü Bir mi? yahut Hristiyanların Teslîsi	Özgün	11 Haziran 1912	-
58	İmân-ı İcmâlî	-	23 Ocak 1912	Bosnalı Hacı İbrahim
59	Rahmet-i İlâhiye Burhanları	Özgün	1 Nisan 1913	Musa Carullah Bigiyef
60	İnsanların Akîde-i İlâhiyelerine Bir Nazar	Özgün	1 Nisan 1913	Musa Carullah Bigiyef
61	Uzun Günlerde Rûze	Özgün	1 Nisan 1913	Musa Carullah Bigiyef
62	İfşâ-yı Hakâyık Unutulmuş Hakikatlerin İfşası	Özgün	18 Haziran 1913	Kazanî Mehmed Hasan

Tablo 8 Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nce Kelâm ve Akâid ile Alakalı Basılmasına İzin Verilmeyen Eserler

Şekil 2 Kelâm ve Akâid Konularında Meclis Tarafından Tab ve Neşri Uygun Bulunmayan Eserlerin Türü, Sayısı ve Oranı

2.1.3. İzne Tabi Olmadan Tab ve Neşri Yapılan Eserler

Üss-i İslâm:⁴⁷⁸ Eser Şehbenderzâde Ahmed Hilmi (ö. 1914) tarafından kaleme alınarak, Matbaa-i İslâmiyye’de basılmıştır.⁴⁷⁹ Eserin müellifi son dönem Osmanlı fikir adamlarından Ahmed Hilmi’dir. Yazar eserinde itikadî meseleleri sade bir dil ile ele almıştır.⁴⁸⁰

Tevhîd Risâlesi Tercümesi:⁴⁸¹ Kelâm alanında telif edilen eserin arşiv kayıtlarında müellifi Şeyhül-Ekber, şarihi ise Ahmed el-Ahmedî olarak geçmektedir.⁴⁸² Tasavvuf ve İslâm düşünce tarihinde büyük etkileri bulunan ve birçok eserin yanında *Risâletü'l-Ehadiyye* isimli bir risâleyi de telif eden sûfi müellif Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240)⁴⁸³ eseridir. Defter kaydında Şeyhül-Ekber ifadesi geçmektedir. Kendisine atfedilen *Tevhîd Risâlesi*'nin orijinal isminin de *Risâletü'l-Ehadiyye* olduğu düşünülmektedir.

Hâtemü'l-Enbiyâ:⁴⁸⁴ Celal Nuri tarafından telif edilen eser Osmanlı Matbaasında neşredilmiştir.⁴⁸⁵ Celâl Nuri İleri (ö. 1936), II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet devrinin tanınmış gazetecisi, fikir ve siyaset adamlarındandır. Müellif bu eserinde, İslâm dinini ve İslâm peygamberi Hz. Muhammed'i mevcut siyer geleneğinin dışında farklı bir açıdan ele almıştır.⁴⁸⁶

Din Yolunda: Abdullah Edib tarafından telif edilen eser Nefaset Matbaasında basılmıştır.⁴⁸⁷ Temel kaynak kitaplarında, hayatı hakkında fazla bilgiye rastlanmayan Abdullah Edib'in (ö. 1927)⁴⁸⁸ 239 sayfadan oluşan mezkûr eseri, Bulgaristan'da

---

⁴⁷⁸ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁷⁹ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 3.

⁴⁸⁰ Abdullah Uçman, “Şehbenderzâde Ahmed Hilmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/425.

⁴⁸¹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁸² MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 6.

⁴⁸³ Mahmud Erol Kılıç, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/514.

⁴⁸⁴ Eser hakkında Mehmet Çoğ'un “*Celâl Nuri ve Hâtemü'l-Enbiyâ Adlı Eserine Göre Hz. Muhammed Tasavvuru*” adlı makalesi bulunmaktadır. (2006).

⁴⁸⁵ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 7.

⁴⁸⁶ Recep Duymaz, “Celâl Nuri İleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/244.

⁴⁸⁷ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 8.

⁴⁸⁸ Mehmet Baktır, “Abdullah Edib ve Allah'ın Sıfatlarının Tasnifi Konusundaki Görüşleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 656.

yayınlanan ve müellifi bilinmeyen *Muhammed ile Mesih Arasında Hadsiz Farklar* adlı esere reddiye türünde yazılmış bir eserdir.⁴⁸⁹

Ukûd-ı Dürriye: Eser, Seyyid Mehmed Hulusi en-Nâsırî tarafından Akâid alanında telif edilmiştir.⁴⁹⁰ İsmi meclis karar defterine *Ukûd-ı Dürriye* olarak kaydedilen bu eser ve müellifi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Akâid-i İslâmiyye 1, 2, 3. Cild: Eser Mekteb-i Sultani muallimlerinden Hafız Nuri'ye ait olup akâid alanında telif edilmiş bir eserdir.⁴⁹¹ Eser ve müellifi hakkında ayrıntılı bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Keşfü'l-Meâlî Şerh-i Bedi'l-Emâlî: Mehmed Şükrü tarafından telif edilmiş bir eserdir.⁴⁹² Gelenbevî'nin damadı Mehmed Şükrü tarafından kaleme alınan mezkûr eser; ilahiyat, nübüvvat ve semiyat konularını ele alan el-Emâlî adlı esere yazılan bir şerhtir.⁴⁹³ *Şerh-i Bedi'l-Emâlî* şerhi ile şarihi Damad-ı Gelenbevî Mehmed Şükrü hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır.

Mirkât-ı Akâid:⁴⁹⁴ Hamdi Efendi el-A'zamî tarafından akâide müteallik telif edilen⁴⁹⁵ mezkûr eser Bağdat vilayetinde bastırılarak iki nüshası Meşihat'e gönderilmiştir.⁴⁹⁶

Mizân-ı Adil:⁴⁹⁷ Eser Hücetü'l-İslâm Muhammed el-Hindî tarafından akâid alanında telif edilmiştir.⁴⁹⁸ *El-Mizânü'l-Âdil Beyne'l-Hak ve'l-Bâtil* ismiyle de defter kayıtlarına geçen mezkûr eser Bağdat'ta tab edilmiş olup, iki nüshasının Meşihat'e gönderildiği bildirilmiştir.⁴⁹⁹

---

⁴⁸⁹ Baktır, "Abdullah Edib ve Allah'ın Sıfatlarının Tasnifi Konusundaki Görüşleri", 658.

⁴⁹⁰ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 9.

⁴⁹¹ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 9.

⁴⁹² MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 11.

⁴⁹³ Özervarlı, "el-Emâlî", 11/73-74.

⁴⁹⁴ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁹⁵ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 13.

⁴⁹⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 7.

⁴⁹⁷ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁴⁹⁸ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 13.

⁴⁹⁹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 139.

Mecmua fi'l-Akâid: Eser akâid alanında kaleme alınmış olup Lofçalı Raşid matbaasında neşredilmiştir.⁵⁰⁰ Müellifi ve muhtevası hakkında ayrıntılı bilgi bulunamamıştır.

El-Bürhânü'l-Müsedded:⁵⁰¹ Akâide müteallik eser Filistinli din âlimi Yusuf en-Nebhânî'ye (ö. 1932) aittir. Beyrut'ta Matbaa-i Edebiyye'de basılmıştır.⁵⁰² Başka bir kaynaktan mezkûr eserin tam adının *el-Burhânü'l-müsedded fi işbâti nübüvveti seyyidînâ Muhammed* olduğu bilgisine ulaşılmıştır.⁵⁰³

Vahdet-i Mevcûd:⁵⁰⁴ Materyalist Alman filozofu Ernest Haeckel'in kaleme aldığı ve *Vahdet-i Mevcûd: Bir Tabîyyât Âliminin Dini* adıyla Türkçe tercümesi yapılarak yayımlanan⁵⁰⁵ mezkûr eserin mütercimleri Baha Tevfik (ö.1914) ve Ahmed Nebil'dir (ö.1944).⁵⁰⁶

Hamîdü'l-Makâsîd fi İlmi'l-Akâid: Eser Davud Râcî-i Musulî tarafından akâid alanında telif edilmiştir.⁵⁰⁷ Eserin müellifi ve muhtevası hakkında ayrıntılı bilgi bulunamamıştır.

Şerh-i Mevâkif: Defter kayıtlarında geçen bu eser,⁵⁰⁸ Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) kelâma dair eseri üzerine yazılan şerhlerden en meşhur olanı, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) yazdığı şerhtir.⁵⁰⁹

Şerh-i Akâid: Defter kayıtlarında geçen eser,⁵¹⁰ Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) akâide dair risâlesine Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) yazdığı şerhtir.⁵¹¹

---

⁵⁰⁰ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 13.

⁵⁰¹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵⁰² MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 15.

⁵⁰³ M. Sait Özerverli, "Nebhânî, Yusuf b. İsmâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 471.

⁵⁰⁴ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵⁰⁵ Abdullah Uçman, "Bahâ Tevfik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/453.

⁵⁰⁶ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 16.

⁵⁰⁷ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 17.

⁵⁰⁸ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 19.

⁵⁰⁹ Sinanoğlu, "el-Mevâkif", 29/423.

⁵¹⁰ Şerh-i Mevâkif ve Şerh-i Akâid, 19.

⁵¹¹ Yavuz, "Akâidü'n-Nesefî", 2/218.

Beşâretü'l-İslâm:⁵¹² Kıyamet'in alametleri ve Ahiret'in halleri konusunda yazılmış akâide müteallik bir eserdir. Meclis'e yapılan başvurulara bakılırsa müellifin; 5291 numaralı defter kaydında Mustafa Haydar el-Kâzımî,⁵¹³ 5296 numaralı defter kaydında ise Caferiye ulemasından Seyyid Mustafa olmak üzere iki farklı isim olarak kayda alındığı görülmektedir. Eserin iki nüshası meclise gönderilmiştir.⁵¹⁴ Başvuru kayıtlarında müellifle alakalı farklı isimden bahsedildiği görülse de mezkûr eserin müellifi olarak aynı kişinin kastedildiği düşünülmektedir.

Nazmü'l-Ferâid:⁵¹⁵ Akâid-i diniyeden olan eser Fatih dersiamlarından sâbık Vâiz Mehmet Emin tarafından tercüme edilerek tetkiki için meclise başvuruda bulunmuştur.⁵¹⁶

El-Mebde ve'l-Meâd El-İrşâd limen Enker:⁵¹⁷ Bağdat ulemasından Vâizzâde Mustafa Nuri Efendi tarafından telif edilmiş bir eserdir. Bağdat'ta Adap Matbaası'nda bastırılarak iki nüshası Meşihat kütüphanesine gönderilmiştir.⁵¹⁸

el-İlmü'l-Mevrûs fî İsbâti'l-Hudûs:⁵¹⁹ Eser, Şeyh Mehmed Said Nakşibendî tarafından telif edilmiştir. Bağdat'ta tab olunan eserin bir nüshası Fetvahaneye gönderilmiştir.⁵²⁰ Yayıncılar tarafından gönderilen eserler listesinin kayıtlı olduğu 5291 numaralı defterde eserin kelâm ilmine ait olduğu belirtilmiştir.

Nesrü'l-le'âlî alâ nazmi'l-Emâlî:⁵²¹ Bağdat'ta basıldıktan sonra iki nüshası Meşihat'e gönderilmiştir.⁵²² Abdülhamîd b. Abdullah el-Âlûsî'ye (ö. 1906) nisbet edilen eser, Ali b. Osman el-Ûşî'nin (ö. 575/1179) Mâtürîdiyye akâidine dair yazdığı manzum risâlesine yapılan şerhtir.⁵²³

---

⁵¹² Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵¹³ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 49.

⁵¹⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Dâiresi Defterleri*, nr. 5291, 5293, 5296, 49, 11, 45a.

⁵¹⁵ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵¹⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 63.

⁵¹⁷ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵¹⁸ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 72.

⁵¹⁹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵²⁰ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 86.

⁵²¹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵²² MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 64.

⁵²³ Özervarlı, "el-Emâlî", 11/75.

*Felsefe-i Darwin:*⁵²⁴ Kelâm ilmine ait olan eserin müellifi Ebu'l-Mecd Muhammed Rıza el-İsfahânî'dir.⁵²⁵ Bağdat vilayetinde bastırılarak Matbuat Kanunu gereğince bir nüshasının gönderildiğine dair bir bilgi kayıtlara geçmiştir.⁵²⁶

Kitâbü't- Tevhîd: Eser tetkik edilmesi için meclise gönderilmiş, eserin basılması hakkında meclisin verdiği karar beyan edilmemiştir.⁵²⁷ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) kelâm alanında yazdığı eser, bir mukaddime ve beş bölümden müteşekkildir. Müellif birinci bölümde ilâhiyyat, ikinci bölümde nübüvvet, üçüncü bölüm kaza ve kader meselesini işlerken Mu'tezile ve Cebiriyye'yi eleştirir. Dördüncü ve beşinci bölümde ise 'İman ve İslâm' başlığı altında büyük günahlar ve ahiret meselelerini de içine alan konular izah edilmiştir.⁵²⁸

*Akâde-i İmânî:*⁵²⁹ Eser Hâlid Bağdadî'nin (ö. 1242/1827) halifesinden Şeyh Seyyid Abdullah Şemdinî'nin akâid üzerine Kürtçe olarak yazdığı bir risâledir.⁵³⁰

*Tuhfetü'l-Fevâid:*⁵³¹ Meclis tarafından incelenen eser,⁵³² ilm-i tevhîde dair kaleme alınmış bir eser olup, Anadolu Kazasker-i esbakı Mehmed Şükrü Efendi'ye aittir.⁵³³

*İlim ve İrade:*⁵³⁴ Emekli Miralay Emin Feyzi tarafından telif edilen eser, maddecilere akıl ve fen dairesinde karşı çıkmak amacıyla yazılmıştır. Tetkik edilmesi talebiyle başvuruda bulunulan mezkûr eser,⁵³⁵ bir yönüyle materyalizm mezhebine reddiye bir yönüyle de ateistlere cevap niteliği taşımaktadır.⁵³⁶

---

⁵²⁴ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵²⁵ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 14.

⁵²⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 102.

⁵²⁷ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 17.

⁵²⁸ Bekir Topaloğlu, "Kitâbü't- Tevhîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/117.

⁵²⁹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵³⁰ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 27.

⁵³¹ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵³² MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5297, 76.

⁵³³ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 6.

⁵³⁴ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

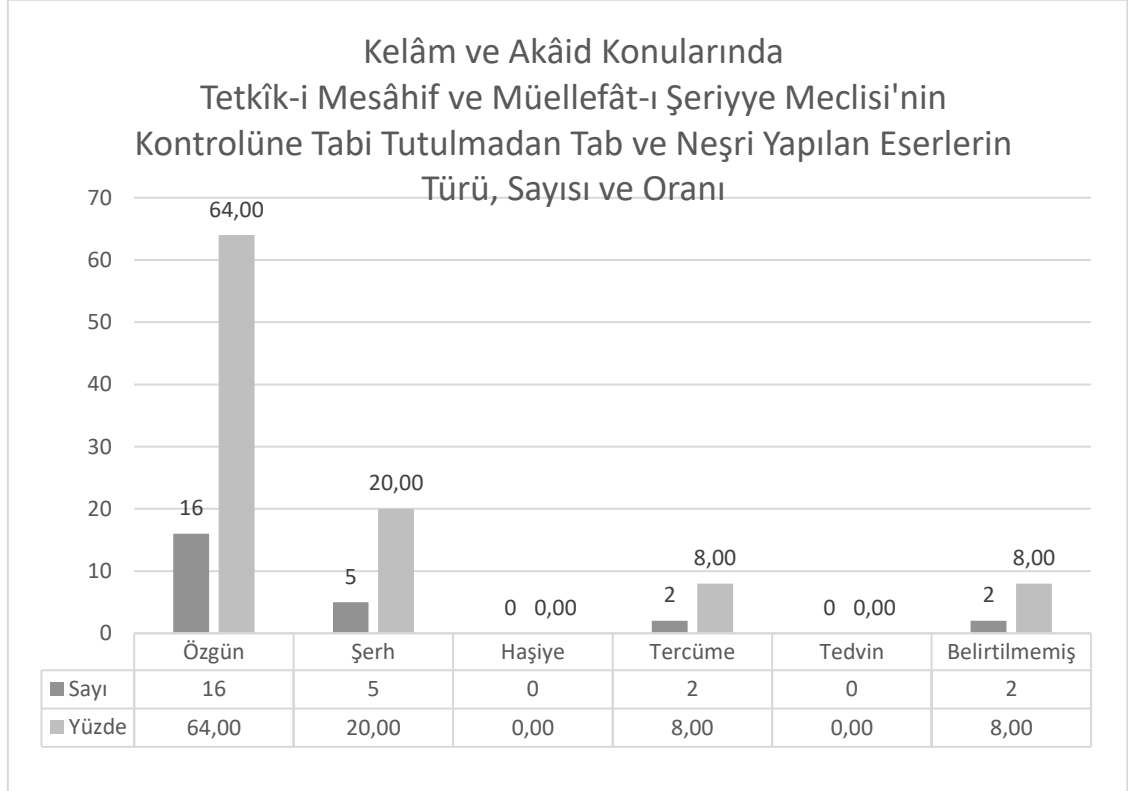
⁵³⁵ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Heyeti Vâride Defteri*, nr. 5298, 1.

⁵³⁶ Hashim Totonji, "Mehmed Emin Feyzi Bey ve İlâve-i Şuaat Üzerine", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 7/8 (2020), 189.

Kelâm ve Akâid Konularında Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi'nin Kontrolüne Tabi Tutulmadan Tab ve Neşri Yapılan Eserler				
Sıra No	Adı	Türü	Bidirim Tarihi	Müellifi
1	Üss-i İslâm	Özgün	-	Şehbenderzâde Ahmed Hilmi
2	Tevhîd Risâlesi Tercümesi	Şerh	-	Müellifi: Şeyhü'l-Ekber Şarihi: Ahmed el-Ahmedî
3	Hâtemü'l-Enbiyâ	Özgün	24 Mart 1914	Celal Nuri
4	Din Yolunda	Özgün	19 Temmuz 1911	Abdullah Edib
5	Ukûd-ı Dürriye	Özgün	7 Kasım 1914	Seyyid Mehmed Hulusi en-Nâsırî
6	Akâid-i İslâmiyye 1, 2, 3. Cild	Özgün	23 Ekim 1911	Hafız Nuri
7	Keşfü'l-Meâlî Şerh-i Bedî'l-Emâlî	Şerh	10 Ekim 1910	Mehmed Şükrü b. Ahmed Ata
8	Mirkât-ı Akâid	Özgün	16 Nisan 1912	Hamdi Efendi el-A'zamî
9	Mizan-ı Adil	Özgün	9 Şubat 1914	Hüccetü'l-İslâm Muhammed el-Hindî
10	Mecmua fi'l-Akâid	Özgün	6 Ocak 1914	-
11	El-Bürhânü'l-Müsedded	Özgün	28 Mart 1911	Yusuf en-Nebhânî
12	Vahdet-i Mevcûd	Tercüme	-	Baha Tevfik br Ahmed Nebil
13	Hamîdü'l-Makâsîd fi İlmi'l-Akâid	-	-	Davud Râcî-i Musulî
14	Şerh-i Mevâkîf	Şerh	-	Seyyid Şerîf el-Cürcânî
15	Şerh-i Akâid	Şerh	-	Sa'deddin et-Teftâzânî
16	Beşâretü'l-İslâm	Özgün	17 Ocak 1915	-
17	Nazmü'l-Ferâid	Tercüme	30 Eylül 1912	Sâbık Vâiz Mehmet Emin
18	el-Mebde ve'l-Mead El-İrşâd limen Enker	Özgün	16 Haziran 1921	Vâizzâde Mustafa Nuri Efendi
19	el-İlmü'l-Mevrûs fi İsbâti'l-Hudûs	Özgün	26 Aralık 1911	Şeyh Mehmed Said Nakşibendî
20	Nesrû'l-le'âlî alâ nazmi'l-Emâlî	Şerh	24 Eylül 1913	Abdülhamîd b. Abdullah el-Âlûsî'ye
21	Felsefe-i Darwin	Özgün	22 Aralık 1913	Ebu'l-Mecd Muhammed Rıza el-İsfahanî
22	Kitâbü't- Tevhîd	Özgün	3 Kasım 1916	Ebû Mansûr el-Mâtürîdî
23	Akîde-i İmânî	Özgün	27 Ağustos 1921	Şeyh Seyyid Abdullah Şemdinî

24	Tuhfetü'l-Fevâid	?	27 Haziran 1910	Anadolu Kazasker-i esbaki Mehmed Şükrü Efendi
25	İlim ve İrade	Özgün	6 Ocak 1923	Emekli Miralay Emin Feyzi

Tablo 9 Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi'nde Kelâm ve Akâid ile Alakalı İzne Tabi Olmadan Basılan Eserler

Şekil 3 Kelâm ve Akâid Konularında Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi'nin Kontrolüne Tabi Tutulmadan Tab ve Neşri Yapılan Eserlerin Türü, Sayısı ve Oranı

Değerlendirme: Bu bölümde, eldeki mevcut defter kayıtları okunarak ister Meclis'e havale edilmiş olsun ister takdim edilmiş olsun kelâm ve akâid konularında yazıldığı tespit edilen her türlü eserin isimleri açıklanmıştır. Defter kayıtlarında yer alan kararlar dışında okuyucuya ek bilgi sunmak amacıyla her bir eser için müellifi ve içeriğiyle alakalı bilgiler de aktarılmıştır. Yine eldeki tüm bilgi ve belgelerin tetkik edilmesi neticesinde, kelâm ve akâid konularında başvurusu yapılan eserler kategorik olarak ayrı ayrı sınıflandırılarak; tab ve neşri uygun bulunan eserler, tab ve neşri uygun bulunmayan eserler ve izne tabi olmadan basılan eserler olmak üzere üç başlık halinde tasnif edilmiştir. Tablo ve grafik olarak da görselleri hazırlanmış ve okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Meclis'in faaliyet dönemi boyunca kelâm ve akâid konularında 171 eser tespit edilmiş, bu eserlerden 84 eserin tab ve neşri uygun bulunmuştur. 62 eserin tab ve neşri uygun bulunmazken 25 eserin ise Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nin kontrolüne tabi tutulmadan basımı gerçekleştirilmiştir.

Arşiv kayıtlarındaki bilgilerden kelâm ve akâid konularındaki bu eserlerin içerisinde farklı dillerde yazılanların da olduğu görülmüş, yine aynı konularda yazılmış birçok özgün eserin yanı sıra ders kitabı, tercüme, şerh ve haşiye türünde çok sayıda esere rastlanılmıştır. Eserlerde çoğunlukla ilahiyat, nübüvvet ve ahiret konularının işlendiği, dönemin şartları gereği 'imamet' ve 'halifeliğin Kureyşiliği' bahislerinin çıkarıldığı, Ehl-i sünnete aykırı görüşlerin de reddedildiği dikkat çekmektedir. Bunların dışında, Felsefeye reddiye niteliğinde telif edilen ve artan misyonerlik faaliyetlerine karşı yazılan eserlerin varlığı da göze çarpmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TETKİK-İ MESÂHİF VE MÜELLEFÂT-I ŞERİYYE MECLİSİ'NDE İSLÂM MEZHEPLERİNE DAİR ESERLER

3.1. İslâm Mezhepleri Tarihi ile İlgili Eserler

3.1.1. Tab ve Neşri Uygun Bulunan Eserler

Tuhfe-i İsna Aşeriye: Eser, Şeyh Seyfeddin Efendi tarafından arzuhal ile beraber havale ve takdim edilip basılmasına ruhsat talep edilmiştir. Meclis heyeti, bu eserin Ehl-i sünnet ve İmâmiyye Şîa'sı arasındaki ihtilafları dikkatli bir şekilde muhakeme ettiğini, kitaptaki konuların muteber kelâm kitaplarında bulunduğunu fakat konuların muhtelif başlıklarda ve farklı yerlerde olması hasebiyle istifadesinin zor olduğu belirtilmiştir. Bunun için tüm bu konuların mezkûr eserde bir araya getirilmiş olması istifadeyi kolaylaştıracağı için eserin basılmasına izin verilmiştir.⁵³⁷

Abdülazîz ed-Dihlevî tarafından 1896 yılında Leknev'de Farsça olarak telif edilen bu eserde on iki imama bağlı Şîa inancı tenkit edilmiştir. Hindistan'da Sünnî Müslümanlar ve Şîîler arasında tartışmalara yol açan söz konusu esere cevap niteliğinde Şîî müellifler kitaplar kaleme almışlardır.⁵³⁸ *Nasîhat'ü-l Mü'minîn ve Fazîhat'üş-Şeyâtin* olarak da anılan bu eser hicretten on iki asır sonra on iki bölüm halinde kaleme alınmıştır.

İlk bölümde Şîa'nın ortaya çıkışı ve ayrıldığı fırkalara değinmiştir. İkinci bölümde Şîa müntesiplerinin insanları davet ve Şîa'ya bağlı tutabilmek için kullandıkları yöntemler ve davet hileleri ele almıştır. Üçüncü bölümde İmâmiyye Şîa'sının ilk mensuplarını yedi katman şeklinde değerlendirmiştir. Dördüncü bölümde İmâmiyye Şîa'sının inandığı haberler, haberin kısımları ve râvileri de ele alınmıştır. Beşinci bölümde Şîa'nın Allah'ın bilinmesi meselesiyle İmâmiyye'nin ilahî sıfatlar meselesine bakışına değinmiştir. Nübüvvet ile alakalı tartışmalar altıncı bölümde incelenmiştir. Yedinci bölümde imamet konusu ve imamın Allah tarafından mı insanlar tarafından mı

⁵³⁷ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defterleri*, nr. 1784, 4.

⁵³⁸ Talat Koçyiğit, "Abülazîz ed-Dihlevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/189.

tayin edileceği tartışmaları ele alınmıştır. Mead meselesi ve İsnâaşeriyye'ye mensup olmayanların ahiretteki hallerine dair eleştiriler sekizinci bölümü oluşturmaktadır. Dokuzuncu bölüm fikhî hükümler ile İmâmiyye Şîa'sının ilk üç halifeye ve Hz. Peygamber'in eşlerine karşı duruşları, Hz. Ömer'in şehit edildiği 19 Rebûlevvel gününü ve Gadîr-i Hum'u bayram olarak kutlamaları gibi konulardan oluşmaktadır. Onuncu bölüm Şîa'nın ilk üç halife, Hz. Aişe ve sahabeye yönelik eleştirilerine cevap niteliğindedir. On birinci bölüm Şîa'nın veli ve kerametleri inkârı, muharrem ayında gerçekleştirdikleri merasimleri ve imamların günahattan berî olduklarına dair inançları eleştirilmiştir. Son bölüm olan on ikinci bölümde ise, tevellî ve teberrî konuları tenkit edilmiştir.⁵³⁹

Hilâfiyyât-ı Mestcizâde:⁵⁴⁰ Tashihine özen gösterilmesi kaydıyla meclis azalarınca eserin basılmasına onay verilmiştir.⁵⁴¹ Bu eser Mestcizâde Abdullah Efendi (ö. 1150/1737) tarafından telif edilmiştir. El-Hilâfiyyât olarak bilinen eserin yazma nüshalarda adı *Hilâfiyyâtü'l-hükemâ' ma'a'l-mütekellimîn ve hilâfiyyâtü'l-Eşâ'ire ma'a'l-Mâtürîdiyye* olarak geçmektedir. Mu'tezile, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye mezheplerine bağlı olan mütekellimlerin görüşlerine yer verilen eserde, Meşşâî filozoflarını kelâmcılardan ayıran düşüncelere de değinilmiştir. Ayrıca kendi döneminde mezheplerin yayıldıkları bölgeler ve yine aynı dönemde Mâtürîdiyye mezhebine mensup âlimlerin medreselerinde kıraat olunan eserlerin listesi de eserin içerisinde yer almaktadır.⁵⁴²

Kitabun Fîhi'l-İsneyni ve Seb'îne Fırka:⁵⁴³ Kitap, Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi'ne, Süleymaniye Darülhadis Medresesi talebelerinden Midillili Abdülcelil Efendi tarafından incelenmek üzere takdim edilmiştir. Meclis heyeti, kelâm ilmine ait olan mezkûr eserin bazı kısımlarının okunmadığı bu haliyle basılmasının uygun olmadığına karar vermiştir.⁵⁴⁴ Abdülcelil Efendi kitabı tashih ettikten sonra tekrar

---

⁵³⁹ Mustafa Öz, "Tuhfe-i İsnâaşeriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/353-354.

⁵⁴⁰ Eser hakkında Ömer Aydın'ın "*Mestcizâde'nin 'Hilâfiyyât' İsimli Eserinin Kelâm İlmindeki Yeri ve Önemi*" adlı makalesi bulunmaktadır. (2004).

⁵⁴¹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Karar Defteri*, nr. 1784, 44.

⁵⁴² Yusuf Şevki Yavuz, "Mestcizâde Abdullah Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/259.

⁵⁴³ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵⁴⁴ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 85.

meclisin onayına sunmuş, tetkik edilen eser basılmaya değer bulunmuştur.⁵⁴⁵ Eski ve muteber kitaplardan olduğu düşünülen eser için, *Kitabun fihi'l-İsnâ ve Seb'îne Fırka ve'r-Reddu Aleyhim* ismiyle 24 Mayıs 1897 tarihinde tekrar yapılan ruhsat talebi olumlu sonuçlanmıştır.⁵⁴⁶

Sevâdü'l-a'zâm: Eser meclis azaları tarafından tetkik edilmiş ve incelemenin ardından tab ve neşrine onay verilmiştir.⁵⁴⁷ Mâverâünnehir ve Horasan'da bidat ve hurafelerin artmasıyla dönemin Sâ mânî yönetimi tarafından bir dizi tedbir alınmıştır. Bu amaçla Ehl-i sünnet inancını etkin kılacak ve sapkın anlayışın önüne geçecek eser yazma görevi el-Hakîm es-Semerkindî'ye (ö. 342/953) verilmiştir. Müellif yazdığı mezkûr eserinin mukaddime kısmında yetmiş üç fırka hadisini işlemiş, Müslümanların kurtuluşa ereceği gruba dâhil olabilmesinin altmış bir şartı sayılmıştır Sünnî akîde Hanefî çizgi doğrultusunda ele alınarak Mu'tezilî, Şîî, Kerrâmiyye ve Cehmiyye'ye ait fikirler eleştirilmiştir.⁵⁴⁸

Mezâhib ve Turuk-ı İslâmiye Tarihi: Eser tetkik edilmesi için meclise havale edilmiş,⁵⁴⁹ meclis heyeti öngörülen tashihler doğrultusunda eserin basılmasına onay vermiştir.⁵⁵⁰ Haydari-zâde İbrahim Efendi (ö. 1933) tarafından telif edilen eserde, Şîî âlimi İbnu'l-Mutahhar (ö. 726/1325) ile İranlı âlim Nasîr et-Tusi'nin (ö. 672/1274), 73 fırka hadisi hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca nübüvvet, Asr-ı saadet döneminde kader anlayışı, Mu'tezile, Mürcîe, Şîa, Havâric mezheplerinden Ehl-i sünnete yakın ve uzak olan fırkalar ile söz konusu fırkaların dayandıkları usuller, imamet meselesi ve imamın Kureyşiliği, Cehmiyye ile Kerrâmiyye'nin çıkışı, Selahaddin-i Eyyubi'nin (ö. 589/1193) Eş'ariyye itikadına hizmeti, Selefiyye ve ehl-i bidat gibi konular işlemiştir.⁵⁵¹

---

⁵⁴⁵ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defterleri*, nr. 1784, 86.

⁵⁴⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 168.

⁵⁴⁷ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 139.

⁵⁴⁸ Muhammed Aruçi, "es-Sevâdü'l-a'zâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/578.

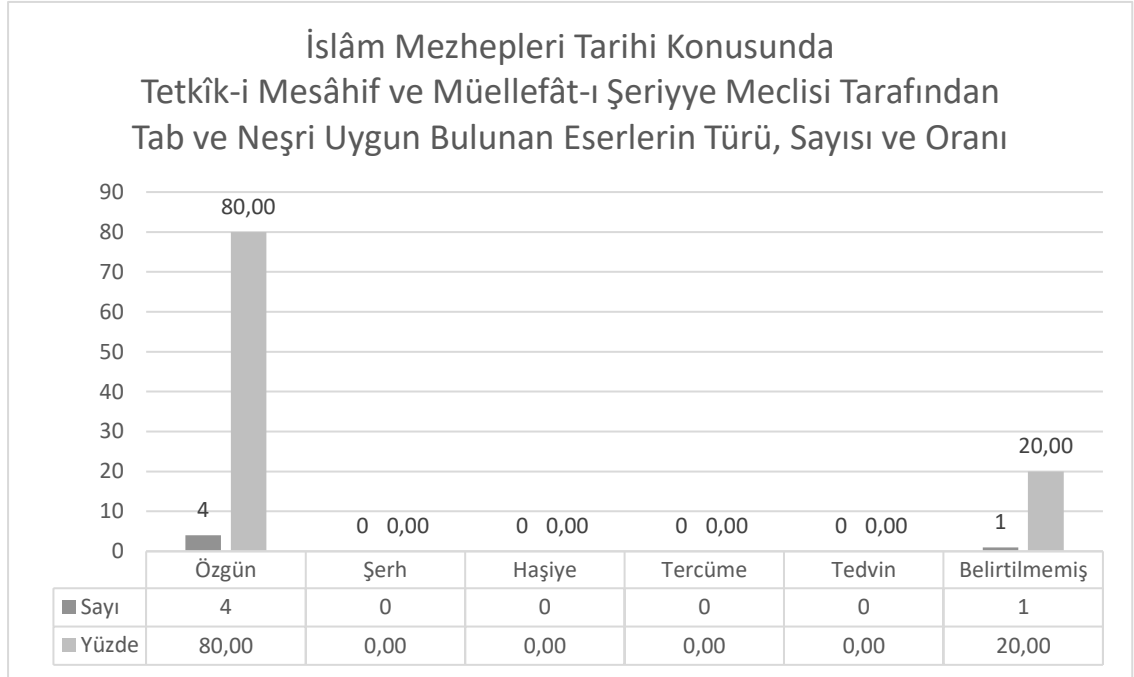
⁵⁴⁹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 20.

⁵⁵⁰ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 62.

⁵⁵¹ Hasan Karagedik, *Haydari-zade İbrahim Efendi'nin, Mezâhip ve Turuk-ı İslâmiyye Adlı Eseri'nin İslâm Mezhepleri Tarihindeki Yeri ve Önemi* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, 2010), 27-31.

İslâm Mezhepleri Tarihi Konusunda Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Tarafından Tab ve Neşri Uygun Bulunan Eserler				
Sıra No	Adı	Türü	Karar Tarihi	Müellifi
1	Tuhfe-i İsna Aşeriye	Özgün	1 Ekim 1889	Abdülazîz ed-Dihlevî
2	Hilâfiyyât-ı Mestcizâde	Özgün	13 Ocak 1891	Mestcizâde Abdullah Efendi
3	Kitabun Fihî'l-İsneyni ve Seb'îne Fırka	-	5 Ekim 1892	-
4	Sevâdü'l-a'zâm	Özgün	11 Aralık 1905	el-Hakîm es-Semerkindî
5	Mezâhib ve Turuk-ı İslâmiye Tarihi	Özgün	4 Eylül 1917	Haydari-zâde İbrahim Efendi

Tablo 10 Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'nde İslâm Mezhepleri Tarihi ile Alakalı Basılan Eserler

Şekil 4 İslâm Mezhepleri Tarihi Konusunda Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Tarafından Tab ve Neşri Uygun Bulunan Eserlerin Türü, Sayısı ve Oranı

3.1.2. Tab ve Neşri Uygun Bulunmayan Eserler

*Ehl-i Sünnet:*⁵⁵² Mehmed İhsan imzasıyla sunulan dilekçeyle risâle türünde telif edilen mezkûr eserin basımı için talepte bulunulmuştur. Meclis azaları risâlenin muhtevasında bulunan hatalar sebebiyle basılmasına onay vermemiştir.⁵⁵³

Yenâbî'ü'l-Mevedde: Daha önce tab ve neşri yapılmış olan *Yenâbî'ü'l-Mevedde* isimli eser tekrar mütalaa ve tetkik için meclis heyetine havale edilmiş olup, heyet tarafından da gereken incelemeler yapılmıştır. Yapılan tetkik neticesinde mezkûr eserin içeriğinin ehli sünnet akâidine muhalif olup, ehli Şîa'yı geçerli kılmak amacıyla kaleme alındığı belirtilmiştir. Ayrıca batıl mevzuları barındırdığı, 110, 111, 113. sayfalardaki ayeti kerimelerin tefsirlerinin büyük müfessirlerin açıklamalarına ters düştüğü, 114. sayfada müminlerin emirinin Şîa mezhebinin velâyet inancı üzere olduğu ve 'sırat-ı müstakim ayetini yorumlayarak bu görüşe delil gösterdiklerine değinilmiştir.

Ülû'l-emr ayeti olarak bilinen Nisa suresi 59. ayeti kerimesinin İsnâ aşeriyye imamlarına, ismet ve imametlerinin Kur'an'î kanıtı olarak tefsir etmeleri, 116. sayfada kendilerinin itibar eyledikleri imamların Allah'ın hücceti olduğu ve iman etmeyenlerin tekfirle itham edilmesi, 117. sayfada ülû'l-emri on iki imama özgü kılmaları, "vennurullezi enzelna" (Tegabûn, 8) ayetini de imamet inancı doğrultusunda te'vil etmeleri, 118. sayfada 'veğtesimu bi hablillahi cemian' (Âli İmran, 103) ayetini müfessirlerin yorumlarına muhalif olarak 'Hamse-i âli Abâ' görüşleri ile tefsir etmeleri de ruhsata tecviz vermemelerinin sebeplerindedir. Bunun devamında 122 ve 123. sayfalarda İmamet ve hilafeti Hz. Ali evladına has kılarak bir takım mevzu hadisleri sahih hadis olarak nitelemeleri, 126. sayfada şîaya ait bir kitapta geçen imanın şartı kısmının Ehl-i sünnet anlayışına aykırı olması, yine aynı sayfada anlamları açık ayetleri Ehl-i sünnet akâidine ve müfessirlerin yorumlarına aykırı tefsir etmeleri gibi nedenlerden dolayı İslam memleketlerinde özellikle hilafet yurdunda tedavül ve intişarı caiz görülmemiştir.

Ayrıca Allah'ın eli ayetinin yanlış anlaşıldığı ve İmamı Şafiye iftira edildiğinden ve Ehl-i sünnet akâidine muhalif olduğundan bahsedilmiştir. Hem dinen hem de

---

⁵⁵² Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵⁵³ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 72.

siyaseten tehlike arz edeceği için görüldüğü yerde toplatılması istenmiştir.⁵⁵⁴ Bu eser 11 Aralık 1901 tarihinde Rüsûmat Emaneti'nden meclise gönderilmiştir. Meclis azalarınca mütalaa edilen eserin Ehl-i sünnet ve'l-cemaat inancına muhalif uydurma hadisleri ihtiva eden muzır kitaplardan olduğu belirtilmiştir. Heyet, bu gibi kitapların İstanbul'da İranlı kitapçılar tarafından gizlice baskısının yapıldığını vurgulayarak dikkatli arama yapılması ve toplatılması uyarısında bulunmuştur.⁵⁵⁵ Süleyman İbrahim'in (Süleyman b. İbrahim el-Kundûzî el-Belhî el-Hanefî) telif ettiği *Yenâbî'ü'l-Mevedde* isimli eser, Adnan M. Selman tarafında tercüme edilmiştir. Tercümesinin önsözünde 20 Ekim 1874 (9 Ramazan 1291) tarihinde Sultan Abdülaziz Han'ın yardım ve teşvikiyle yönetimi zamanında inananların istifadesine sunulduğu belirtmiştir.⁵⁵⁶

Vehhâbîlik Kitapları.⁵⁵⁷ Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisine Hicaz Vilayetinden gönderilen evrak ve kitapların içerisinde Vehhâbî mezhebi hakkında telif edilmiş kitaplar olduğu belirtilmiştir. Bu kitapların mübarek beldelerde yayılmasının mahzurlu olduğu vurgulanmıştır. Vehhâbî mezhebiyle alakalı kitapların ismi bu kayıta belirtilmemiştir. Ayrıca Hindistan'ın Lahor ilinden gelen Vehhâbî mezhebine mensup Muhammed b. Abdullah isimli şahsın Taife gelerek birtakım sözler sarf ettiği, bu şahsın memleketine iade edilmesi ve bu gibi zararlı kitapların bu beldelerde yayılmasına izin verilmemesi gerektiği kararlara geçmiştir.⁵⁵⁸

Kavâidü'l-İslâm.⁵⁵⁹ Eser, Maarif Nezâreti tarafından incelenmesi için Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'ne gönderilmiştir. Eserde çok fazla hata bulunduğu gerekçesiyle tab ve neşrine izin verilmemiştir.⁵⁶⁰ Ceytâlî'nin (ö. 750/1349) telif ettiği eserde, İslâm mezheplerinin dinin temel konuları ile ilgili görüşleri karşılaştırmalı olarak okuyucuya sunulmuştur. Bununla birlikte mensubu bulunduğu İbâziyye Mezhebi'nin fikirlerinin hakikat oluşunu delilleriyle kanıtlamaya çalışmıştır.⁵⁶¹

---

⁵⁵⁴ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 8.

⁵⁵⁵ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 80.

⁵⁵⁶ *Yenabi-ül-Mevedde*, 2012.

⁵⁵⁷ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵⁵⁸ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1784, 19.

⁵⁵⁹ Tahkikli neşri iki cilt halinde Abdurrahman b. Ömer tarafından gerçekleştirilmiştir (Gardâye 1396/1976). bk. Mustafa Öz, "Ceytâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/468.

⁵⁶⁰ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 48.

⁵⁶¹ Öz, "Ceytâlî", 7/468.

Muhicetü'l-ulema: Eser kitapçılarda bulunarak, Posta ve Telgraf Nezâreti'nden tetkik edilmek üzere Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'ne gönderilmiştir. Meclis tarafından mütalaa edilen eserin, Şîa ve İmamiye meselelerine itibar ettiği ve Ehl-i sünnet akîdesine mugayir olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenden dolayı tedavülü caiz görülmediği gibi her nerede bulunursa itina ile toplatılması gerektiği kararı alınmıştır.⁵⁶² Eser ve müellifi hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamıştır.

İlzâmü'n-Nevâsıb:⁵⁶³ Eser Şeyh Bâkır Merve tarafından telif edilmiş ve Beyrut'ta neşredilmiş, bir nüshası da meclise gönderilmiştir. Şîa mezhebini anlatan eserin muhtevasında Ehl-i sünnet inancına, sahabeye, Şeyhayn'a ve Hz. Aişe'ye hakaretler içerdiği belirtilmiştir. Arşiv kayıtlarında risâlenin müellifi'nin Beyrut'ta Şîilerin yoğun olarak yaşadığı Sur ve Merciyun tarafına kaçtığı ve yakalanması için çalışıldığından bahsedilmiştir. Ayrıca eserin üç bine yakın nüshasının müsadere edildiği, yayımcısının da Divan-ı Harb tarafından cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁶⁴

Bektâşî Sırrı: Meclis tarafından tetkik edildikten sonra tab ve neşri men edilmiştir.⁵⁶⁵ İki ciltten müteşekkil eserin müellifi Ahmet Rıfki (ö.1935) olup, ilk ciltte Bektaşîliğin tarihi, Hacı Bektaş-ı Veli'nin (ö. 669/1271) vekilleri olan dedebabaların ve önemli şahsiyetlerin hayatları kaleme alınmıştır. Sünnî kesimin Hurufilik ile Bektaşîliği eş tutarak katı tutum sergileyen eleştirilerine cevaplar vermiştir. İkinci ciltte ise Bektaşîlik tanıtılmış, tarikat içerisinde ihtilafı ve tartışmalı meseleler ele alınmıştır.⁵⁶⁶

ed-Dâvetü'l-İslâmiyye ilâ Mezhebi'l-İmâmiyye:⁵⁶⁷ Mezkûr eser meclis tarafından incelenmiş olup, İslâmi fırkaların pek çoğunu tekfir ile itham ettiği ve bunun Müslümanlar arasında kargaşaya sebep olacağı gerekçesiyle tab ve neşri men edilmiştir.⁵⁶⁸ Mezheplere dair yazılan bu eserin müellifi Muhammed Hüseyin en-Necefi el-Caferî'dir.⁵⁶⁹

---

⁵⁶² MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kayıt Defteri*, nr. 1785, 97.

⁵⁶³ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵⁶⁴ MŞH, *Şeyhülislâmlık Mektubi Kalemi ile Tahrirat Kalemi Muharrerat Defteri*, nr. 5294, 176.

⁵⁶⁵ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5297, 41.

⁵⁶⁶ Mahmut Yücer, *Ahmed Rıfki-Bektaşî Sırrı* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2014), 264.

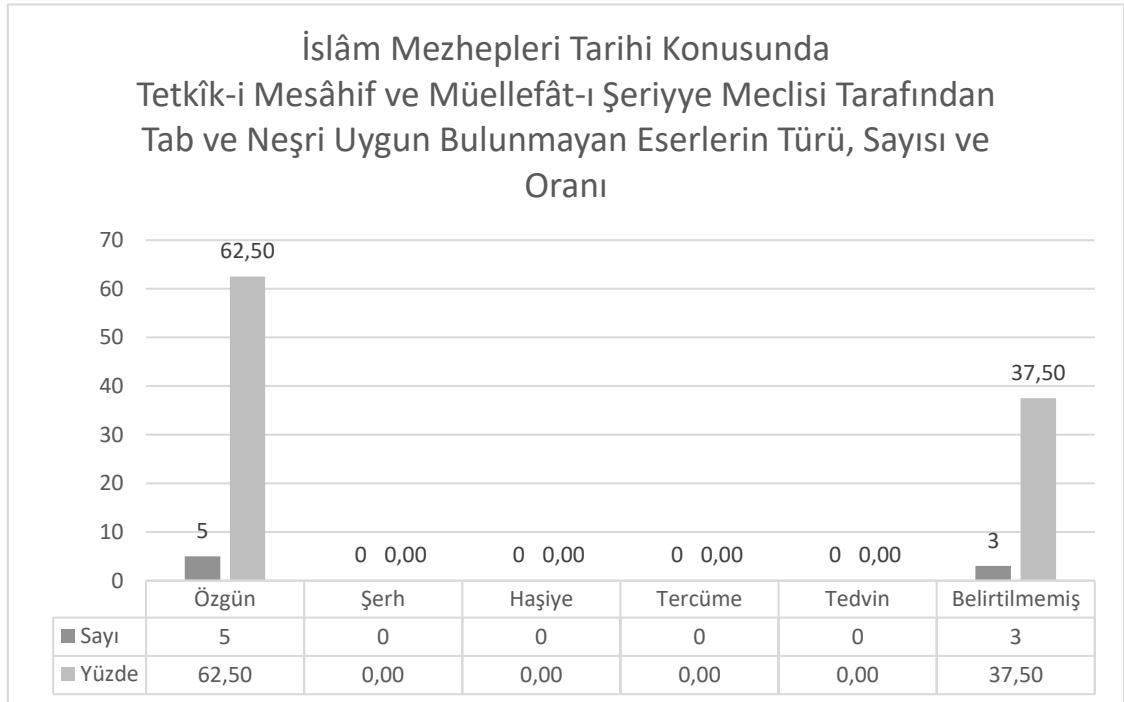
⁵⁶⁷ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵⁶⁸ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5297, 129.

⁵⁶⁹ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Defteri*, nr. 5291, 7.

İslâm Mezhepleri Tarihi Konusunda Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Tarafından Tab ve Neşri Uygun Bulunmayan Eserler				
Sıra No	Adı	Türü	Karar Tarihi	Müellifi
1	Ehl-i Sünnet	-	23 Şubat 1892	-
2	Yenâbî'ü'l-Mevedde	Özgün	29 Ekim 1889	Süleyman bin İbrahim el-Kunduzi el-Belhi el-Hanefi
3	Vehhâbilik Kitapları	-	2 Nisan 1890	-
4	Kavâidü'l-İslâm	Özgün	12 Temmuz 1889	Ceytâlî
5	Muhicetü'l-ulemâ	-	28 Ocak 1903	-
6	İlzâmü'n-Nevâsıb	Özgün	20 Eylül 1910	Şeyh Bâkır Merve
7	Bektaşî Sırrı	Özgün	14 Haziran 1910	Ahmet Rıfki
8	ed-Davetü'l-İslâmiyye ilâ Mezhebi'l-İmâmiyye	Özgün	1911	Muhammed Hüseyin en-Necefi el-Caferî

Tablo 11 Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nde İslâm Mezhepleri Tarihi ile Alakalı Basılmasına İzin Verilmeyen Eserler

Şekil 5 İslâm Mezhepleri Tarihi Konusunda Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Tarafından Tab ve Neşri Uygun Bulunmayan Eserlerin Türü, Sayısı ve Oranı

3.1.3. İzne Tabi Olmadan Tab ve Neşri Yapılan Eserler

Mukanna Risâlesi: Süleymaniye Kütüphanesi'ne gönderilmesi emri hususunda gerekenin yapılacağı meclis kayıtlarına geçmiştir.⁵⁷⁰ Defter kayıtlarında eserin muhteviyatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Eserin, Abbasiler döneminde Mâverâünnehir bölgesinde peygamberlik ve ilahlık iddiasıyla ortaya çıkan,⁵⁷¹ müşebbihe fırkası olarak da bilinen Mukannaiyye hareketi⁵⁷² ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

El-Füsûlü'l-Mühimme fî Te'lifî'l-Ümme:⁵⁷³ Eser Şîî ulemasından Abdülhüseyin Efendi tarafından telif edilmiştir. Tedkîk edilmesi talebiyle Sur kadısından meclise havale edilmiştir.⁵⁷⁴ Müellif, ümmetin birliğinin önemine değindiği eserinde Ehl-i sünnet ile Şîa arasındaki tartışmalı meselelerin çözümünü gaye edinmiştir.⁵⁷⁵

Sahte Mezheb Ehlü'l-Medîne:⁵⁷⁶ Eserin Bağdat'ta basılarak Meşihat makamına ikişer nüshanın gönderildiği beyan edilmiştir.⁵⁷⁷

---

⁵⁷⁰ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülasa Defteri*, nr. 5295, 25.

⁵⁷¹ Mustafa Öz, “Mukanna’ el-Horasânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/124.

⁵⁷² Öz, “Mukanna’ el-Horasânî”, 31/125.

⁵⁷³ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵⁷⁴ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 53.

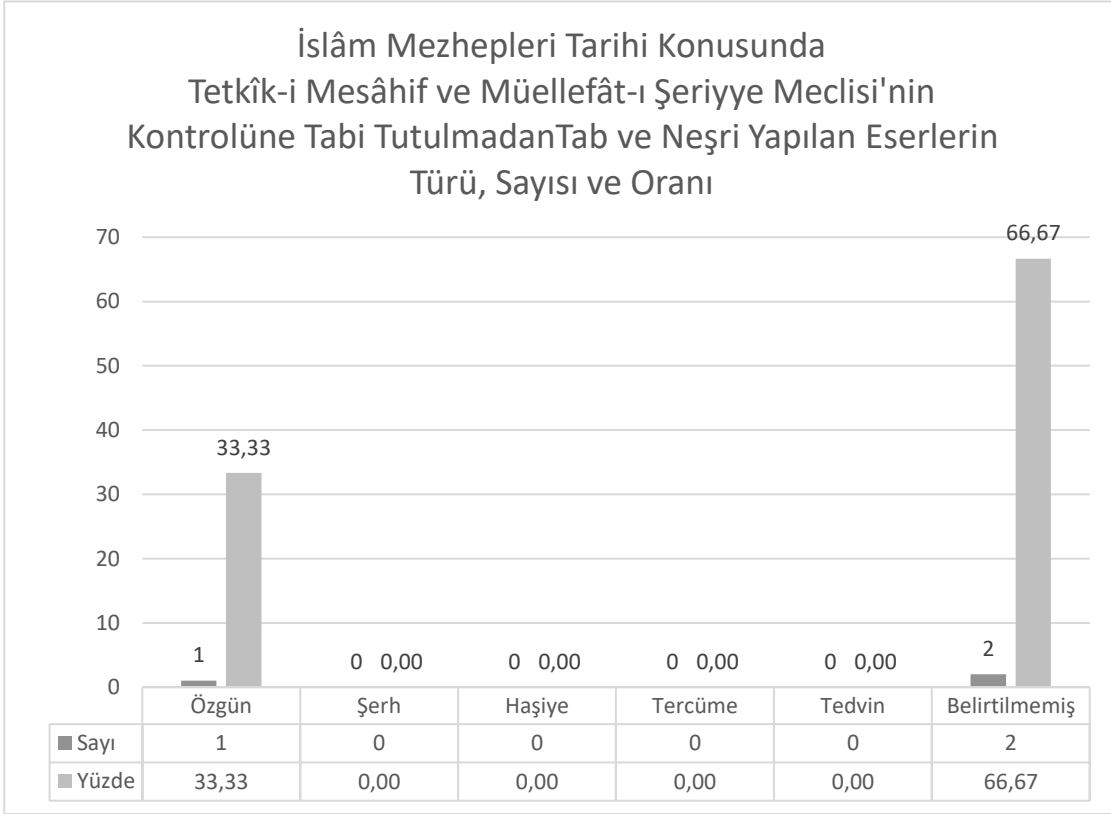
⁵⁷⁵ Mustafa Öz, “Şerefeddin el-Âmilî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/553.

⁵⁷⁶ Eser hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁵⁷⁷ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri*, nr. 5296, 54.

İslâm Mezhepleri Tarihi Konusunda Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nin Kontrolüne Tabi Tutulmadan Tab ve Neşri Yapılan Eserler				
Sıra No	Adı	Türü	Bildirim Tarihi	Müellifi
1	Mukanna Risâlesi	-	2 Eylül 1922	-
2	el-Füsûlü'l-Mühimme fî Te'lifî'l-Ümme	Özgün	10 Ağustos 1914	Şii ulemasından Abdülhüseyn el-Âmilî
3	Sahte Mezheb Ehlü'l-Medîne	-	14 Temmuz 1914	-

Tablo 12 Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nde İslâm Mezhepleri Tarihi ile Alakalı İzne Tabi Olmadan Basılan Eserler

Şekil 6 İslâm Mezhepleri Tarihi Konusunda Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nin Kontrolüne Tabi Tutulmadan Tab ve Neşri Yapılan Eserlerin Türü, Sayısı ve Oranı

3.2. Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi ile İlgili Hutbe ve Makaleler

Vahdâniyyet-i İlahiyye'ye Dair Hutbe: Mısırlı Hatip Abdullah Efendi'nin Arapça neşrettiği hutbenin tercümesidir.⁵⁷⁸

Sübûta Dair Hutbe: Müellifi kayıtlarda bulunmamaktadır.⁵⁷⁹

Kelimetullâhi Teâla'ya Dair Hutbe: Müellifi arşivde belirtilmemiştir.⁵⁸⁰

Hz. Âdem'in Cennet'den Hurûcuna Dair Hutbe: Müellifi bilinmemektedir.⁵⁸¹

Adalet ve Rahmet-i İlahiyye'nin İctimai Hakkında Hutbe: Müellifi arşiv defterlerinde kayıtlı değildir.⁵⁸²

Mucizelere Dair Hutbe ve Meryem Ana'nın Makamına dair Hutbe: İki Türkçe risâle Trabzon'daki Amerikan misyonerleri tarafından Erzurum'a gönderilip burada valilikçe ele geçirilmiştir. Dersaadet'te Osmanlı Şirketi Matbaası'nda basıldığı anlaşılmış olan bu risâlelerin münderecatı İslâm akîdelerine muhalif olması sebebiyle Osmanlı topraklarında dağıtımı yasaklanmıştır. Bu risâlelere karşı meclis azasından Hâdimî Hasan Sabri ve Eğinli İbrahim Zühdü efendiler ve meşhur âlimlerden Mahmud Esad Efendi tarafından ayrı ayrı reddiyeler yazılarak vilayetlere gönderildiği arşiv kayıtlarına geçmiştir.⁵⁸³

Din-i İslâm Nazarında Kaza ve Kader Adlı Yazı Dizisi: Dersaadet Gazetesi'nde ruhsatsız olarak yayınlanmaya başlamıştır. Kur'ân cüzleri ile din muhteviyatlı kitap ve risâlelerde olduğu gibi günlük gazetelerde yayımlanan dini konulu makaleler için de Matbaalar Kanunu gereği basılmadan önce ruhsat alınması gerekmektedir. Söz konusu ruhsatsız yazı dizisi ile ilgili resmî kurumlar nezdinde gereğinin yapılması talebi arşiv kayıtlarına geçmiştir.⁵⁸⁴

---

⁵⁷⁸ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Derteri*, nr. 5291, 16.

⁵⁷⁹ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Derteri*, nr. 5291, 16.

⁵⁸⁰ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Derteri*, nr. 5291, 16.

⁵⁸¹ MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Derteri*, nr. 5291, 16.

⁵⁸² MŞH, *Kitap ve Risale Kayıt Derteri*, nr. 5291, 17.

⁵⁸³ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Karar Hülasa Defteri*, nr. 5293, 18.

⁵⁸⁴ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Karar Hülasa Defteri*, nr. 5293, 126.

Mezheb-i Bahâullah ve Din-i Ümem Başlıklı Makale: Cihad isimli derginin 1 Mart 1922 tarihli nüshasında yayımlanmıştır. Söz konusu makalede Bahailik mezhebi bütün din ve mezheplerden üstün gösterilmiş ve Beni Kureyza hadisesi hakkında çirkin ithamlarda bulunulmuştur. Abdullah Cevdet (ö. 1932) Peyam-ı Sabah gazetesinde Cevapname başlığıyla yine aynı konuları işlemiştir. Meclis heyeti bu makaleler hakkında ihtar vermiş, buna rağmen kararnameye muhalif bir cihetle makalelerin yayımlanması sonucunda Dâhiliye Nezâretin'e kanuni işlemlerin başlatılması talebinde bulunulmuştur.⁵⁸⁵

Haml-i Meryem Meselesi Başlıklı Makale: Doktor Milaslı Hakkı Bey tarafından kaleme alınarak Tevhîd-i Efkâr Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Makalenin şariat ve hakikate aykırı fikirler öne sürdüğü, ilgililer hakkında kanuni takibat yapılması ve bu gibi makalelerin yayınlanmadan önce Meclis'in kontrolünden geçirilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁵⁸⁶ Şariat ve hakikate aykırı fikirler öne sürüldüğü iddia edilen makale ile alakalı olarak; şahıslar hakkında kanunî tatbikat yapılmasının yeterli olduğu, fevkalade komiserlikler nezdinde ayrı bir girişim yapılmasına lüzum görülmediği ayrıca beyan edilmiştir.⁵⁸⁷

Hazret-i İsa'nın Babası Var mı? Adlı Makale: Bâyezid dersiamlarından Mehmed Hilmi tarafından kaleme alınmış, meclis heyetince bu makaleye onay verilmiştir. Müellif daha sonra makalesine bazı ilaveler yaparak risâle şeklinde yeniden yayımlatmıştır.⁵⁸⁸

İslamiyette Ruhbaniyet Olmadığı Hakkında Makale: Meclis tarafından incelenmiştir. Makalenin İslâmiyette ruhbaniyet olmadığı hakkındaki bölümü hadislere uygun telif edilmiş olmasına rağmen diğer kısımlarında dini hükümlere aykırı ve müphem ifadelerle rastlanmıştır.⁵⁸⁹

Abdullah Cevdet'in makalesi: Abdullah Cevdet imzasıyla kaleme alınan makale meclis tarafından incelenmiştir. İsmi belirtilmeyen eserde müellif İslam âleminin maddi

---

⁵⁸⁵ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 202.

⁵⁸⁶ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 183.

⁵⁸⁷ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 203.

⁵⁸⁸ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 210.

⁵⁸⁹ MŞH, *Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 212.

manevi çöküş sebepleri arasında hükümdarların diktatörlüğü, din âlimlerinin gaflet ve yardıçılığı, kadınların garip şekilde örtünmeleri ve kader inancının yanlış yorumlanması gibi gerekçeler sıralamıştır. Meclis azaları bahsi geçen konunun bu şekilde ele alınmasının Müslümanların kalplerine şüphe düşüreceğini belirterek basılmasını uygun bulmamıştır.⁵⁹⁰

Taklid ve Mezhepler Hakkındaki Sözler: Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye Azası İzmirli İsmail Hakkı Beyefendi'nin resm-i mushaf-ı Osmaniye'ye dair giriştiği münakaşalar, Mahfil Ceridesi'nde yer alan ifadeleri ile “*taklid*” ve “*mezhepler*” konusundaki sözlerinin şahsi fikirleri mi yoksa Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin görüşü mü olduğunun açıklanması için konunun Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye Reisi Hüseyin Avni Efendi'ye havale edilmesine karar verilmiştir.⁵⁹¹

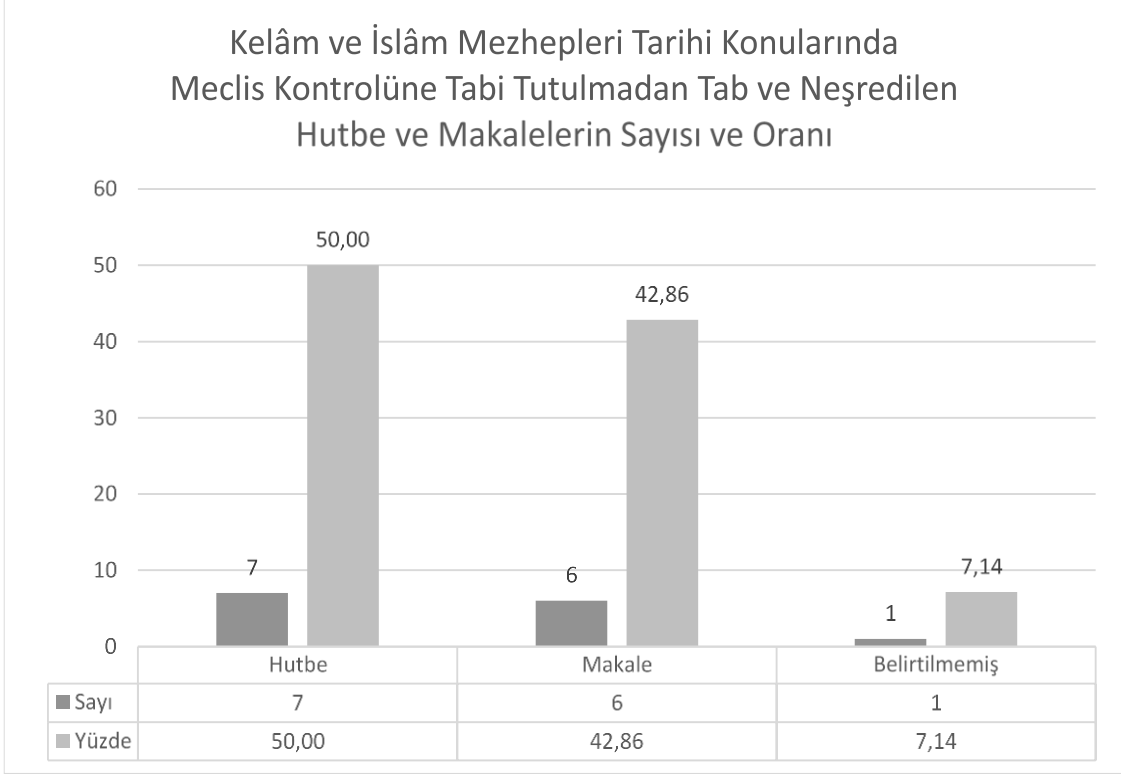
Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Konularında Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'nin Denetimine Tabi Tutulmadan Tab ve Neşredilen Hutbe ve Makaleler				
Sıra No	Adı	Türü	Bildirim Tarihi	Müellifi
1	Vahdâniyyet-i İlähiyye'ye Dair Hutbe	Hutbe	-	Mısırlı Hatip Abdullah Efendi
2	Sübûta Dair Hutbe	Hutbe	-	-
3	Kelimetullâhi Teâla'ya Dair Hutbe	Hutbe	-	-
4	Hız. Âdem'in Cennet'den Hurûcuna Dair Hutbe	Hutbe	-	-
5	Adalet ve Rahmet-i İlähiyye'nin İctimai Hakkında Hutbe	Hutbe	-	-
6	Mucizelere Dair Hutbe	Hutbe	-	-
7	Meryem Ana'nın Makamına Dair Hutbe	Hutbe	12 Mayıs 1915	-
8	Din-i İslâm Nazarında Kazâ ve Kader	Makale	29 Eylül 1923	-
9	Mezheb-i Bahauullah ve Din-i Ümem	Makale	13 Mart 1922	-
10	Haml-i Meryem Meselesi	Makale	8 Şubat 1922	Doktor Milaslı Hakkı Bey
11	Hazret-i İsa'nın Babası Var mı?	Makale	30 Nisan 1922	Bayezid dersiamlarından Mehmed Hilmi

⁵⁹⁰ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5293, 214.

⁵⁹¹ MŞH, *Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri*, nr. 5295, 4.

12	İslâmiyette Ruhbanîyet olmadığı	Makale	26 Nisan 1922	-
13	Abdullah Cevdet'in makalesi	Makale	29 Nisan 1922	Abdullah Cevdet
14	Taklid ve Mezhepler Hakkındaki Sözler	-	27 Haziran 1922	İzmirli İsmail Hakkı Beyefend

Tablo 13 Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi ile Alakalı Hutbe ve Makaleler

Şekil 7 Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Konularında Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi'nin Kontrolüne Tabi Tutulmadan Tab ve Neşredilen Hutbe ve Makalelerin Sayısı ve Oranı

Değerlendirme: Bu bölümde İslâm mezhepleri tarihi konusunda ruhsat alabilmek için Meclis'e başvurusu yapılan eserlerin isimleri meclisin defterlerindeki bilgiler ışığında açıklanmıştır. Bu alanda yazılmış eserler kategorik olarak tasnif edilirken, bilgi amaçlı yazılanların tab ve neşrine ruhsat verildiği; Şîilik, Vehhâbilik, İbâziyye gibi mezhepleri övücü ve özendirici tarzda yazılan eserler ile İslâmi fırkaları tekfir eden, sahabeleri zemmeden ve Müslümanlar arasında kargaşaya neden olabilecek eserlerin yayımlanmasına ruhsat verilmemiştir. Meclis'in faaliyet dönemi boyunca İslâm Mezhepleri Tarihi alanında 16 eser tespit edilmiştir. Bu eserlerden 5 tanesinin tab ve neşrinin uygun bulunduğu, 8 eserin tab ve neşrine onay verilmediği, 3 eserin ise izne tabi olmadan tab ve neşrinin gerçekleştiği görülmüştür.

Bu bölümün son kısmında, arşiv kayıtlarından çıkarılan bilgiler doğrultusunda, kelâm, akâid ve İslâm mezhepleri konularında yazılmış olan makale ve hutbeler de ayrı bir başlık altında işlenmiştir. Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi konularında Meclis'in denetimine tabi tutulmayan 14 hutbe ve makalenin tab ve neşrinin yapıldığı da arşiv kayıtlardan anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti kendinden önceki Türk ve İslâm kültüründen tevarüs ettiği ilmi mirası altı asır devam ettirmiştir. Böyle köklü bir geleneğe sahip olan devlette matbaa, başlangıçta gayrimüslim tebaa tarafından yaygın olarak kullanılmakla birlikte Müslüman halk ve devlet örgütü tarafından etkin kullanılmamıştır. Zamanla matbaanın gerekliliği gözardı edilemeyecek bir noktaya gelmiştir. Yönetim ilerleyen zamanlarda modern eğitim şartlarına uyum sağlamak amacıyla matbaanın kullanımını elzem görmüş, halka hizmetleri anlatma noktasında etkin bir iletişim aracı olmasını hedeflemiştir. Muhalif kesimlerin yönetimi hedef alması ve menfi amaçlarla matbaayı faal olarak kullanması, idareyi kanun ve nizamnâmelerle matbuatı denetlemeye sevketmiştir.

Zamanla birçok alanda ihtiyaç haline gelen ve sayıları giderek artan matbaalarda kitap, risâle, mecmua ve gazete basımı gün geçtikçe hız kazanmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru bir yandan Osmanlının içinde bulunduğu savaş hali, azınlıkların isyanları, ekonomik sıkıntılar, siyasî ve sosyal nedenler; diğer yandan yabancı devletlerin iç işlerine karışması ve içerde oluşan muhalif kitle Osmanlı yönetimini bir hayli sıkıntıya düşürmüştür. Ayrıca Tanzimat sonrası ortaya çıkan Turancılık, Ümmetçilik, Arap milliyetçiliği gibi fikir akımları da bu sıkıntıyı tetiklemiştir. Bu süreçte devlet yönetimi, kendi konumunu güçlendirmek adına matbaayı etkin kullanmaya başlamıştır. Matbuatın önemi Müslüman tebaa içerisinde yönetime muhalif kesim tarafından da daha iyi anlaşılmış, yönetimi eleştiren çeşitli gazete ve mecmualar çıkartılmıştır.

Osmanlı idaresine karşı muhalefetin en etkin iletişim aracı olan matbuat, yönetim tarafından yeni nizamnâmeler çıkarılarak denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Bu amaca matuf olarak da köklü devlet geleneğine sahip ve kurumsal yönü güçlü olan Osmanlı Devleti'nde hızla denetim mekanizmaları kurulmuştur. Dinî eserlerin denetlenmesi ve basılan Kur'ân-ı Kerim mushaflarının incelenmesi amacıyla Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi kurulmuştur.

Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi şeyhülislâmlık bünyesinde açılan bir kurumdur. Dinî, hukukî, ilmî ve idarî görevleri olan şeyhülislâmlık, Ağakapısına taşınması ve sabit bir mekâna kavuşmasıyla birlikte teşkilatlanmasını tamamlamaya başlamıştır. Faaliyet alanının genişlemesi, personelin yetkilerinin zaman içerisinde artması ve bürokrasinin hızlı ilerlemesi yeni birtakım meclisleri de faaliyete geçirmiştir.

Meclis defterlerinden 5298 numaralı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Heyeti Varide Defteri incelendiğinde, son alınan kararlarda Latin alfabesinin kullanıldığı görülmektedir. 1784 numaralı ilk defterden 5298 numaralı son deftere kadar arşivde kayıtlı tüm defterlere bakıldığında, kaleme alındıkları dönemler itibariyle Hicri, Rumi ve Miladi takvimlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Maarif Nezâreti bünyesindeki Encümen-i Teftîş ve Muâyene Heyeti ile ortaklaşa çalışan Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nin arşiv kayıtları incelenmek suretiyle akâid, kelâm ve İslâm mezhepleri konularındaki eserler tespit edilmiştir. Meclis'in faaliyet dönemi boyunca kelâm ve akâid konularında 171, İslâm mezhepleri tarihi alanında ise 16 olmak üzere toplam 187 eser incelenmiştir. Bunlardan 159'unun tab ve neşri için ruhsat talep edilmiş, inceleme ve kontrol neticesinde 89 tanesinin tab ve neşri uygun görülmüştür. 70 tanesinin ise ruhsat talebi kabul edilmemiştir. 187 eserin diğer 28'inin ise kısa süre yürürlükte kalan Matbaalar Nizamnâmesi gereğince meclis kararından bağımsız basıldığı tespit edilmiştir.

Yoğun bir literatür taraması yapılmış olmasına rağmen bazı eserlerin türü yine de tespit edilememiştir. Kayıtlarda geçen eserlerden büyük çoğunluğu özgün eser olup bazıları da şerh, haşiye, tercüme ve tedvin türünde eserlerdir. Yine 14 adet hutbe ve makalenin incelendiği arşiv kayıtlarında yer almaktadır.

Eserlerin yazım dili Osmanlı Türkçesi, Arapça, Kürtçe, Arnavutça ve Farsça'dır. Yine Arapça, Kürtçe, Arnavutça, Farsça, İngilizce ve Almanca'dan Türkçe'ye ya da Türkçe'den Hollandaca gibi farklı dillere çevrilen eserler için de basım izni için müracaat edildiği görülmektedir. Şeyh Ebûbekir Efendizâde Nimetullâh Haşim Efendi

tarafından Hollandacaya tercüme edilerek ruhsat talep edilen ancak ruhsat verilmeyen *Fıkh-ı Ekber* adlı eser buna örnek verilebilir.

Yine arşiv kayıtlarına ve kaynaklara bakılarak başvurusu yapılan eserler içerisinden; ders kitabı olarak okutulan, yönetime muhalif olduğu gerekçesiyle bazı bölümlerinin matbuattan çıkarılması istenen, okuryazar kesimi etkilemek için bazı fikir akımlarına karşı kaleme alınan, reddiye niteliğinde yazılanlar ile artan misyonerlik faaliyetlerine karşı telif edilen eserlere de rastlanmıştır. Örneğin, Sultan II. Abdülhamid döneminde üzerine birçok haşiye de yazılmış kelâmi eserlerden *Şerhu'l-Akâid* isimli kitap, imamet başlığı çıkarılarak Osmanlı eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmuştur. Aynı dönemde *Akâidü'n-Nesefî* adlı eserde geçen “Hilafetin Kureyşiliği” bahsi yönetime karşı kullanıldığı gerekçesiyle matbu eserlerden kaldırılmıştır. Her şeyin aslının madde olduğunu iddia eden ve ruhaniyeti inkâr eden maddiyyûn gibi materyalist felsefî akımlar ile her şeyi doğa içerisinde gören tabiat felsefesi akımları gibi natüralist fikrî akımlara karşı Müslüman halkın inancını korumaya yönelik olarakta bazı eserlerin kaleme alındığı görülmüştür. Bunlardan *Hasanâtu't-Tevhîd* adlı eserin felsefeye reddiye niteliğinde yazıldığı, Sırrı Paşa'nın *Nuru'l-Hüdâ Li-men İstehdâ* adlı eserinin ise misyonerlik faaliyetlerine karşı yazıldığı bilinmektedir.

Kelam alanında yazılan eserler genel olarak İlahiyat, tevhid, ruyet, nübüvvet, ahiret, cennet, cehennem, öz (cevher), yaratılış ve ruh, tabiat gibi klasik kelam konularını kapsamaktadır. Eş'arî kelâmcılardan Adudüddin el-Îcî'ye ait olan ve temel kaynaklar arasında olduğu düşünülen *el-Akâidü'l-Adudiyye* adlı eser ile Tefâtânî'nin *Şerhü'l-Akâidi'n-Nesefiyye*'si hakkında pek çok şerh ve haşiyenin yazıldığı tespit edilmiştir. Meclis'in faaliyette olduğu dönem içerisinde özellikle Matüridilik hakkında yazılan eserlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Muteber kitaplara aykırı bulunan görüşlere yer veren eserlerin basılmasına ise müsaade edilmemiştir. Çerkeşizâde Mehmet Tevfik Efendi'nin “Tevbenin kabulünün Allah üzerine vacip oluşu” kaziyesine yer verdiği *Tevbe risalesi* adlı eseri bu duruma örnek teşkil etmektedir.

“Cehennemın ebedi olmadığı, insanların orada sonsuza dek kalmayacakları, bunun Allah'ın sonsuz rahmetine zıt bir durum olduğu, Allah'ın rahmetinin umumi olduğu ve herkesi kuşattığı” gibi reformist görüşleri barındıran eserler de geleneksel din anlayışına ters düştüğü ve Müslümanların kafalarını karıştıracığı endişesiyle

yasaklanmıştır. Toplumun dini, kültürel ve sosyal yapısını bozacağı kaygısıyla resmi anlayışın dışındaki fikir ve hareketlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Yine mevcut defter kayıtları üzerine yapılan inceleme ve araştırmalardan; akâid, kelâm ve İslâm mezhepleri konularında yazılan hutbe ve makale türü yazıların, özellikle âlimlerin tartıştığı konuları ihtiva eden eserlerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

İslâm Mezhepleri Tarihi alanında ruhsat için başvurusu yapılan eserlerin tetkik ve denetimi sonucunda toplumun dini yapısını etkileyeceği kaygısıyla meclis tarafından farklı kararların alındığı görülmektedir. Ehl-i sünnet ile Şîilik mezheplerini tanıtan ve iki mezhep arasındaki farkı anlatan eserlerin tab ve neşrine onay verilirken Ehl-i sünnete muhalif görüşler barındıran, Şîilik ve Vehhâbilik mezheplerine yönelik propagandist amaçlı eserlere ruhsat verilmemiştir. İran'ın yayılmacı Şii politikasına karşı, matbuat hayatında Ehl-i sünnet inancını korumaya ve yaymaya yönelik ilmi çalışmalar kamu otoritesi tarafından kabul görmüş, devlet rejiminin muhafazasını ve Müslüman halkın itikadını korumaya yönelik birçok önlem alınmıştır. Ayrıca ehli sünnet dışındaki mezhepleri özendirici ifadeler bulunduran, Müslümanlar arasında ihtilafa sebep olacağı düşünülen ve İslâmî firkaları tekfir eden eserlerin basımı da uygun görülmemiştir. Ehl-i sünnet inancına aykırı fikirler barındıran, sahabeye ve Hz. Aişe'ye hakaret içeren, İmâmiyye mezhebini değerli gösteren ve görüşlerini Kur'an ayetleriyle ve mevzu hadisler ile destekleyen eserlerin basımı da reddedilmiştir. Bunun yanında İbâziyye mezhebinin görüşlerinin hakikat olduğunu savunan eserlerin tab ve neşrine de müsaade edilmemiştir. Bektaşilik'in tarihini konu edinen ve Hurufilik ile Bektaşîliği eş tutan sünni kesimin eleştirilerine cevap niteliğinde kaleme alınan "*Bektâşî Sırrı*" adlı eser de baskı izni alamayan eserler arasındadır. Basılması caiz görülmeyen bu tür eserler Osmanlının içinde bulunduğu konjonktür gereği dinen ve siyaseten tehlikeli bulunmuştur.

Eserlerine basım izni isteyen müelliflerin daha çok müftü, müderris, talebe, üst rütbeli emekli veya muvazzaf asker ile kamuda yönetici olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgüdüz, Murat. “Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislâmlık”. *Ağa Kapısından Şeyhülislâmlığa: İstanbul Müftülüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Akgüdüz, Murat. “Osmanlılar’da Bâb-ı Meşîht’a Bağlı Tedkîk-i Müellefât ve Teftîş-i Mesâhif Meclisleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2002), 89-100.
- Akgüdüz, Murat. “Osmanlılar’da Bâb-ı Meşîht’a Bağlı Tedkîk-i Müellefât ve Teftîş-i Mesâhif Meclisleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2002), 89-100.
- Akman, Mustafa. “Vizeli Kelâmcı Bihîştî Ramazan Efendi ve Kelâmî Dünyası”. *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2017), 71.
- Akpınar, Cemil. “Dâvûd-i Karsî”. 9/29-32. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994.
- Alak, Musa. “Süleyman Sırrı”. EK-2/538-539. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2019.
- Anay, Harun. “Devvânî”. 9/257-262. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994.
- Arpağuş, Hatice K. “Osmanlı Geleneksel İslâm’ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 362.
- Aruçi, Muhammed. “es-Sevâdü’l-a’zâm”. 36/578-579. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009.
- Aruçi, Muhammed. “Risâletü’t-Tevhîd”. 35/131-133. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2008.
- Ataman, Bora. “Türkiye’de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü”. *Marmara İletişim Dergisi* 14/14 (07 Nisan 2014), 21-49.
- Aydın, Bilgin vd. *Bâb-ı Meşîhat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu*. İstanbul: İSAM Yayıncılık, 2006.
- Aydın, Bilgin-Yurdakul, İlhami. “Şeyhülisâmlık (Bab-ı Meşîhat) Arşivi Defterleri”. *Din ve Hayat* 24 (ubat 2015), 101-107.
- Aydın, Ömer. "Mestcizâde'nin 'Hilâfiyyât' İsimli Eserinin Kelâm İlmindeki Yeri". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004), 45-63.
- Ayğın, Fadıl. “Seyyid Abdullah En-Nehrî’nin Akaid Risalesi ve Bu Akidenin Mevlana Halid El-Bağdadi’nin Akidesiyle Mukayesesi”. 1/239-246. Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Aytekin, Arif. “Manastırlı İsmail Hakkı ve Mevâidü’l-În’âm fî Berâhîni Akâidi’l-İslâm Adlı Eseri”. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 2 (Ekim 2018).
- Baki, Süleyman. *Manastırlı İsmail Hakkı kelami görüşleri ve 'Telhisu'l-Kelam fî Berahini Akaidi'l-İslam' isimli eseri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Baktır, Mehmet. “Abdullah Edib ve Allah’ın Sıfatlarının Tasnifi Konusundaki Görüşleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 655-665.

- Bayram, Aydın. “Osmanlı’nın Britanya’daki İlk ve Tek Şeyhülislâmı Abdullah Quilliam ve Liverpool İslâm Enstitüsü”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2017), 163-194.
- Bayram, İbrahim. “Çerkeşşeyhizâde Mehmed Tevfik Efendi’nin Tevhîd Anlayışı”. *Eskiyeñi Anadolu İlâhiyat Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi* 40 (Mart 2020), 219-242.
- Bayram, İbrahim. “İshak b. Hasan et-Tokâdî’nin Akaid Manzumesindeki Mâtürîdî Kimliği ve Diğer Mezheplere Bakışı”. C. 1. Tokat, 2018.
- Bebek, Adil. “Hayâlî”. C. 17. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1998.
- Bebek, Adil. “İbn Azzûz, Muhammed Mekki”. 19/342-343. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1999.
- Kur’an-ı Kerimde Kıyâmet ve Âhiret*. çev. Ömer Beğ-Gazâlî. İstanbul: Hakikat Kitabevi Yayınları, 83. Basım, 2014.
- Beydilli, Kemal. “Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun”. 31/516-518. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2006.
- Beydilli, Kemal. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995.
- Beydilli, Kemal. “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”. 43/430-433. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- biriktiricix. “Zübdetü’l-mesâil ve’l-Akâid (37) | ÖZEĞE ve diğer kataloglar – Eski Harfli Türkçe Basma Kitaplar”. Erişim 29 Mayıs 2021. <http://www.oncu.com/eskiharflikitaplar-wordpress/index.php/2011/06/15/zubdetul-mesail-vel-akaid-37/>
- Birinci, Ali. “Osmanlı Devleti’nde Matbuat ve Neşriyat YasaklarıTarihine Medhal”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4/7 (2006), 291-349.
- Bülbül, Zekeriya. *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 3. Basım, 2009.
- Can, Mustafa. “Hakîm es-Semerkindî”. C. 15. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1997.
- Ceylan, Ayhan. “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımda Hukuki Düzen (1839-1876)”. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 1 (2006), 139-155.
- Çağrııcı, Mustafa. “Gazzâlî”. 13/489-505. TDV İslâm Ansiklopedisi, 1996.
- Çağrııcı, Mustafa. “İhyâü Ulûmi’d-Dîn”. 22/10-13. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2000.
- Çakan, Varis. “Uygur Türklerinin Moğol İmparatorluğundaki Rolü”. *Asya Araştırmaları Dergisi* 3/1 (01 Haziran 2019), 19-28.
- Çelebi, İlyas. “Kemalpaşazâde”. 25/245-247. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2002.
- Çelik, Yunus. *İbn Sina’nın Akıl-Aşk İlişki*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

- Çiftçi, Muhammed Recai. "Abdullah Quilliam". C. EK-1. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2016.
- Çimen, Abdullah Emin. "Tâhir el-Cezâirî". 395-398. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2010.
- Çog, Mehmet. "Celâl Nûrî ve Hâtemü'l-Enbiyâ Adlı Eserine Göre Hz.Muhammed Tasavvuru" İstem 4/7 (2006), 87-98.
- Dalkıran, Sayın. "Akkirmânî'nin İrâde-i Cüziyye ile İlgili Risalesi ve Değerlendirilmesi". *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998).
- Demir, Gökhan. "Kudsî'nin Şerh-i Kasîde-i Emâlî Adlı Eseri". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (Aralık 2017), 325-365.
- Demir, Kenan. "Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849- 1923)". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (Nisan 2016), 71-112.
- Demirci, Osman. "Medrese Geleneğinde Akâid ve Kelâm İlmi". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2013), 253-270.
- Demirel, Fatmagül. *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007.
- Demirel, Fatmagül. "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetim". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi* 5 (2004), 89-104.
- Dığıroğlu, Filiz. "II. Abdülhamid Döneminde Dinî Yayıncılık: İslâmî Metinleri Kim Üretir? - II". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (Haziran 2018), 1-44.
- Dığıroğlu, Filiz. "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Kurum Kitaplığı: Tetkîk-i Mesâhif Şerife ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi 'Kütüphanesi'". *Müteferrika Kitabiyat Dergisi* 52 (2017), 81-118.
- Dığıroğlu, Filiz. "Osmanlı Matbuat Tarihinin Kaynağı Olarak Meşihat Arşivi". *Arşiv Dünyası Dergisi* 21 (2017), 22-50.
- Dığıroğlu, Filiz. "Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Kütüphanesindeki Mushaflar". *Din ve Hayat* 34 (İkbahar 2018), 150-155.
- Durmuş, İsmail. "İsferâyînî İsamüddin". 22/516-517. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2000.
- Duymaz, Recep. "Celâl Nuri İleri". 7/242-245. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1993.
- El-Âmilî, Hür. *El-Cevâhirü's-Seniyye Fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*. Yasin Neşriyat, 1982.
- El-Antakî, Mehmed Rüşdi. *Hallü'l-eşkal fi Mebâhisi'l-Cüz' ve'l-İhtiyar*. İstanbul: Arif Efendi Matbaası, 1901.
- Erayman, ayşe. "1909 Matbuat Kanunu Matbuat Hürriyeti Getirdi Mi? İkinci Meşrutiyet Osmanlı Meclisi Mebusan'ında 'Matbuat Hürriyeti' Tartışmaları (1909-1914)". *OTAM* 48 (Güz 2020), 43-63.
- Erdem, Bora. *Avrupa Standartlarına Göre Türkiye'de Basın Özgürlüğü*. İstanbul: Cinius Yayınları, 2017.

- Ergül, Ömer. *Dâvûd-i Karsî'nin Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûniyye adlı eserinin tahkik ve değerlendirmesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Eroğlu, Muhammed. “ÂLÛSÎ, Şehâbeddin Mahmûd”. C. 2. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1989.
- Erşahin, Seyfettin. “Bilinen Bilinmeyen Yönleriyle Diyanet”. *Diyanet Aylık Dergi* 9 (Eylül 1991).
- Erul, Bünyamin. “Harput’lu Abdülhamit Hamdi Efendi (1830-1902) ve Hz. Peygamber’in Bilgisine Dair Bir Risalesi ‘Safvetu Efkarî’I-Ulema fi isbatı İlmi Nebiyyina bi’I-Esma’”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2001), 1-20.
- Eski, Duran. “Ermenekli Süleyman Sırrı ve İtikadî Görüşleri”. *Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyasında İslâmî İlimler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Eyibil, İrfan
- Gevgilili, Ali. *Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1990.
- Gölcük, Şerafeddin. *Kelâm Tarihi*. Kitap Dünyası, 2018.
- Gölcük, Şerafettin-Bebek, Adil. “el-Fıkhü'l-Ekber”. C. 12. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- Gölcük, Şerafettin-Yurdagür, Metin. “Gelenbevî”. 13/552-555. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1996.
- Görgün, Tahsin. “İcî Adudüddin”. 21/410-414. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2000.
- Gözütok, Tarık Tuna. *Rifat bin Mehmed Emin’in İlm-i Ahval-i Ruh ve Usul-i Tefekkür Adlı Eserinin Türk Psikolojisi Tarihindeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe (Bilim Tarihi) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Güdekli, Hayrettin Nebi. *Ebû Hâşim el-Cübbâi'nin Zât-Sıfat İlişkisine Yaklaşımı: Haller Teorisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Işık, Ayhan. “İstanbul Kadılığı Sicilleri ve Sosyal Çevreye Yansıyan Yüzü”. *Din ve Hayat* 9 (2010).
- Işık, Ayhan. *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Işık, Ayhan. “Safranbolu Nâibi Mehmet Tevfik Efendi ve Kelâm Eserleri”, 2019.
- Işık, Ayhan. “Tetkik-i Mesâhif-i Şerife ve müellefât-ı Şer’iyye Dairesi Defterleri ile Taş Baskı Kur’ân-ı Kerîmler”. *Din ve Hayat* 2 (2007).

- İbiş, Fatih. "Bir Felsefî Kelâm Klasîği Olarak Şerhu'l-Makâsîd". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14 / 28 (Ekim 2018): 383-400.
- Kahraman, Alim. "Matbuat". 28/121-125. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2003.
- Karaağaç, Hilmi. "Osmanlı'dan Bugüne Manzûm Akâid Risâleler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 99-118.
- Karagedik, Hasan. *Haydari-zade İbrahim Efendi'nin, Mezahip ve Turuk-ı İslâmiyye Adlı Eseri'nin İslâm Mezhepleri Tarihindeki Yeri ve Önemi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, 2010.
- Karlığa, H. Bekir. "Gazzâlî". 13/518-530. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1996.
- Kavak, Abdulcebbar. "Anadolu'nun İlim ve Tasavvuf Hayatında Öne Çıkan Berzencî Uleması". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2018).
- Kelpetin Arpaguş, Hatice. "İmâdü'l-İslâm". 22/172-173. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, ts.
- Kılıç, Mahmud Erol. "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin". 20/493-516. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1999.
- Kirkoryan, Ohannes. "Üç mü Bir mi? Yahut Hıristiyanların Sâlus-ı Şerifi". *Eskiyeşi Anadolu İlahiyat Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi* 33 (Güz 2016), 123-145.
- Koçyiğit, Talat. "Abülazîz ed-Dihlevî". 1/188-189. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1988.
- Kurnaz, Cemal. "Sırrı Paşa". C. 37. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009.
- Kurt, Hasan. "Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2012).
- Kutluer, İlhan. "İbnür'r-Râvendî". 21/179-184. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2000.
- Küçük, Cevdet. "Abdülhamid II". 1/216-224. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1988.
- Kürdistani, Abdülkadir es-Senendeci-Kürdistani, Muhammed Vesim. *Takribü'l-meram fi şerhi tehzibi'l-kelam*. Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1318.
- Mehmed Hasan b. Vildan Kazan. *İfşa-yı hakayık*. İstanbul: Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, 1331.
- Mehmedoğlu, Yurdagül. "1838-1920 Yılları Arasında Örgün Eğitim'de Kullanılan Dînî ve Ahlâkî Bilgi İçeren Üç Ders Kitabına Eleştirel Bakış", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 14/3-4 (2001), 529-535.
- Mermutlu, Bedri. "Bir Mantık Bilgini: Hoca Abdülkerim Efendi ve Eserleri". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (Ocak 2005), 23-34.
- Mert, Hamdi. "Musa Carullah Bigiyef -Hayatı, Mücadelesi, Fikirleri-". *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (K 1999), 125-141.

- Musakhanov, Orkhan. *Ni'metullah Nahçıvânî'nin Hidâyetü'l-İhvân'ı (Metin, Tercüme ve İnceleme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Öz, Mustafa. "Ceytâlî". 7/468. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1993.
- Öz, Mustafa. "Mukanna' el-Horasânî". 31/124-125. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2006.
- Öz, Mustafa. "Şerefeddin el-Âmilî". 38/552-553. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2010.
- Öz, Mustafa. "Tuhfe-i İsnâaşeriyye". 41/353-354. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2012.
- Özen, Şükrü. "Teftâzânî". 40/299-308. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011.
- Özerverli, M. Sait. "ed-Dürretü'l-Fâhire". 10/31-32. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994.
- Özerverli, M. Sait. "el-Emâlî". 11/73-75. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- Özerverli, M. Sait. "Ferâidü'l-Fevâid". C. 12. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- Özerverli, M. Sait. "İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdullah". 21/240-242. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2000.
- Özerverli, M. Sait. "Nebhânî, Yusuf b. İsmâil". 32/471-472. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2006.
- Polat, Ayşe. "Osmanlı'da Matbu İslâm'ın Onay ve Denetimi: Tedkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 11 (Bahar 2018), 87-120.
- Polat, Ayşe. "Osmanlı'da Matbu İslâm'ın Onay ve Denetimi: Tedkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 11 (2018), 87-120.
- Sinanoğlu, Mustafa. "el-Makâsıd". 27/420-421. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2003.
- Sinanoğlu, Mustafa. "el-Mevâkıf". 29/422-424. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2004.
- Sözlüğü, Türk Edebiyatı İsimler. "Ali Nazif Süruri". Erişim 22 Mayıs 2021. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-nazif-sururi>
- Sözlüğü, Türk Edebiyatı İsimler. "HAKKI, Süleymân Hakkı Efendi, Eskişehirli". Erişim 01 Şubat 2021. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hakki-suleyman-hakki-efendi-eskisehirli>
- Terzioğlu, Hülya. "Osmanlı Döneminde Öne Çıkan İsbât-ı Vâcib Risâleleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 53-73.
- Tezcan, Asuman. "Âli Kararname ve Basın". *Selçuk İletişim Dergisi* 3/4 (2005), 166-172.
- Topaloğlu, Bekir. "Kitâbü't- Tevhîd". 26/117-119. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2002.

- Topuz, Hıfzı. *Başlangıçtan Bugüne Türk Basım Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1996.
- Tosun, Murat Dursun. “1896’da Görele Müftüsü İbrahim Hüsnü Efendinin Hazırladığı Kitaplar”. *Murat Dursun Tosun* (blog), 22 Şubat 2016. <https://muratdursuntosun.wordpress.com/2016/02/22/1896da-gorele-muftusu-ibrahim-husnu-efendinin-hazirladigi-kitaplar/>
- Totonji, Hashim. “Mehmed Emin Feyzi Bey ve İlâve-i Şuaat Üzerine”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 7/8 (2020), 181-190.
- Uçman, Abdullah. “Bahâ Tevfik”. 4/452-453. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1991.
- Uçman, Abdullah. “Şehbenderzâde Ahmed Hilmi”. 38/424-425. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2010.
- Uslubaş, Tolga. *Geçmişten Günümüze Osmanlı*. İstanbul: Melisa Matbaacılık, 2013.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Ahmed Fâiz Efendi”. 2/64-65. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1989.
- Uzunpostalcı, Mustafa. “Ebû Hanîfe”. 10/131-138. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994.
- Üzüm, İlyas. “Hüccetullâh ale’l-Âlemîn”. 18/452-453. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1998.
- Wubulı, Abudurehemu. *Doğu Türkistan Medreselerinde İslâm Düşüncesi-Sûfi Allahyâr’ın Sebâtü’l -Âcizîn Adlı Eseri Ekseninde İnceleme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (İslâm Felsefesi) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yavuz, Salih Sabri. “Manastırlı İsmâil Hakkı”. 27/563-564. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2003.
- Yavuz, Salih Sabri. “Manastırlı İsmâil Hakkı”. C. 27. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Akâidü’n-Nesefî”. 2/217-219. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1989.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Âmentü Şerhi”. 3/30. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Bahrü’l Kelâm”. 4/516. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Mestçizâde Abdullah Efendi”. EK-2/259. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2019.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Mustafa Sabri Efendi”. 31/350-353. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2006.
- Yazıcı, Nesimi. “Cerîde-i İlmiye”. 7/407-408. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1993.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Said. “el-Kasîdetü’n-Nûniyye”. 24/571-572. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001.
- Yıldırım, Arif. “Karşılı Davud (Davud-i Karsî) Efendinin İrade-i Cüziyye Anlayışı”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 15 (2000), 189-199.

- Yıldız, Muhammet. *Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi'nin Kelâmî Görüşleri*. Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yıldız, Sakıb. "Akkirmânî". C. 2. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1989.
- Yücer, Mahmut. *Ahmed Rifkî-Bektaşî Sırrı*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.
- ehlisunnetbuyukleri.com. "Abdülhakîm-i Siyâlkûtî-İslam Alimleri Ansiklopedisi-ehlisunnetbuyukleri.com | İslam Alimleri | Evliya Hayatları". Erişim 01 Mart 2021. <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/ABDULHAKIM-I-SIYALKUTI/3500>
- IDEFIX. "Akaidin Özü-Hulasa-i Akaid". Erişim 02 Mart 2021. <http://www.idefix.com/Kitap/Akaidin-Ozu-Hulasa-i-Akaid/Abdullah-Nehri/Din-Mitoloji/Islamiyet/urunno=0001811995001>
- "Arapzâde Mehmed Hamdi". Erişim 11 Mayıs 2021. <http://mus.gov.tr/halk-edebiyati-mus>
- "Dinleri Tartışmak-Kolektif Kitabı ve Fiyatı-Hepsiburada". Erişim 26 Mart 2021. <https://www.hepsiburada.com/dinleri-tartismak-kolektif-p-KIZ56026?magaza=Hobim%20Teknoloji>
- "F03502.pdf". Erişim 01 Şubat 2021. Erişim 01 Şubat 2021. <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/F03502.pdf>
- "Hak ve Batıl, Bir Müslümanla Bir Hıristiyanın Mektuplaşmaları". Erişim 11 Mayıs 2021. <http://archive.org/details/HAKVEBATILBIRMUSLUMANLABIRHIRISTIYANINMEKTUPLASMALARI>
- "IRCICA Kütüphanesi". Erişim 09 Mayıs 2021. <https://library.ircica.org/Biblio/Detail/2278>
- "İnanç Hazinesi; Kenzü'l-Feraid fi Mesaili'l-Akaid-Hacı Mehmed Necib Efendi". Erişim 26 Mart 2021. <https://www.kitapokurum.com/kitap/inanc-hazinesi-kenzu-l-feraid-fi-mesaili-l-akaid-haci-mehmed-necib-efendi-9786051594880>
- "İslam Düşünce Atlası". Erişim 10 Mayıs 2021. <https://www.islamdusunceatlası.org/>
- "Kurumsal". Erişim 09 Nisan 2021. <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay//1/diyamet-isleri-baskanligi-kurulus-ve-tarihcesi>
- "Rahmet-i İlahiye Burhanları ve İnsanların Akide-i İlahiyyelerine Bir Nazar". Erişim 28 Mart 2021. <https://www.kitapyurdu.com/kitap/rahmeti-ilahiye-burhanlari--ve-insanlarin-akidei--ilahiyyelerine-bir-nazar-/506585.html>
- "Risâle-i Akâid ve Ahlâk". Erişim 16 Mayıs 2021. <http://yazmalar.gov.tr/eser/risale-i-%C3%83kaid-ve-ahlak/205460>
- "Tanıtım". Erişim 09 Nisan 2021. <https://diniyayinlar.diyamet.gov.tr/sayfa/53/tanitim>
- "Uzun Günlerde Oruç". Erişim 28 Mart 2021. <https://www.kitapyurdu.com/kitap/uzun-gunlerde-oruc/142213.html>
- Yenabi-ül-Mevedde*, 2012. <http://alhasanain.org/turkish/?com=book&id=166>

- MŞH, Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Kayıt Defteri.
- MŞH, Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Karar Hülâsa Defteri.
- MŞH, Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evrak Kayıt Defteri.
- MŞH, Şeyhülislâmlık Mektubi Kalemî ile Tahrirat Kalemî Muharrerat Defteri.
- MŞH, Kitap ve Risale Kayıt Defteri.
- MŞH, Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Dâiresi Defterleri.
- MŞH, Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Evâmîr (Talimat ve Nizamnâme) Defteri.
- MŞH, TBMM Tetkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şerîyye Meclisi Varide Defteri.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 19. Yüzyılda Şeyhülişlâmlık Teşkilatı.....	22
Tablo 2 19. Yüzyılda Şeyhülişlâmlıkta Açılan Meclisler ile Diğler Birimler....	23
Tablo 3 Matbuatla İlişkili Kurumlar	29
Tablo 4 Tetkîk-i Mesâhif Şerîfe ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Defterleri	35
Tablo 5 Arşiv Kayıtlarında İsmi Geçen Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Çalışanları	38
Tablo 6 Meclis'e Havale Edilen Eserlerin Tetkik ve Denetiminde İstifade Maksudıyla Meclis Azaları Tarafından Tedarik Edilmesi Talep Edilen Kaynak Eserler	43
Tablo 7 Tetkîk-i ve Müellefât-ı Şeriyye Meclis'inde Kelâm ve Akâid ile İlgili Basılan Eserler	75
Tablo 8 Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nce Kelâm ve Akâid ile Alakalı Basılmasına İzin Verilmeyen Eserler	94
Tablo 9 Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nde Kelâm ve Akâid ile Alakalı İzne Tabi Olmadan Basılan Eserler	101
Tablo 10 Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nde İslâm Mezhepleri Tarihi ile Alakalı Basılan Eserler.....	106
Tablo 11 Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nde İslâm Mezhepleri Tarihi ile Alakalı Basılmasına İzin Verilmeyen Eserler	110
Tablo 12 Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nde İslâm Mezhepleri Tarihi ile Alakalı İzne Tabi Olmadan Basılan Eserler	112
Tablo 13 Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi ile Alakalı Hutbe ve Makaleler	116

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 Kelâm ve Akâid Konularında Meclis Tab ve Neşri Uygun Bulunan Eserlerin Türü, Sayısı ve Oranı.....	76
Şekil 2 Kelâm ve Akâid Konularında Meclis Tarafından Tab ve Neşri Uygun Bulunmayan Eserlerin Türü, Sayısı ve Oranı	94
Şekil 3 Kelâm ve Akâid Konularında Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nin Kontrolüne Tabi Tutulmadan Tab ve Neşri Yapılan Eserlerin Türü, Sayısı ve Oranı.....	101
Şekil 4 İslâm Mezhepleri Tarihi Konusunda Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Tarafından Tab ve Neşri Uygun Bulunan Eserlerin Türü, Sayısı ve Oranı	106
Şekil 5 İslâm Mezhepleri Tarihi Konusunda Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi Tarafından Tab ve Neşri Uygun Bulunmayan Eserlerin Türü, Sayısı ve Oranı	110
Şekil 6 İslâm Mezhepleri Tarihi Konusunda Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nin Kontrolüne Tabi Tutulmadan Tab ve Neşri Yapılan Eserlerin Türü, Sayısı ve Oranı.....	112
Şekil 7 Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Konularında Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Meclisi'nin Kontrolüne Tabi Tutulmadan Tab ve Neşredilen Hutbe ve Makalelerin Sayısı ve Oranı.....	116

ÖZGEÇMİŞ

Pakize Özkan; Sivas Hafik İmam Hatip Lisesini bitirdikten sonra Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2017 yılında mezun oldu.